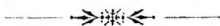

TÖRÖKVILÁG KOMÁROM MEGYÉBEN.

IRTA

GYULAI RUDOLF,

SZ. BENEDEK-RENDI TAG, GYMNAS. TANÁR.

KOMÁROM,
STARK JENŐ (EZELŐTT ZIEGLER K.) KÖNYVNYOMDÁJA

1894.

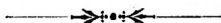

Előszó.

Azoknak irtam e szerény vázlatot, akik szeretik Komárom megyét és ragaszkodnak annak rögéhez. Tudom, hogy több tudással, külömb segédeszközökkel s nagyobb közérdeklődés mellett más jobban irt volna a török világról. Én ismerem legjobban munkám fogyatékosságát; ne is várjon a szíves olvasó tőlem többet, mint amennyi egy egyszerű műkedvelőtől telik.

Kedves kötelességemnek tartom egyuttal kijelenteni, hogy e vázlat tárgyeosztása és vezéreszméi dr. Acsády Ignác: „Magyarország Budavár visszafoglalása korában“ című művéből merítvék.

Kutatásaim közben szíves készséggel segítették elő céloom elérését: Halbik Ciprián pannonhalmi perjel, könyv- és levéltáros, id. Szinnye József hirlapkönyvtárör, dr. Erdélyi Pál muzeumkönyvtári tisztviselő, Villányi Szaniszló főgymn. igazgató, Szilágyi Sándor egyetemi könyvtár-igazgató, Pap Gábor ev. ref. püspök, Beöthy Zsigmond önmagyméltósága, Kiss Károly ev. ref. lelkész, Lanfranconi Enea mérnök, Kummer Antal hadbiztos, Molnár János apátplebános, Miskey Géza megyei és Rovács Albin városi levéltáros urak. Fogadják mindnyájan hálás köszönetemet.

I. Terület és népesség.

Komárommegye a végvidékekhez tartozván, mindekelőtt a törökök területe és a magyar király birtoka közt a katonai határvonalat kell bejárnunk egy darabon, hogy tájékozódjunk megyénk törökvilágbeli térképén.

Salamon F. Sprunertől eltérőleg Bethlen Gábor idejéből 1629-et tartja legjobbnak egy e korszakra vonatkozó térkép elkészítésére és pedig azért, mivel aránylag 1606-tól 1656-ig voltak a legcsekélyebb határváltozások és főleg mivel 1629-ből maradt egy ily térkép készítésére a legtöbb megbízható anyag ¹.

A katonai határvonalat a két terület közt a magyar végvárak vonala képezte, mert ezen védelmi vonalon törött meg a támadó török ereje. E katonai határvonal Nógrád várától, illetve az Ipoly torkolatánál Damasd palántól északnyugatra a szőgyéni palánkig húzódott, Szőgyénnek a Dunán túl megfelel a törökök esztergami vára s a Dunán inneni megerősített hídfő (palánk, párkány). Vidékünkön a Dunán inneni határt Érsekújvár és Komárom hatalmas magyar végvárak és a Szőgyén hátterül szolgáló Nyitra, Léva, Verbély vára védték, ez volt hazánkban a legerősebb magyar védelmi vonal; átjövén a Duna jobb partjára, itt Győr első rangú magyar erősség volt; a határ azonban nem húzódott fel odáig, hanem Komáromon is alul Szőgyéntől egyenes vonalban Almás felé; innét pedig Tatán át Gesztesig, Geszttestől tovább

Csesznekig, mely Szent-Márton várnak (Pannonhalma) kisebb külső erődje volt, ezeknek megfelelt a török Fehérvár.

Ezen katonai határvonal azonban nem egyszersmind a politikai, vagy jobban mondva finánciális határ; mert megyénk udvardi járása az esztergami szandzsákba, megyénk Duna jobbparti része pedig a fehérváriba volt beosztva és adózott töröknek is, magyarnak is.

A vasvári békében (1664.) Érsekújvár és vidéke, tehát az udvardi járás nagy része is, teljes hódolás területe lett.

A „töröknek való szolgálattól szabados rész“ csak a „szigetség“, a „dunaközi“, vagyis a mai csallóközi járás volt, más szóval csakis ez tartozott a magyar király területéhez.

A török hódítások országszerte több ízben szükségessé tévén a török területre eső megyék újabb és újabb csoportosítását, e révén bővülnek ki a török világban megyénk politikai vagy finánciális határai is. Így csatoltatott ide Buda (1541.), Esztergam és Fehérvár (1543.) elfoglalása után Pilis és Esztergam megye, Fehérmegyéből pedig a sári vagy vértessaljai járás.

Ezen török, vagy jobban mondva mintegy vegyes uralom alá került szomszéd megyék Komárom megyéhez tartozásának szálai úgy terjedtek szét a török kard éle alatt, hogy közigazgatási és adózási tekintetben és a végvárok ingyen munkái szempontjából alig vehető észre, hogy a hódító erőhatalom parancsol azokon a részekben, mert e kapcsolt részek községi életet folytató jobbágysága, noha török földesuraik a sehonnai bégek irtózatosan zsarolták, hozzánk menekült nemességök megyegyűlési határozatainak engedelmeskedik, urbéri tartozásait lerója s a török adókon fölül a magyar királyi adó felét is fizeti.

Hogy hozzánk menekült földesuraiknak családi érdekei is több korlátot szabtak a hódoltságbeli jobbágaik-

kal való bánásmódban mint a jöttment bégeknek, az a dolog természetéből folyik, valamint az is, hogy az ide vonult nemességnek a szomszédos megyékben fekvő hódoltságbeli birtoka inkább cím volt, mint valódi tulajdon. Ez az oka annak, hogy már 1556-ban Ferdinánd király utasítja Paxy komáromi főispánt és várkapitányt, miszerint a pilismegyei menekülő jobbágyokat fogadja be a Csallóközbe ².

Hogy Pilismegye egy része 1592-ben megyénkhez tartozott, bizonyítja az 1592-ki komáromi várbirtokok urbéri összeírása ³. 1523-ban Reiffenberg János Tódor komáromi várkapitány ötöd magával kéri a megyét, hogy eszközölje ki a nádornál, miszerint Pilismegye, melynek legnagyobb része az övék, továbbra is Komárom megyéhez tartozzék. Az 1643-ki megyei jegyzőkönyvben Ó-Buda, Bogdán, Tótfalu, Budakeszi, Monostor, Szent-Endre, Pócs-Megyer, pilismegyei helységek portái sorolók fel, de már 1668-ban Ó-Buda tiltakozik ez urbéri kötelezettség ellen ⁴.

Az esztergammegyei nemesség 1663-ig Érsekujvárbán folytatta megyei életét. Érsekujvár először Lök, másodszor Gyorok falu területén épült; mindkét falu az Oláh-féle összeírás szerint Komárom megyéhez tartozott. Az 1643-ki megyei jegyzőkönyvben a megye területén lakó földesurak közt 26 érsekujvári, illetve esztergammegyei nemes van felsorolva. Csak Érsekujvár visszafoglalása után (1685) kezd a gyér számú nemesség visszaszállinkozni néptelen és elhagyott esztergammegyei birtokaira.

A fehérmegyei részeknek megyénkhez való csatolása, valószínűleg Tata éo Gesztes 1598-ki visszahódításától datálódik. Az 1622-ki megyei jegyzőkönyvben Fehérmegyéből mint ide tartozók említetnek: Mór (gróf Nádasdy Pálé), Bicske (gróf Zichy Györgyé és gróf Battyányi Ferencé), Gyuró és Vereb (Jakusich Andrásé), Forna (Nyáry Miklósé). Az 1643-ki megyei jegyzőkönyvben a következő

megyénkhez tartozó fehérmegyei helységek vannak felsorolva: Mór, Zámoly, Pátka, Almás (bírja Nádasdy Ferenc), Forna és Csákvár (a gesztesi váré), Gyúró, Vereb, Etyek, Sokoró és Pákozdi (Jakusich Andrásé), Tabajd a Barius családé és Bicske gróf Battyányi Ádámé. 1692-ben utoljára iratnak össze Komárom megye által a fehérmegyei sári vagy vértessaljai pusztahelységek.

Vége az 1561- és 1562-ik évi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben: Asvány, Szent-Pál, Ipolyfalva, Zámoly, Vámos⁵, az 1634-ikiben pedig Medve is Komárom megyében fekvőknek mondatnak.

Arra a kérdésre, hogy hány ember élt e korszakban a szorosán vett Komárom megye területén, csak a XVII. század végéről való statisztikai adatok felelnek meg, de azok is csak hozzávetőleg.

Megyénk területe 150 éven át nemcsak állandó csatatér, soha meg nem szűnő nagy és kis harcok színhelye lévén, annak lakossága feltűnően megritkult. Az 1529-ben megyénk dunántúli részén átvonuló 200,000 török pusztítása csak előre vetett árnyéka és véstjelző szele volt annak a sötét felhőnek, mely Esztergom és Fehérvár elfoglalása után megyénkire leszakadt és majdnem mindent elpusztított.

E dúlásról némi képet alkothatunk magunknak a ránk maradt portális összeírásokból, melyek a rabságba vitteken és leölteken kívül e nyomorult korszakban megmaradtakat jelzik. Megjegyzendő, hogy a XV. és XVI. században a porta alatt egy négy ökörral mívelhető jobbagytelek értendő; a molnárok, mesteremberek, leégettek; zsellérek még nem vétettek fel a porták számába.

Megyénknek a XV. században még elég tekintélyes lakossága volt, 1496-ban ugyanis 2161 portája van⁶, de már 1553-ban 506 $\frac{1}{3}$ -ra olvadt le a porták száma, melyek 49 helységben 169 család kezén vannak⁷. A megye

Duna jobbparti részéről nincs említés téve. Legtöbb portája volt Nagy-Megyernek, t. i. 50, a két Gútának 49, Naszvadnak 33, Komáromnak is, Udvardnak is 28 (az előbbennek 10 malma is van), Ekecsnek 21, Madarnak 20 portája van. Az esztergami érseknek a prímási falvakban 199, a várbirtokhoz tartozó helységeknek $134\frac{1}{2}$ portája van. Pozsár Menyhértnek (posardus-ponty) Marcelházán, Madaron, Pathon, Szováton (Keszegfalú mellett) 40, Felpécsy Ferencnek Csúzon, Szemerén, Kamocsán és Apáca-Szakállason 17, Kapocsy Imrének ugyanott A.-Szakállas kivételével 15, Szentpéteri Jánosnak u. o. 12, Kolos Jánosnak Nagy- és Kis-Keszin, Némán, Eklen 14, Ugri-novics Vidnek Csicsón 10, Désy Boldizsárnak Keszin, Némán 9 portája volt. A többi birtok 1—2 portánként oszlik meg.

1552-ben Velics magyarországi török kincstári defterei szerint Lábatlanon 3, Neszmélyen 6, Udvardon (város) 50, Héregghen 4, Hetényen 4, Perbetén 10, Jászfalun 10, Marcelházán 19, Izsán 20, Fűrön 12, Szemerén 7, Madaron 22, Patton 5, Kolthán 5, Bagotán 10, Nagy-Gútán 33, Kis-Gútán 7, Kürthön 10, Csehin 12, Gyallán 8 ház — 1553-ban Radványon 3, Bagotán 3 ház volt.

1565-ben már csak $23\frac{3}{4}$ behódolatlan és $20\frac{1}{2}$ behódolt porta van összeírva, a dunántuli rész Neszmély kivételével (3 porta) egészen behódolt ⁸.

1576-ban Velics török defterei szerint Zsitva (Kurta) Keszin 6, Kolthán 8, Madaron 50, Almáson 6, Neszmélyen 12, Radványon 5, Kürthön 30, Izsán 30, Marcelházán 20, Jászfalun 30, Anyalán 7, Bagotán 12, Martoson 10, Fűrön 15, Baromlakon 5, Szentpéteren 9, Csehin 4, Kis-Gútán 17 ház volt.

1592-ben a komáromi várbirtok összeírásában (a pilismegyeieket elhagyva) következő elpusztult helységek jeleztenek: (Koppán) Monostor Örszel szemközt, Révko-

márom a mai csillagsánc táján, Füzek a mai Füzítő, Harsány ma dülő a szentpéteri határban, Halas a Vágdunán túl a komáromi öreg várral szemközt, Toldvár a mai Becsali csárda táján, a vágdunai hídfő fölött ⁹.

Megjegyzem, hogy 1608 óta egy kapu vagy porta alatt már oly telket értettek, melynek műveléséhez 16 ökör kellett, tehát négy 4 ökrös telkes gazda vagy 4 család = 20 családtag vagy 12 zsellér.

Míg az 1606-ki zsitvatoroki békekötés értelmében csak 36 komárommegyei falu került török adó alá, már 1610-ben 51 behódolt (az adóbevételi jegyzék szerint 74) és 51 a töröknek való szolgálattól szabados porta volt a megyében ¹⁰. A dunántúli részről itt sincs szó; tehát a falvak vagy végkép török iga alatt nyögtek, vagy, ami valószínűbb, egészen elpusztultak.

1618- és 1619-ben a megyei-jegyzőkönyvbe beiktatott adóbevételi jegyzék szerint 70 behódolatlan és 116 behódolt porta volt.

1623-ban ugyanott 81 behódolt és 53 behódolatlan portát találni.

Komárom portáinak száma $2\frac{1}{2}$ -re van leszállítva, mivel Bethlen porrá égette. Dunán innen, a primási és komáromi várbirtokokon kívül, csak Pozsár Lukács van említve mint Madar és Marcelháza, Pozsár László pedig mint Szöllős ura (Keszegfalu mellett). A dunántúli részen, akkor győri pusztai járás, valahára mutatkozik némi élet. Nyáry Miklós kezdi betelepíteni Császárt, Ászárt, Kis-Bért, Bánhidát, Kocson már $5\frac{3}{4}$ porta van; a tatai várbirtokokon: Szomódnak $8\frac{1}{2}$, Tatának 8, Bajnak 4 portája van; a primás Mocsát kezdi megtelepíteni, a komáromi várbirtokokon: Ó-Szőnynek 11, Almásnak $2\frac{1}{2}$, Neszmélynek 2 portája van.

1643-ból megvan a földesurak birtokainak összeírása a megyei jegyzőkönyvben, de csak a pilismegyei falvak portái vannak kitéve.

1644-ben ugyanott 24 behódolatlan és 88 behódolt porta van összeírva.

1669-ben a Csallóközben 20, az idecsatolt fehérmegei u. n. vértessaljai vagy sári járásba 46, az ujjváriban (ma udvardi) 24, a pusztáiban (ma tatái, gesztesi) $70\frac{1}{2}$ porta van összeírva. Az érsekújvári török szomszédság már érezteti hatását, mert Bálvány-Szakállas, Keszegfalu, Vízvár, Szöllös, Gyalla, Jászfalu, Kürth, Fűr, Csúz, Udvard, Anyala, Csehi, Baromlak és Kerekszállás, mint elpusztult falvak vannak jelezve ¹¹.

Hogy a pusztulás iszonyúságának képe még teljesebbé kerekedjék előttünk, összegezem megyénk mohácsi vész előtti helyrajzából a végleg elpusztult helységeket, melyek túlnyomólag megyénk Dunán túli részén voltak. A zárjelben álló név az elpusztult helységnek mai szomszédját jelzi.

Aba (Ó-Gyalla), Agyagos (Kava), András háza (Ekel), Apáthi (Csep), Apostag Császár mellett erdei dűlő, Ásványtő (Néma), Bana (Néma), Aszód (Ekecs), Bábólna, Bajcs, Bálvány-Szakállas, Bánky lese (az öreg Kovács hegyen túl), a két Bottyán (Ete), Belyd (Grébics), Bér (Kis-Bér), Bikol, Billeg, Bolár (Ekecs), Böcs (Csicsó), a két Bök, a két Csanak, Csém, Csetke, Csicsó (Igmánd), Erecs (Csicsó), Fel-Aranyos, Fűr (Patas), Füzítő, Fyasd, vagy Jást (Héreg), Gadóc, Gerencsér és Gesztes, Györgyfalva (Tömörd), Grébics, Gúg (Szémő), Gurucs (Grébics), Gyarmat (Gyermely), Gyorok (Érsekújvár), Halap (Baj), a két Halas (az egyik Tömörd mellett, a másik a Vág-dunán túl a komáromi öreg várral szemközt), Harsány dűlő Szent-Péter mellett, Ivánka (Bottyán), Kava, Kécs (Alsó-Gellér), Kerek-Szállás (Koltha), Konkoly (Ó-Gyalla),

Koppán-Monostor (Örssel szemközt), Kovácsi (Agostyán), a két Lándor, Lovad (Ács), Lőgör (Nemes-Ócsa), Majk, Makk, Marokháza, (Nemes-Ócsa), Mercse (Madar), Nagy-Lél, Ontopa, Ölbő, Ölved (Igmánd), Örkény (Aranyos), a két Örs, Path, Rednek (Mocsa), Rév-Komárom a mai Csillagsánc táján, Ronka (Füss), Rucs (Grébics), Sár (Füzitő), Szántó (Ekel), Szent-Erzsébet (Bokod), Szent-Mihály (Igmánd), Szent-Pál (Ujfalu), Szerencs (Mocsa), Szováth vagy Szöllös (Keszegfalu), Tarcs, Toldvár (a Becsali csárdánál a vágdunai hídfő fölött), a három Törmörd, Vadas (Agostyán), Várkeszi (Gadóc), Vas, Vasdinnye (Tárkány), Vék (Ó-Gyalla), Vértes-szent-Kereszt (Bokod), Virth, Vitán, Zelebég (Bős és Zsitvatő).

Hova lett ezen falvak népe? E helységek nevei nagyobbára az okmányokban találhatók, a nép már csak mint faluhelyeket, pusztá templomokat ismeri azokat, de legtöbbször nevét se tudja, kivéve azokat — melyek ma mint puszták szerepelnek. Ezek mind a zsákmány után járó törökök üszkétől hamvadtak el s többé fel sem támadtak hamvaikból, mint a maig is meglevő falvak, melyek a többszörös elpusztulás dacára új életre keltek.

Hogy a megye népességének számát megközelítőleg meghatározhassuk, nézzük át a megyei levéltár gyűlési és vegyes iratai közül a XVII. század végéről való statisztikai anyagot. Természetes, hogy ezen adatok csak a lakosság romjait, töredékeit tárják eléink.

1680-ban *Komármában* 316 tisztán katolikusok (1525) által lakott házat számláltak össze, a közbe eső Tökölyi-féle ostrom folytán 1690-ben csak 130 nemesi kuria, 1692-ben 131 polgári ház és 74 zsellér, szolga volt.

A Csallóközben 1690-ben összeíratott Kis-Keszin 11 gazda, Nagy-Keszin 14 g., Eklen 6 g., Némán 18 g., Csicson 44 gazda és 4 nemes, Nagy-Füssön 20 nemes, Nagy-Tanyon 20 g. és 4 nemes, Nemes-Ócsán 29 nemes,

Alsó-Gelléren 10 n., Felső-Gelléren 8 n., Lakon 4 n., Thuri-Szakállason 9 g., Szilason 7 n., Nagy-Megyerén 85 g. és 33 n., Izsapon 13 g. és 5 n., Ekecsen 39 g., Apáca-Szakállason 14 g. és 5 n., Szémön 37 g., Gútán 88 g., Kamocsán 37 g., Megyercsen 29 g. és 3 nemes. (Van egy 1691-ből való összeírás is, melyben a gazdák más arányban oszlanak el falvankint, de a főösszeg az előbbennivel megegyez.)

A győri pusztai járásban (ma tatai, gesztesi) az 1690-ből való összeírások szerint Bajon volt 5 (20) g., (A zárjelben 1694-iki adatok vannak.) Bánhidán 5 g., Környén 15 (20) g., *Tatán* 60 (94) g. és 6 nemes (1701-ben 254 gazda és 31 nemes), Naszályon 10 (17) g., Mocsán 20 (44) g. és 4 n., Szenden 15 (29) g., Szákon 4 (9) g., Dadon 5 (23) g., Bokodon 6 (15) g., Móron 6 g., Császárón 14 (28) g., Etén 18 (31) g., Ászáron 4 (19) g., Banán 11 (24) g. és 1 n., Kisbéren (13) g., Igmándon 21 (34) g., Ácson 30 (54) g., Ó-Szőnyön 32 (98) g. és 2 n., Almáson 13 (21, 1701-ben 39) g. Neszmélyen 7 (30) g. és 3 n. (1701-ben 68 g. és 11 nemes), Lábatlanon 6 (17) g., Tarjánon 4 (13) g., Szomódon 22 (24, 1701-ben 55) g.

Az ujbéri (ma udvardi) járásban 1698-ban összeíratott: Pathon 20 g. Marcelházán 14 g., Kurtakeszin 11, Radványon 24, Madaron 37, Kürthön 50, Fürön 25, Csúzon 42, Jászfalun 32, Kolthán 19, Csehin 25, Szemerén 53, Udvardon 109, Baromlakon 12, Naszvadon 69, Imelyen 31, Martoson 16, Bagotán 27, Szent-Péteren 58, Izsán 17, Hetényen 4 gazda. Nemes egy se fordul elő, pedig e járásban is kellett lenniök.

Az összeírtakat családfőknek véve és egy-egy családra 5 tagot számítva — ami nem sok, mert a zsellérek úgy sincsenek megszámolva — és Komáromban minden házra átlag 4 lakót számítva, megyénk lakosságát a XVII. század végén körülbelül 12,000-re tehetjük.

A sok hadakozás, a törökök s a mi hajdúink portyázásai, a megyénkben fel- s alájáró soldatesca ember-telenségei — mert Komárom volt a hadak gyülekező helye — nem magyarázzák meg a XV. és XVII. század közt a lakosság tekintetében mutatkozó rémületes külömb-séget. Ennek oka főleg abban keresendő, hogy a törökök munkára rabokat alkalmaztak, rablott gyermekekből ke-rült ki hadseregök színe-java és rablott nők voltak fele-ségeik és szolgálóik. Rendszeresen kellett tehát űzniök az emberrablást.

A mi vidékünkön véghezvitt emberrablásnak csak fogyatékos képe tárul elénk a ránk maradt szórványos adatokból. Így 1567. augusztusban több magyar kucsmás török Komáromból Győrbe menet egy gabnás hajót meg-támadott és 6 hajóst foglyul ejtett ¹². 1572. négy prí-mási faluból, a többi közt Udvardról is, a jobbágyokat az esztergami bég elrabolta, váltságdíjuk 4000 frt volt ¹³. 1625-től 1627-ig megyénkbel 59 embert elvittek vagy le-vágtak a törökök ¹⁴. 1636. vége felé 4000 budai török Győrig portyázva 4 falut elhamvaszt, 50 embert leöl és 70-et foglyul ejt ¹⁵. 1641-ben Kis-Béternél a törökök 4 haj-dút levágnak, ötöt és a velök volt két asszonyt rabul ejtik ¹⁶. Az 1642-ki békealkudozások okmányai szerint me-gyénkbel 32 embert rabul vittek, rabváltásért 7582 frtot fizettek a töröknek ¹⁷. A következő adatok Orteliusból valók. 1644-ben az esztergami törökök a Dunántúl Komárom irányában 300 embert elraboltak, 1648-ban Tata körül tavasszal többeket, aratáskor pedig ugyanott sok aratót foglyul ejtenek a törökök; 1655-ben dec. vége felé a tö-rökök Érsekújvár körül 3 falut kiraboltak és felgyújtottak, a lakosokat részint leölték, részint elhurcolták. 1661-ben ugyanazon vidéken 200 embert raboltak el. 1662. ugyan-azon tájon egy behódolt faluból két nemest, egy cigányt és 40 jobbágyot ejtett foglyul az esztergami bég, mert

adójukat hat év óta nem fizették meg. 1664. megint Érsekujvár táján 200 keresztényt vittek el rabúl; ugyanazon év aug. havában a törökök átjövén a Vágdunán, annak partjain három csallóközi községben a negyven éven felülieket levágták, a fiatalságot pedig foglyul ejték. A töröknél a német egy hajszállal se volt jobb; mert megelőzőleg Souches az udvardi járásban harmincat felakasztatott, negyvennek pedig orrát-fülét levágatta, mert Érsekujvárra — amint parancsolva volt — élelmi szert vittek török uraságuknak.

De nemcsak emberrablást követtek el a törökök, hanem ki is irtották a lakosságot; ezt bizonyítja megyénk Dunán túli részének teljes elpusztítása, melynek összes falvait a török dúlásai úgy elsöpörték lakóikkal együtt, hogy 1553-tól 1622-ig nem voltak adó alá vonható lakosai. Valószínű, hogy 1553 előtt emésztette el a török a Szelim-lyuk barlangba menekült népet, mely emberirtásra vonatkozólag Jankovics János, a legöregebb emberek vallomása után, azt jegyezte fel Szöllösön a mult század végén, hogy az 50 év előtt elhalt özv. Oroszlánszkiné egész életén át batyuban hordta le a bánhidai temető csonttartójába a Szelim-lyukban füst által megfojtott keresztények csontjait.

Az emberanyagot ezeken kívül szüntelen csökkentette a pestis. Acsády¹⁸ tábori hagymáznak mondja e ragályos bajt; bármi volt a betegség, az bizonyos, hogy megyénkben is bőven szedte áldozatait, mert Schweiger 1577. Sinzen-dorf követ kísérelője azt írja Komáromról, hogy „umb diese Zeit hett eben kurtz zuvor die gieftige Seuch die Pestis im Flecken nachgelassen“¹⁹, 1594-ben a törökök Komáromnál rettenetesen haltak²⁰. 1655-ben futólag említenek contagiumot a jezsuiták évkönyvei. 1678-ban a pestis Komáromban az óvárban 320, a városban 219 embert ragadott el — a jezsuiták évkönyvei szerint; — a protestánsok

közül sokkal többet, mert azok nem törődtek az óvó rendszabályokkal. 1691-ben és 1693-ban pedig Tatán és vidékén dúlt a pestis ²¹.

A pestis ellen abrotanum és bolus armenust használtak ²².

II. Vallásügy.

E korszak eseményeinek fő rugója a török folytonos térfoglalásán kívül a hitújítás.

A katholicismusnak a XVI. század elején utolsó képviselői tudtomra a megyében: felső-gelléri Csóka Antal egyházas (ma thuri-) szakállasi plebános 1523. és Keö-reöshgyi Benedek komáromi dömés perjel 1524-ben ²³.

Már a XVI. század elején constatálhatók a protestantismus első nyomai Komáromban; ugyanis Ursinus Velius 1527. Braunstein Ernő várkapitányt és a helyőrség legnagyobb részét, 1529. pedig Hardeck János commendánst mondja evangélikusoknak ²⁴.

Később egyes várkapitányok evang. papokat tartottak a várban és e katonai privát isteni tiszteleten a városi német iparosok is részt vettek. Ez tartott 1550-től 1648-ig ²⁵.

A hitújítás rohamos terjedését elősegítette mindennek előtt a királyi hatalom példátlan elgyengülése, mely a kath. hit pártolásával karöltve a magyar alkotmány elnyomására törekedett; továbbá azon körülmény, hogy Miksa teljes világeletében a hitújítás híveihez hajlott s e miatt apja és ő közte sok visszavonás volt. Ehhez járult, hogy a magyar egyház fejei a mohácsi csatában nagyobb-részt elvérezvén, székeiket — keveset kivéve — hatalmas világi urak, hadvezérek bitorolták, kik az új hit terjesztésével a kath. jellegű királyságot még inkább gyengítették. A nagy- és kisbirtokos nemesség a főurak példáján indulva azon elvet, hogy akié a föld, azé a vallás —

országszerte úgy értelmezték, hogy a kié a föld, azé egyszersmind az egyház vagyona is. Mindezekhez járult az is, hogy az amúgy is nagyon megcsappant számú egyházi kitünőségek közül többen elhagyták a kath. egyházat, vagy csak a külszint tartva meg, a hitben közönyösek voltak. A leggonoszabb az volt, hogy az új hit terjesztői közé tényleg be nem állott maroknyi alpapság átlag tudatlan és jellemében, erkölcsében megmételyezett volt és mindezt betetőzte a hódító török politikája, aki Huszár Gál szerint az új vallás szolgáinak annyira kedvezett s velök oly becsülettel bánt, hogy nekik soha akadályt nem vetett ²⁶.

Az 1561- és 1562-ben megyénkben végzett egyházlátogatások jegyzőkönyveiből a hitújításnak Oláh primás idejében való roppant hódítását, valamint terjedésének eszközeit is látjuk ²⁷.

A főesperesnek a templomgondnokokhoz papjuk felől intézett kérdéseiből szomorú korrajz tárul elénk, de tisztelet-becsület a magnak megmaradt 9 plébánosnak, bennök konkoly nem találtatott.

E kilenc plébános volt: Naszvadon Kömley László Udvardon Bálint, kinek temploma roskadozó félben van, mert a templom pénzét a lakosok maguk közt felosztották; Gútán János; Nagy-Megyeren Csepy László; Bálvány-Szakállason Bálint; — itt Pozsár Lukács az új hit főpártfogója; Tanyon Máté; Bátorkeszin Mihály; Madaron Antal; a kilenczedik Mihály, plébániája Theüne (?).

Plébános nem volt 29 helyen, u. m. Perbetén, hol a templom elpusztult, a templom pénzét pedig elvette a török; Martoson és Imelyen az odavalók eladták a templom földeit, hogy magukat a töröktől megváltsák; Ásványtőn, hol az elpusztult templomot se a pannonthalmi főapát, se a hívek nem akarják felépíteni; Füssön, hol a nemesség szinte nem törődik a pusztult templommal;

Némán Kolos János rombolta le a templomot s odaépítette a kastélyát, a templom földeit pedig elharácsolta; Lélen a templom elpusztult, javait a nemesek maguk közt osztották fel.

Nem volt plebános még Kürthön, Für, Jászfalu, Szemere, Csúz, Marcelháza, Izsa, Hetény, Gyalla, Lándor, Vék, Bajcs, Radvány, Szent-Pálon és *Komáromban*, hol a jegyzőkönyvek a várbeli arcátlan és nyakas Lukácsot, a naszádosok papját — aki azt hánytorgatja, hogy senki fiának se engedelmeskedik — és a makacs, dacos Tiborcot, a német katonák papját említik, ki 1562-ben nősült meg a nagy bőjtben.

Papjuk nem volt végre még a következő az idétt megyénkhez tartozó falvaknak: Piskinek, Szent Wrjanak (?), továbbá Ipolyfalva és Hédervárnak; e két utóbbi helyen a templom olyan mint az istálló, mert a lakosság a földesurakkal együtt evangélikus; Ásványon és Szent-Pálon, hol a török hamvasztotta el a templomot, de nem törődnek vele, mert szinte evangélikusok; mindkettőnek urasága Omodé Lénárd és Pálffy Péter, kik a templom javait hatalmasul elfoglalták és végre Vámoson, hol az elpusztult templommal a győri káptalan nem törődik, pedig a jobbágyoknak volna pénzük az építkezésre.

A komáromi ev. ref. egyház alapját Huszár Gál vette meg 1562-től 1563-ig. Oláh esztergami érsek kiadta ugyan a rendeletet, hogy üzzék vagy fogják el Huszárt, de a városi bíró és a csajkások kapitánya nem engedelmeskedtek parancsának; Ferdinánd király az érsek kérelme dacára nem avatkozott a dologba, midőn pedig Károly kir. herceg 1563 elején kiadta az elfogatási parancsot Nagy István naszádos kapitánynak, ez lehetővé tette Huszárnak, hogy elmenekülhessen Komáromból ²⁸.

A Tóth Sámuel-féle jegyzetek szerint 1563-ban Gáspár Ferenc-rendű páttert a komáromi asszonyok, Huszár

Gálnak a város piacán tartott egy elragadó predikációja után a plebániából kiűzték s azután a városból is kikergették ²⁹.

1572-ben Salm Gyula komáromi várkapitánynak a protestansokhoz való hajlását olvassuk ki Verancsics esztergami érseknek hozzáintézett leveléből: „Tegyétek le ti komáromiak végre az álarcot s azon eretneket, ki illeték-telenül lett pappá, távolítsátok el közületek“ ³⁰.

Hogy mennyire nem volt ura az érsek a helyzetnek, az legjobban kitűnik egy Telegdy Miklóshoz írt leveléből: „Gondoskodjál kath. áldozó papokról, kiket az eretnekek helyébe tegyünk, kikre rögtön van szükségünk, mihelyt az eretnekeket eltávolítjuk. De mindketten legjobban tudjuk, hogy ez mind reánk, mind reád nézve mily nehéz dolog. Ha provisorunkra bízónk, hogy a Nagy-Sarlóról jött György eretneket távolítsa el Udvardról, nem fogna nekünk engedelmeskedni, hanem valami ürügy alatt parancsunkat semmibe se venné, mert egy húron pendül vele. Amiért is nem sokáig fog nekünk sáfárkodni; ha ujbári katonai praefectusunkra bízunk hasonló ügyet, az azt mondaná, hogy ilyféle hatáskörrel nincs felruházva, az ilyesmi nem tartozik reá, mert ő a vár parancsnokságával bízott meg. Ezen kifogással mentené nemcsak magát, hanem katonáit is; így valamennyi kijátszana bennünket. Azért az a szándékunk, hogy az országgyűlés után ezen farkasokat elfogatjuk és megbüntetjük, ha nem javulnának meg“ ³¹.

A hódolt területen a katolikusoknak a vallás szabad gyakorlatát busásan kellett megfizetniök; templomot, tornyot újból építeniök csak nagy ajándék fejében volt megengedve ³².

Gerlach 1573-ban említi, hogy a város kicsi temploma fából épült; ez csak a reformátusoké lehetett ³³.

Göppingeni Kielman András ezredes 1573—1584

komáromi várkapitány evang. vallású levén, sokat tett az új vallás érdekében ³⁴.

1573-tól 1596-ig az esztergami érseki szék nem volt betöltve, ez időre vonatkozhatik Huszár Istvánnak azon vallomása, hogy a hatalmaskodó protestánsok nem tűrvén Komáromban kath. plebánost, a maroknyi kath. népnek a Győrből ide kéregetni járó ferencrendűek olvastak fel néha napján szent beszédeket a házi postillából (predikációs könyv) apjának, Huszár Mátyás seregbírónak (Ő felsége iratos katonáinak képviselője a tanács ülésein) a Szent-András mellett levő nemesi kuriáján ³⁵. Huszár István házábanál olykor egész éven át rejtőztek ferencrendűek ³⁶.

1602-ben Mátyás kir. herceg megint Thuzó Györgyöt, mivel Érsekújvárbán a kath. istenítiszteletet meggátolta és prot. hitszónokot vitt oda ³⁷.

Thury első komáromi ref. predikátornak Novai, más-kép Síró Ferencet mondja; ennek utódját Keresztes Dánielt 1603-ban Szuhay István váci püspök — kir. biztos vetette ki ellenállása dacára Komáromból ³⁸.

1605-ben rövid lélegzetű javulás jele, hogy van kath. plebános Komáromban, neve Egri Dénes (Némethy Lajos szíves közlése). A XVII. századbeli, éppen megyénkire vonatkozó egyházlátogatási jegyzőkönyvek a primási levéltárban elkallódtak, a győri püspöki levéltárban pedig elégték; ez az oka, hogy másod kézből kell idéznem alább.

1609-ben Érsekújvárbán a prot. katonák templomát le akarták foglalni, de a kiküldött bizottság semmire sem ment velök s örülniök kellett, hogy meg nem ölték őket ³⁹. Ugyanazon évben a pápistákat be sem bocsátják Komáromba és Ujvárbá ⁴⁰.

1608-tól 1615-ig Dobronoky Miklós felsődunamelléki ref. püspök, 1611-től Pölöskey Istvánnal, ennek halála

után pedig Tolnay Istvánnal, egyetemben a komáromi lelkész, 1615-től 1624-ig Péceli Károly Imre következett ⁴¹.

1616-ban a Bethlen-párti megye a kassai országgyűlésre Markházy Márton alispánt és Laky János ülnököt küldte követekül, Földessy vicekapitány rác naszádosaiival — az általános amnestia dacára — megöleti az alispánt; de mint az egész huzavonából kitűnik, a sok másban is ludas Földessynek semmi bántódása sem lett ⁴².

1617-ben Fejérváry Zabó János becsmérelvén praedikátor uramat, a sok szó után Fejérváry Zabó Jánosnak megengedett bíró uram ilyen conditióval, hogy praedikátor uramat megengesztelje és hogy ha ennek utánna vele kérkednék, tehát eo facto mindgyárást kétszáz forinton maradjon. (Városi jegyzőkönyv. II. 75.)

1619-ben állott a diadalbabéros Bethlen és általa a protestantizmus hatalma tető fokán. A II. Ferdinand kormánya alatt levő országrészben Pázmány szerint a népnek csak egy tized része volt katolikus.

Tény, hogy a nagy Bethlen bántotta, nyomorgatta a gyengébb katolikusokat. Káldy György — mint szemtanú — szószékről hirdeti róla, hogy a törökök barátságáért nyakasztatta le a keresztény vitézeket és sok ezer ker. rabot engedett át nekik ⁴³. 1619-ben szenvedett kínos halált a három kassai vértanu Bethlen főemberének, Rákóczy Györgynek meghagyásából.

A protestansok saját vallomásuk szerint — mint Ipolyi mondja — a Bethlen-féle mozgalmakban 400 kath. papot üztek el.

Komáromba Reiffenberg János (1616—1623) komáromi várkapitány és a várbirtokok, tehát Komáromnak is zálogbirtokosa, a ref. templomot, a paplakot és iskolát leromboltatta ⁴⁴.

Ez adott okot arra, hogy Bethlen 1621-ben Komáromot ostromolta. Megelőzőleg Bouquoi próbálta Bethlent

Érsekujvárból kiostromolni, de az nem sikerült; az elesett Bouquoi serege Gútánál erősen elsáncolván magát, Bethlen Komáromot támadta meg, de nem tudta bevenni; ekkor égett le az egész város ⁴⁵.

1621. máj. 21-én a városi jegyzőkönyveket Érsekujvárba vitték és 1622. ápr. 29-én hozták vissza. (Városi jegyzőkönyv II. 369.) Ugyanazon évben Bethlen ótalomlevelet ad Komárom lakosai számára. (Városi levéltár vasládájában őrzött 46. sz. oklevél).

1622-től fogva Komáromba Nagyszombatból járnak missióba a ferenczrendűek ⁴⁶.

1622. Bensics János 400 frtot hagy a ref. templom építésére. (Városi jkönyv. II. 374).

1624-től 1634-ig Tolnai István és Kossa Magyari Jakab a komáromi ref. lelkészek ⁴⁷.

1624-ben a győri Fodor István jezsuita tart a magyar őrségnek a várbeli templomban missiókat. Ez évre esik a szent Péter és Pál tiszteletére épült fakápolna felszentelése ⁴⁸.

Ez időre esik az, hogy a reformátusok a mai ujvár udvarán fatemplomot emeltek a lerombolt helyére.

1626-ban a kath. vallásra visszatért gf Althan Adolf várkapitány missióházat alapít a jezsuiták számára Komáromban ⁴⁹. Ugyanazon évben kezdte építeni Pázmány érsek az érsekujvári ferenczrendűek kolostorát és templomát, mely 1636-ban készült el ⁵⁰.

1627-ben Gál Péter komáromi alkapitány befödett az 1621-iki ostrom alatt leégett szent András templomát, nem engedte meg, hogy a templom mellett levő temetőt, melyet 1627-ig katolikusok és evangélikusok kölcsönösen használtak, ezen évtől kezdve tovább is használhassák ⁵¹.

Az 1634-iki egyházlátogatás alkalmával csak Komáromban, Gútán, Naszvadon, Héderváron, Ásványon és Medvén voltak plebánosok. Vámoson és Udvardon csak

licentiatikusok (világi emberek) működtek; de ez utóbbi botrányos életmódjával többet rontott mint használt. A török dúlás következtében a naszvadi, martosi, bajcsi és vámosi templomok elpusztultak, ezek közül csak a naszvadi épült fel.

Az ellenreformáció megyénkben ekkor már eredményre vezetett; mert Pázmány a világi hatalom támogatását is igénybe vette. Érsekújvári tiszttartójával Bajcs, Bálvány-Szakállas, Hetény és Mocsáról üzette el a predikátorokat. E példát követték a pozsonyi apácák, kik Apáca-Szakállason lefoglalták a templomot, habár azt prot. jobbagyaik a maguk költségén építették. Így tett Nagy Mihályné Izsán (Demkónál az 1885-ki Századokban Izsap és Nagy-Megyer van említve), hova kath. papokat vezetett be. A kath. vallásra visszatért Kolonics János Ernő komáromi főkapitány Komáromból és Szent-Péterről, Balogh István tatai kapitány Tatából távolította el a predikátorokat; mindkettő nem tartózkodott birságok és más erőszakos eszközökkel kényszeríteni a prot. katonákat és jobbagyokat a kath. vallás fölkarolására ⁵².

A török hódoltságban azonban a megyénkbeli protestánsok ellenszegültek és a törökhöz fordultak segítségért, és az esztergami bég megesküdött a nagy Allahra, hogy örökrabságra veti azon kath. papokat, kik a hódolt falvakban megjelenni merészkednének ⁵³.

Bármily brutális a mi szemünkben az ellenreformációnak a lelkiismereten elkövetett erőszaka, nem szabad e kérdést a szerint itélnünk meg, amint mi most látjuk, hanem egyedül arra kell néznünk, hogy mikép fogták fel az akkoriak e kérdést.

A kisebbségben levő protestáns nemesség joggal támaszkodott arra, hogy az 1608-ki koronázás előtt I. tcikk nem említi a katolikusoktól elfoglalt templomok visszaadását; továbbá, hogy az 1647-ben és 1649-ben

kelt királyi hitlevél nemcsak a katolikusoktól elfoglalt templomok birtokában megerősítette őket, hanem azon felül a protestánsoktól időközben elvett, de katolikusoktól épített 90 templomot vissza is adott nekik. Ennek gróf Nádasdy Ferenc és Megyeri Zsigmond ellenmondottak ugyan, de a protestánsok következetesen azt hangoztatják, hogy igazság és jog szerint a kath. rendek és klérus ellenmondására nem lehet hivatkozni, mert az 1647-ki V. tcikk azon ellenmondást örökre érvénytelennek nyilvánította.

Ennek ellenében a katolikusok folyton azt hangsúlyozzák, hogy a bécsi békekötés csak a kath. vallás sérelme nélkül enged a protestánsoknak vallási szabadságot; továbbá, hogy az ellenfél szabadsága, melyet a linci békekötéskor nyert, veszélyessé vált a katolikusokra, mert a protestáns vallásszabadság erőszakkal csikartott ki és annak a kath. rendek ellenmondottak. A kir. levelek és hosszas gyakorlat nem tilthatják nekik a katolikusok által épített és erőszakkal elvett templomaik visszavételét; mert az urak, nemesek tulnyomó része visszatért az ősi hitre és csak jobbágyaik ragaszkodnak a protestáns valláshoz. Eljárásuk igazolására hivatkoznak őseikre, kik hajdan katolikusokból protestánsokká lévén, az urodalmaikban levő templomokkal, nem töredve jobbágyaik lelkiismeretével, kényök-kedvök szerint rendelkeztek.

A katolikusok kerekedvén fölül csak a szabad funduson, az evangélikusok költségén, ellenmondás nélkül épült templomokat ismerték el a protestánsokéinak.

Ezekután vegyük fel az elejtett fonalat, 1635-ben Pázmány érsek Izdenczy komáromi vicekapitánynak meghagyja, hogy a Ferencrendűek kolostorának építését vezesse, de kora halála e terv kivitelében megakadályozta ⁵⁴.

Feltűnő, hogy Pázmány Himmelreich György,

(1602—1637) kormányzó sürgetése dacára sem állította vissza a bencések rendjét, ürügyül a török dúlást hozza fel, de talán azért ellenezte, mert osztrák bencések betelepítését nem tartotta korszerűnek (?)

Komáromban a győri jezsuita collégium tagjai tartottak időnként missiókat; de ők itt állandóan óhajtottak megtelepedni, mert ez lett volna a legalkalmasabb hely, honnan missióik hálózatát a török hódoltság területére kiterjesszék. Althan gróf nejével együtt roppant pénzbeli áldozatra kötelezte e célra magát, s egyelőre 350 frtot tett le; két jezsuita el is jött s a gróf várbeli házába telepedett le, de a gróf közbe jött halála miatt az egész terv dugába dőlt. Ekkor az azelőtt szinte protestans báró Jakusich György püspök vette kezébe ügyüket és szerény megélhetésökről gondoskodott ⁵⁵.

Gál Péter és utódja Spáczay viczekapitány nem engedik meg a reformátusoknak, hogy az 1640-es években összedúlással fenyegető templomukat kijavíthassák ⁵⁶.

1642-ben gf Puchaim Kristóf a megyei közgyűlésen tiltakozik gróf Zichy István ellen, hogy a nagymegyeri és izsapi protestansokat a kath. vallásra kényszeríti.

1644-ben Lippay érsek kezeibe kerülván azon szövetség okmánya, melyben Rákóczy György a svédeknek ígéri Pozsonyt és érseki székhelyét Nagyszombatot, ezen hazafiatlanságon felháborodva a prot. lelkészeket az egész Csallóközből kiűzte ⁵⁷. Sokan leírták Rákóczynak Sztropkón, de különösen Sárosban a ferencrendűeken véghezvitt kegyetlenkedéseit, azért itt egyszerűen utalok azokra.

1645-ben tért vissza Nádasdy Ferenc a kath. vallásra, kiről egy névtelen kortársa azt írja, hogy 40,000 jobbágyat hozott magával és egész mezővárosokat térített meg, közel 50 predikátort pedig elűzött nagy terjedelmű birtokairól ⁵⁸. Nagy birtokai megyénk Dunán túli részén

az 1643-iki, de különösen az 1663-iki megyei jegyző-könyvekben vannak összegezve. Áttértek továbbá a Pálffyak és Csákyak, kik közül többen komáromi főispánok, gf Eszterházy Miklós nádor csallóközi birtokos, a Thuryak, az Apponyiak; amazok Thuri-Szakállas és Ekel, emezek Kurtakeszi, Lábatlan és Radvány birtokosai, a baromlaki és fűzi Csereyek közül pedig Benedek, ki 1657-ben mint jezsuita hal meg Komáromban, stb.

1646. Császár György 12 frtra ítéltetett és börtönre vettetett, mert a praedikátort becsmérelte. (városi jkönyv IV. 132). Egy másik páter uramat (jezsuita) ördögadta lelki hóhérnak mondván 100 botütésre ítéltetik (u. o.).

1647-ben Komáromban a kath. lelkész meglátogatta egy ingadozó gyenge hitű hívét; ennek házában Fürsth György a kath. vallás iránti gyűlöletből oly erősen támadja meg, hogy kénytelen volt menekülni. Erre az evangélikusok azt jegyzik meg az 1649-iki pozsonyi országgyűlésen, hogy e részben nekik sokkal több panaszuk van; egyébiránt kívánják, hogy ezután ilyenek ne forduljanak elő ⁵⁹.

1648-ban a jun. 15-iki megyei közgyűlés kiküld egy bizottságot, hogy az evangélikusoknak Udvardon templom-paplak- és iskola-építésre alkalmas helyet jelöljen ki.

1649-ben a lutheranusok a mai újvár udvarán fá-templomuk helyébe kőtemplomot építenek, de az ott útban levén, 1653-tól 1658-ig azon telken építettek templomot, hol ma a Szent-András templom bérházában a vidéki takarékpénztár van. Az evangélikusok gyülekezete átlag 47 családból állott, neveik után ítélve majdnem mind németek voltak. Papjaik 1648—1651 Frist N, 1652—1658 Roxner Kristóf, 1658—1661 Reichenbach Gottfried, 1661—1666 Bartholomaei Jeromos, 1666—1670-ig Vigláb János ⁶⁰.

1649-ben Puchaim János Kristóf várkapitány a vár-

grófi házat a hozzávaló kerttel együtt átadja a jezsuitának és 100,000 db téglát vagy 100 bírodalmi tallért utalványoz nekik. Collegiumukat a mai sétatér elején, a tisztí pavillonnal szemben a várba vezető út mellett építették ⁶¹.

1649. A városi közgyűlésen határozatba ment, hogy az collecta-pénz, mely ez ideig praedikátor uraimék kezéhez járt az fekete ládában, az ő kegyelmök keze és gondviselése alól elvételik és ennek utána nem is engedtetik, hogy ő kegyelmök percipiálják, hanem az egyháziak által percipiáltatván, gondviselések alatt is legyen. Hasonlóképpen az legata- (hagyaték-) pénznek quoquomodo et quoquo nominis titulo sint legatae perceptiójában praedikátor uraimék ennek utánna magokat ne ingerállyák, hanem ez féle pénz is az egyháziak gondviselések alá mennyen, számot tartozván esztendőnkint róla adni. Item elvégeztetett az is, hogy ennek utána az fekete ládák minden vasárnapokon az templom előtt kirakattassanak (városi jegyzőkönyv IV. 265).

1649. Minthogy világosan kitetszik az bizonságok vallásából mind az emberek ellen, mind kiváltképpen *Suri Lőrinc* praedikátor uram ellen Zoltán Istvánnak cselekedete és mód nélkül való szavai, midőn *Suri Lőrinc* praedikátor uram szép szóval intette volna, hogy ne szitkozódjanak és ne csintalankodjanak, ilyenformán törökül (durván) szidalmazta „szintén — ugymond — neked is bestyelélek kurafi“, ezen kívül más embereknek is meztelen karddal hazára menve bajra való kihívása és öléssel való fenyegetődzése. Ennek okáért 3 pálczával megveretessék (=100 botütés) és *Suri Lőrinc* uramat emberseges emberek előtt az maga házánál kövesse meg. (U. O.)

1650 táján megyénkben csak 6 kath. plebános van és 4 licentiatus ⁶².

1654-ben a komáromi ref. eklézsia pénze 385 frt 22 denár volt, kiadás 311 frt 19 denár (Városi jkőnyv IV. 434).

Az 1655-iki pozsonyi országgyűlésen beadott protestans sérelmek közt előfordul, hogy Érsekújváron az evang. vallást követő mesteremberek és a szomszéd községi nép körmenetekre, kath. ünnepek megtartására kényszeríttetnek. Gútán és Anyalán a prot. lelkészetet illető tizenhatod elvonatik tőlük és az ev. hívek a kath. pap fizetésére szoríttatnak. Komáromban és a szomszéd falvakban az evangélikusok vallásukkal ellenkező szertartásokra bírságolás által kényszeríttetnek. Abból, hogy Szeghy János alispán a törvényben kijelölt kötelességét elmulasztva nem jelölte ki az udvardi templom, paplak és iskola számára való helyet, sok baj következett; mert midőn az evangélikusok tanítójuk számára egy kis házat vettek, az újvári provisor néhányat elfogatott és csak akkor bocsátott szabadon, mikor megigérték, hogy az illető tanítót kizárják abból a házból. Az alispán hanyagsága miatt több helyen, jelesül Martoson, Perbetén Imelyen, Bajcsón és Szentpéteren sem jelöltetett ki a templom, paplak és iskola számára alkalmas hely. A szenttamási prépost 1650-ben néhány katonával Izsán megjelent és ott az ev. templomot és iskolát lerontani, a papot pedig elűzni akarta, híveit meg zaklatta. És ám-bár ez ellen e megyei gyűlésen panaszt emeltek, a dolog mégis elintézetlenül maradt. Az udvardi kath. papot az evangélikusok is fizetik a törvény ellenére. Martos, Bajcs és Kamocsa községekben nincs is kath. pap, mégis kényszeríttetnek az evangélikusok a fizetésre. Nagy-Megyeren Zichy István az ev. pap fizetésének felét a kath. pap számára foglalta le. Egy a megye színe elé citált ev. lelkészt, meg nem jelenése miatt, 100 frtra büntettek ⁶³.

1655—1676 közt debreceni Ember Mihály tanúsága szerint 54 ref. anyaegyház állott fenn Komárom megye területén ⁶⁴.

1659 és 1660 közt a szent-páli pusztán, 1662-ben

az ujjvárbán, a Vágdunán túl és a Csillagsánc táján fekvő palánkokban építenek a jezsuiták kápolnákat ⁶⁵.

1661. Tatába járnak a jezsuiták lelkeszkedni.

Az 1662-iki pozsonyi országgyűlésen a prot. sérelmek közt említetik, hogy Lippay György esztergami érsek Bálvány-Szakállasról elűzte az ev. jobbágyokat, mert nem akartak katolikusokká lenni és helyökre katolikusokat telepített. A pozsonyi apácák Apáca-Szakállas lakosait papjok beszédeinek hallgatásától és vallásuk gyakorlásától nehéz büntetés alatt eltiltották. Az izsaiakat földésuruk háborgatja vallásuk szabad gyakorlásában. Puchaim gróf az ev. papot Szent-Péterről zavarta ki ⁶⁶.

Az 1662-iki országgyűlésen már a nádor fenyegeti a protestánsokat a király haragjával, ha nem engednek. Bocskayok — ugymond — nincsen, Bethlen meghalt, Apaffy fegyvere nyugszik, tehát nincs kire támaszkodniok; az isten szerelmére kéri őket, hogy ne védjék oly konykul gyűlöletes ügyüket, mert az lehetetlen, hogy az országgyűlés nekik elégtételt adjon.

1662 óta csak részleges országgyűlések tartattak, Ampringen kormányzósága alatt az önkény azokat is teljesen beszüntette s így a nemzet véleménynyilvánítására nem maradt más mód mint a zúgolódás, tiltakozás és — a fegyverfogás.

A Wesselényi-féle összeesküvés után Bécsben nem hittek a magyaroknak. A német tanácsosok boszuért lihegték. Itt az idő — mondák — a magyarok teljes letiprására. Máskép kell rendezni Magyarországot. Az országgyűlést végkép be kell szüntetni, az eretnekséget pedig kiirtani.

A programm Volkra Ottó agyában fogamzott meg. Minden bajnak főokát az eretnekségben és némely főur ambíciójában, kik Bocskay, Bethlen és a Rákóczyak nyomán fejedelemségről álmadoznak és a nemzet nyughatatlan természetében keresték és találták.

A baj biztos orvosszere az, ha a főbilleseket kivégzik, jószágaikat elkobozzák, a sereget szaporítják, a végbeli várakba jó katolikusokat tesznek kapitányokul, a városokban kath. előjárókról gondoskodnak, szabadalmaikat megnyirbálják; aki nem katolikus, annak nemeséget nem adnak; végre gyarmatosítani kell az országot és a katholicismust előmozdítani ⁶⁷.

A katolikusok látva, hogy a kormány pártjukat fogja s a német katonák most már rendelkezésükre állnak, országszerte mozogni kezdtek s nem késtek oly dolgokat vinni véghez, melyek földi haszonnal és elégtétellel is jártak és a hol a kath. vallás előmozdításáról volt szó, az ország törvényeit vagy elcsavarták, vagy készséggel mellőzték ⁶⁸.

Bekövetkezett Magyarország történetének legsötétebb korszaka. Gyalázatos vádaskodások, törvénytelen tömeges elfogatások, irtózatok zaklatások s kegyetlenkedések korszaka volt ez. Az absolutismus vak eszközeiül vállalkoztak Szelepcsényi primás, Forgács országbíró, Pálffy kancellár, a komáromi születésű Kollonics püspök kamarai elnök és Majtényi personalis.

1666-ban gróf Souches várkapitány pressiója folytán Komáromban Hattyú István bírónak, továbbá a jegyző és hat esküdt a katolikusok közül lett — ezuttal először — megválasztva.

1668-ban báró Zuza várkapitány az alispánnak meghagyja, hogy a komáromi nem katolikusokkal is tartassa meg a kath. ünnepeket ⁶⁹. Emiatt már április 23-án fordult elő zavargás, ami szóba hozatván a megyei közgyűlésen, a főispán úgy döntötte el az ügyet, hogy a nemesség joggal ragadt fegyvert.

1670-ben Széchenyi György kalocsai érsek, kir. biztos rendeletére gróf Hoffkirchen komáromi várkapitány katonai karhatalommal foglalta le mind a két prot. hit-

felekezet templomát, iskoláit, parochiális épületeit, az egyház és iskola minden nemű ingó és ingatlan javaival együtt ⁷⁰. Tatán gróf Csáky László vette el a ref. templomot és a reformátusoknak 9 évig fatemplomban kellett ájtatoskodni; ekkor 600 frtért visszaadta templomukat ⁷¹.

1670-ben Hoffkirchen György Lőrinc a várban áttér a kath. hitre, a jezsuiták évkönyvei szerint.

1672. szept. 1-én Száky János ekli ref. papot azon gyanu alapján, hogy a komáromi gyakori tüzeknek ő volt az értelmi szerzője, máglyán megégették; azonkívül nejét és még hármat végeztek ki e napon, kiknek szinte részök volt e dologban.

1672-ben a reformátusok épületeit és vagyonát a Szelepcsényi által ide telepített ferencrendiek kapták meg, valamint a Rákóczy Gy. által az érsekújvári ref. templom javítására szánt 1000 tallért ⁷². A lutheranusoktól elvett templomot 1673-ban átalakították a jezsuiták; ez a későbbi szent János templom.

Mint e század közepén Cromwell Irlandban a legirtózatosabb embertelenségek közt tiporja el a katolikuskokat, úgy nálunk az 1673—74. évek történetét a protestánsok ellen fordult fanatizmus gyászos példái töltik be. Vigléb János helybeli ev. lelkész is Pozsonyba van idézve és súlyosan vádolva ⁷³. A gályarabságba került megyénkbeli prot. papokat Poot nyomán felsorolja Kiss Károly ⁷⁴.

A protestánsok hasonló pénzzel fizettek, a hova karjuk elért. Erőszakos térítéseik elől a katolikusok a Tisza hullámaiba menekülnek. A Héderváry codex felsorolja a sok világin kívül a megölt lizskai, sárosi, rádi, füzéri papot és a kegyetlenkedések egész sorozatát ⁷⁵.

1673-ban Aranyosra és Ekelre, 1675-ben Örsre járnak a jezsuiták lelkészkedni.

A szent András temploma 1675-től 1679-ig újra épül.

1676-ban a titokban Komáromba behozott calv. papot Lipótvárra viszik (Annales Parochiae Comarom).

1676-ban Nagy-Keszin, Zemleny, Kis-Tanyon Dániel Mihály licentiatásokat említik a primási levéltár adatai.

A ferencrendűek 1677-ben kezdik templomukat és kolostorukat építeni ⁷⁶.

Künn az országban még 1678-ban is dúl a vallási fanatizmus által élesztett polgárháború. A főurak megkísérlik a kormányt az alkotmány és törvényesség alapjára visszavezetni; azonban Hoher birod. kancellár őket és az egész nemzetet lázadóknak és pártütőknek nevezi, s midőn gróf Pálffy nyitrai püspök e meggyalázást erőlyesen visszautasítja, Hoher gúnyosan vágja vissza, hogy boldog lenne a király, ha a magyarok közül csak minden tizediket tudná hűnek maga iránt.

Elvitázhatlan, hogy a magyar szabadságán és nemzeti önállóságán ejtett sérelmeket egy jobb jövő reményébeu tűrő kath. pártnak köszönhető az, hogy végre e párt képes lett a német tanácsokat ellensúlyozni, kik hazánkat Tökölyi szerencsecsillagának hanyatlásával épúgy akarták leigázni, mint egykor a fehérhegyi csata után Csehországot.

A protestánsoknak az 1681-ki országgyűlés végzéseivel tett tiltakozására az volt a válasz, hogy nem hivatkozhatnak törvényes jogokra, mert pártütéseik miatt a jó és békés magaviselet feltétele alatt nyert kedvezés erőtlenné lett.

Az ugyanazon évi XXV. és XXVI. törvénycikkek már jelentékenyen korlátozzák a prot. vallás-szabadságot, s míg elvben elismerik a magán vallásgyakorlatot, a nyilvánost az ugynevezett articuláris helyekre szorítják. Ezek közé tartozott Komárom is. A megyében pedig azon helyeken, ahol jelenleg (1681) templomaiknak való-

ságos használatában lennének, valóságos birtokában meghagyatnak ⁷⁷.

Komáromon és Tatán kívül az 1681-ki prot. sérelmekben azon helyek közt, hol a templomok, paplakok, iskolák és jövedelmeik lefoglaltattak, előfordul még Aranyos, Ekel, Thuri- és Apáca-Szakállas, Ekecs, Nagy-Megyer, Csicsó, Néma, Füss, Kis-Tany, Nagy-Keszi és Mocsa ⁷⁸.

Komáromban, 1681-ben mindkét prot. felekezet épületeit visszakapta, de 1683-ban mindkét prot. felekezet prédikátorjai Komáromból kiűzettek, az iskolamesterek azonban meghagyattak, az énekszóval való temetés megengedett ⁷⁹, azonkívül az ev. ref. vallású iparosok a céhekben 4 forintnyi büntetés terhe alatt kényszerítették, hogy a processiókban és kath. szertartásokban részt vegyenek ⁸⁰.

Ugyanazon évben a helybeli protestansok a kath. Záporszky Boldizsár nyelvét tépik ki ⁸¹.

A királynak 1687-ben adott azon jog, hogy a vallásügyi törvényeket tetszése és kegyelme szerint ótalmazza, egészen új intézményeket — a kir. explanatiókat és resolútiókat — hozta létre, melyek a következő században a protestansok szenvedéseinek kutforrását képezik.

Mielőtt más tárgyra térnék, röviden utalok e korszak kath. vezérférfiainak azon felfogására, hogy a nemzetnek két pártra szakadása, a katolikusoknak a németre, a protestansoknak a törökre való támaszkodása szükséges volt; mert míg a protestans ellenzéki párt több ízben visszaállította, kívánta a nemzet ősi alkotmányát, addig a kath. párt volt az, mely a német birodalom segítségét megnyerte, mely nélkül a törököt hazánkból kiűzni nem lehetett volna.

Ezek után térjünk át a negyedik felekezetre. A helybeli görög nem egyesültek őriznek egy arany pecsét-

nyomót, mely a szerb felirat szerint a bold. Szűz komáromi templomának 1511-ből való pecsétje volna; de hogy e pecsétnyomó hamisítvány, látni való Szentkláraynak érveiből, aki bebizonyítja, hogy csak 1527. vándorolt be Bakics Pál hívására Komáromba a szerb hajós nép.⁸²

Igazi megtelepítésöket 1538-ra teszi; ekkor ugyanis I. Ferdinand Almást, Neszmélyt és Füzitöt a naszádosok kapitányának és vajdájának elzálogosítja 6293 forintnyi követelésök fejében⁸³; mivel pedig a naszádosok követelése nem lett törlesztve, sőt idővel szaporodott, közös birtok gyanánt megtartották.

Legénységök velök Komáromban és a szomszéd falvakban telepedett le és művelte saját hasznára hűbérben a vajdáitól kapott földet, ami kitűnik a császári biztosoknak 1563-ki jelentéséből: „Betreffendt den Flekhen (Komárom), dass derselb in drey thaill gar weitschüchtig vnnd der mererthaill der Nassadisten, ja auch die Weywoden selbs in den eissersten Fleckhen, darinnen sie ire garten gemacht vnnd damit handtieren, wohnen“⁸⁴.

A XVI. században a hajdúk tömegesen szolgáltak a naszádosok közt, de a XVII. században már haramiákká aljasultak.

Gerlach 1573-ban azt írja, hogy Komáromban van több egyén, kiket rácoknak neveznek, kik szent Pál leveit hiszik (ő lutheránus) s kiknek a városon kívül külön templomuk és temetőjük van. (Komárom város legrégibb térképén a régi rác temető a mai gazda- és uj-megyercsi utca sarkán van jelezve.)

A szerbek uralása valóságos csapás volt a városra és vidékre. Már 1584-ben nem akarnak a naszádosok Komáromban adózni és hatalmaskodnak a polgárságon⁸⁵. 1609-től az országgyűlési sérelmekben folyton ott találjuk a komáromi lakosságnak a rácok által való zaklatását. 1610-ben Draskovits tárnokmester új szabadság-levéllel

akarja ellenökbén a lakosságot ótalmazni; de a naszádosok a nádorhoz fordultak, aki félrevezettetvén egyideig pártjokat fogta, de 1612-ben elismerte, hogy a nemesség és a vitézlő rend tartozik adót fizetni ⁸⁶. 1622-ben Földessy annyira nyomorgatja őket, hogy sokan elköltöznek a városból. Az 1635, 1638 és 1659-ki országgyűléseken újra szőnyegre kerülnek a komáromiak sérelmei, de azok soha se lettek orvosolva.

A Bocskay, Bethlen, Thökölyi elleni harcokban a komáromi, kevi és csallóközi szerb nép zöméből kerülnek ki a sajkasok fő vajdái, tisztjei, meg a legénység zöme. A fő vajdák egymás után szerbek mindnyájan s a görög hitnek annyira hívei, hogy a komáromi szerb egyházközség elnöki és főcuratori tiszttel is kitünteti őket. Királyaink birtokkal és nemesi diplomákkal tüntetik ki őket ⁸⁷.

1673. nov. 8-ikán a rácok Zorzych Pál görög egyesült püspök és egy vegyes bizottság előtt ünnepélyesen kijelentik, hogy ők a római anyaszentegyházzal egyesülni akarnak. A szent András utcában (ma nádor-utca) levő templomukat megtartották ⁸⁸.

Tollius 1683-ban említi, hogy látta drágaköves, aranyos, igen régi görög szentírásukat (ma a nemz. muzeum levéltárában található).

A városi jegyzőkönyvek 1617-ben Todorosz és Mendöll (Mendl) zsidókat említik. (II. 83. 85.)

A törökökre vonatkozólag Rohrbacher az 1693-ki tатаi kath. anyakönyvből egy csomó megkeresztelt törököt jegyzett össze, kik vagy itt rekedtek, vagy foglyul ejtettek ⁸⁹. A helybeli jezsuita évkönyvek 1666-ban 5, 1667., 1668. és 1670-ben egy-egy, 1686-ban 9 megkeresztelt törököt, 1690-ben 6 megköröszölt törököt és 1 zsidót, 1691-ben ugyanannyit, 1692-ben egy defterdár nejét, 1693-ban 6, 1695-ben 5, 1697-ben 7 megkeresztelt törököt említenek.

III. Igazságszolgáltatás.

Az igazságszolgáltatás képezvén a társadalmi rend alapját, keressük, hogy mi bírt e zűrzavaros korszakban az írott törvényből az életbe átmenni, vagyis a gyakorlatot, a helyi szokást.

Kezdjük a jobbágyokon, kiknek első foruma a földesuruk volt, a földesúri szék ítélete ellen a megyéhez fellebbezhettek.

Oláh Miklós urbáriumában a főbenjáró vétség elintézése, a jószágvesztés esete majdnem mindig az érsek kegyelmi jogától függ, ilyen esetekben az urod. tisztnek egy forint járt. Az emberölés, megvérzés, megcsonkítás, perkiegyenlítés, nyelvváltság, az uraság vagy a gazdatiszt tilalma ellen való vétség bírsága 1 forint (Várday, Oláh elődje alatt 4 forint volt). A börtönrevetés, a gazdatiszt által való elfogatás, vagy nem helybeliek eskütételének díja 40 denár. A kékre verés, megüstökölés, igazságtalan panasz 40—62 denár, a panasz hamis előadása 1 forint ⁹⁰.

Pázmány urbáriumában a gyilkosság, fejvesztés esetében az érsekhez való fellebbezés bírsága 12 frt, a verontás, megcsonkítás, perkiegyenlítés, nyelvváltság 4 forint, igazságtalan panasz 1 forint, elfogatás, bebörtönzés 1 forint ⁹¹.

A jobbágyság szabad költözési joga írott malaszt volt; a földesurak ugyanis mindig tudtak valami hátralékos úrbéri tartozást rájuk sütni, ez esetben pedig egyszerűen nem eresztették, vagy ha mégis elköltöztek, viszsza parancsolhatták őket. Így pl. 1648-ben Spáczay Márton vicekapitány protestál a vizváriak ellen és semmikép sem engedi, hogy behódoljanak a töröknek. 1691-ben Marcelháza, Izsa, Hetény, Kurtakeszi, Imely, Radvány

lakosai máshova vették magukat lakásul; de a megye rájuk parancsol, hogy kikeletkor kiki menjen vissza oda, ahová való, mert különben marháját elhajtja és magát tömlőre veti. De a parasztság mégis segíthetett magán, ha volt pénze; ez esetben egypár száz forintért fölszabadították őket; majdnem minden évben akadni egy-két, 1647-ben tizenkilenc, 1649-ben tizenegy, 1656-ban pedig kilenc nemesítésre a megyei jegyzőkönyvekben.

A hódoltságbeliek a töröknél is kerestek igazságot. Így pl. a budai pasa igazítja el 1589-ben Trombitás János Komárom várbeli praefectus igaztalan eljárását Jakab zsidóval szemben, kitől Nagy-Maroson 13 száz forint ára borsot, gyömbért, mocsát (?) vett, kiért fogadott volt 100 mázsa rezet adni, de nem adta meg; kéri tehát a pasa Pálffy Miklós komáromi főkapitányt, hogy ez szegény zsidót, minthogy igazság vagyon ezen dologban, igaz törvén szerint elégtesse meg⁹².

Az almási közs. levéltárban is van egy megyei nyomozás, melyben azt szeretnék kisütni, hogy az almásiak vagy a neszmélyiek mentek-e először a törökhöz Esztergamba panaszra.

Azért érthető, ha 1654-ben a megye kimondja a török hódoltságbeliekre, hogy aki megvetve a megyét, a töröknél keres igazságot; hasonlóké az, ki a töröknek való árultatásban találtatik, érdeme szerint bántódjék⁹³. 1659-ben pedig az ezen évben ez ügyben hozott 13. t. c-ket, mely az ily hazaárulókat fejvesztésre itéli, jkönyvbe iktatják⁹⁴.

A nemes emberre a legtöbb ügyben első forum a megye; a Komárom városi nemesek bírása a csallóközi szolgabíró; a megyétől a pozsonyi kir. táblához fellebezhettek, mint a Földessy és Zámory alkaptányok hatalmaskodási pörének felülbírálásában.

A megyei 1619-től való igen hézagos és túlságosan laconicus jegyzőkönyvekben a rengeteg birtokjogi tárgyalásokon kívül többnyire hatalmaskodás és a felsőbbség ellen való szegülés esete fordul elő, mely utóbbiak pénzbírságon kívül a nemesség sorából való kitörléssel sújtatnak, ezekhez járulnak a parasztszületésű vagy vagyon-talan kóbor nemesek üldözése és megbüntetésére való intézkedések, a cirkálások⁹⁵. De ez intézkedések szigora csak a papíron volt meg, mert a legnagyobb erőfeszítés okvetlenül sikertelen maradt; mert e rablóvilágban nemcsak a török pribékek leghirhedtebb vezére, a renegát Fekete Mihály kegyetlenkedett gyűlevész népével vidékünkön, hanem a várkapitányok is tartottak fizettetlen hajdúkat és huszárokat, kik holmi csavargókkal szövetekezve, rabolni jártak a török birtokra, és csak ezek bírták a pribékeket féken tartani. Vidékünkön Ray Lázár (azelőtt török) volt a szabad huszárok és hajdúk vezére. Ortelius 1567-en innen, de különösen 1663-ban legendákat beszél véghez vitt rablásaikról. Volt eset, hogy a számokkal nem jelzett foglyokon kívül egyszer 20 lovat, 16 bivalyt; máskor 6 tevét, 20 öszvért és 160 lovat; majd 30 ökröt, 4 tevét és 56 élelmi szerrel és épületfával megrakott szekeret; másszor meg 200 ökröt hajtának be Komáromba, hol aztán közösen osztottak a zsákmányon; legtöbbet reméltek az elfogott törökök után, de ha e foglyok nem tudták magukat a kitűzött határnapra kiváltani, fejüket vették és a vár kapuja előtti karókra tűzdelték. Ezen garázdálkodásokra a várkapitányok szemet hunytak, mert e szegény legények sem élhettek a levegőből. A hajdúk csak a várbirtokhoz tartozó helységbeliekkel tettek kivételt, mert azoknak a várkapitányoktól salva gvardia levelük volt; ilyent állít ki pl. 1561-ben Puchaim az almásiaknak „az csavargó katonáknak és hajdúknak nagy csintalanságok végett“, melynek végén hangsúlyozva

van, hogy „az, ki az gvardia levél ellen cselekszik, fejével és tisztességével játszik.“ Hogy a Csallóközben is garázdálkodtak e szegény legények, bizonyítja a megye több évbeli rendelete, melyek értelmében bárki elfoghatja, megölheti e csavargókat.

A csallóközi érseki nemeseknek Érseklélen volt a székök, melynek nádora, alispánja, stb. volt; nádor uram fizetése egy pár csizmából állt, stb.

A pannonhalmi főapát papnemeseinek széke Füss volt.

A XVII. századbéli bűnvádi praxist visszatükröző eseteket a városi levéltárból közlöm. Mint az alábbi skála mutatja, a városi bírák elég leleményesek voltak a büntetések alkalmazásában.

Máglyán égetik meg a gyujtogatót, hivatkozva Verbőczy XXIII. fejr. 3. pontjára (városi jkönyv IV. köt., 849. lap); továbbá a 'boszorkányokat (I. 8., VIII. 424—436.), de van eset arra is, hogy a boszorkányokat fölmentik (III., 47.), vagy csak kínpadra feszítik (VII., 60.); van arra is példa, hogy a városból kivesszözik, de előbb ötven botot ki kell állnia (VIII. 498.).

Fejvesztésre ítélik a férjét elhagyó asszonyt és a feleségét eladó férjet (II. 121., III. 184., IV. 563.); a gyermekgyilkos anyát (I. 75., III. 286.) és a fajtalant (II. 93., III. 27., 472., 488., IV. 666.)

Fölakasztják a lótolvajt (I. 384., II. 271., IV. 919.), a pénz- és ezüstnemű eltulajdonítóját (V. 197.), a tömlőből társaival együtt megszökött tolvajt (III. 350.), a chimazan (?) szoknyát, kurta dolmányt, egy pár csizmát, két övet, két kantárt, egy süveget, egy szablyát és egy puskát eltulajdonítót, hivatkozva Verbőczy decr. I. tit. 15-ra (III. 361.), és egy másikat, aki ládabeli portékát, egyéb asszonyi ruhát, paplant, vánkost, két zubbonyt és egy Parta gombot orzott, hivatkozva az ország közönséges törvényére (III. 360. 490., IV. 687., IV. 939.). De a tolvaj

60 forinttal a halálbüntetéstől meg is válthatta magát (IV. 879.).

Botbüntetésre ítélik a káromkodót, első alkalommal 32, másodszor 64 botütésre, harmadik esetben pedig fejét veszik (I. 21.), 50 botra érdemesítik a hamis mértéket használó mészárost (XVIII. 1157.) és a fatolvajt (IV. 102.).

Kurvaságért bélyeget sűt a hóhér a bűnös homlokára, azután kiverik a városból, ha pedig annak utána itt az városban találta, vettessék az Dunában. (IV. 411.).

Kivesszőzik a városból a fajtalant (II. 121.), melyet megelőz a pelingéren egy pár óráig való állás (II. 93., III. 91. 184. 196. 199.); ha pedig visszatérve, újból ezen vétekben tapasztaltatik, 64 csapással kiigazíttatik a városból; ha harmadszor is rajta érik, fejét veszik; kivesszőzik továbbá azt, aki a hitvestársát elhagyja (IV. 249.) és a káromkodót (IV. 833.).

Egy napig kalitkában kell ülnie a férjét méreggel elveszteni akaró asszonynak, meg annak is, ki a méregitalt kotyvasztotta (I. 275.).

Kocsihúzásra ítélik az egy köteg bélés elorzóját (XVIII. 657.).

Kizárják a templomból a férjét rút szidalmakkal illető asszonyt (IV. 180.).

Négy havi börtönre ítélik az istenkáromlót (XXIII. 77.) és 3 vasárnapon mise alatt szégyentábla lógg a nyakában, melyre bűne rá van írva.

Szalmakoszorúsan kell a fajtalannak a piacon a nyilvános bűnösök padján állani. (XXI. 138.).

A tyúktolvajnak nyakába kötik a lopott tyúkot, s úgy kell fél óráig az iskola bejáratánál állnia (XXI. 138.).

Kelemen Györgyöt, mivel azt mondta a bírának, hogy „benn ültök az törvényben és ollan törvént csináltak, az minemőt akartok“, arra ítélik, hogy kövesse meg Markházy bíró uramat és az egész tanácsot és ez dolog-

nak fl. 100 legyen az *csöky*. (I. 14.). Hasonló eset IV. 213. fordul elő.

Aki a bíró előtt többször az asztalra vág, 4 frtra büntetik (I. 340.). Kecskés József a bíró szemébe vágja, hogy „az én igazságomban meg akar kegyelmetek fojtani“, ezért 200 frtra ítéltetik (III. 132.).

A nyilvánvaló aranyak nyírésében tapasztaltat sok huza-vona után fölmentik (II. 165.).

A dözsölöt és garázdát megintik, ennek utána pedig rajta tapasztaltatván, megbüntetik (II. 295.).

A börtönből 100 frt biztosíték mellett állítják szabadlábra a vádlottat (III. 322.).

A becsmérő kiegyezés után 20 frtot (III. 257.), 25 frtot (IV. 274.), 40 frtot fizet (III. 477.).

A fajtalan 50 frtra ítélik (IV. 117.).

A másokat becsmérő tartozik 100 frtot fizetni. (I. 120. és 224.).

Ha az idézett harmadszor se jelent meg, 100 frtra ítélték (III. 239.).

Sok érdekes eset lappanghat még a városi levéltárban érintetlenül, de a felsoroltakból is látni való, hogy a városházán a büntető eljárás öregéből a hármaskönyvön alapult. A nemes a törvény értelmében nem levén kintpadra vonható, ebből kapott lábra nálunk is az a szokás, hogy a nem nemeseket kínzással bírták vallomás kicsikarására, ami nélkül különösen boszorkánypört soha sem bonyolíthatnak le, melyekben, egynek kivételével, a vádlottak sohasem vallanak, a védők többnyire süket füleknek bizonyítják a vádlottak ártatlanságát.

A boszorkánypörök nagy része a helyi lapokban megjelenvén, azok közül egyet említek csak a megyei levéltár alapján, mely azért érdekes, mivel a vádlott *Jászberényi Judit* meglátván az ő testének kínzására rendeltetett és előkészített eszközöket, s észrevevén magában, hogy

ha különben nem, tehát iszonyú kínok, fájdalmak vég-
 hetetlensége miatt ki köllessék világosodnia az benne
 levő és általa vakmerő tagadásokkal titkoltatott gonosz-
 ságnak, kívánván azért inkább ép és egészséges, hogysen
 mint megh bomlott elmével és megh töretett testtel ér-
 demlett büntetéséhez képest és érkezett végső óráit látni,
 leghottan *szép szerével maga kényén kedvén megh vallotta*,
 hogy eő neki az Pokolbeli Ördöggel igen is szövetsége
 volt, mely szövetség hételének alkalmatosságával az Min-
 denható fölséges úr Istent az ő Teremtőjét és az Tellyes
 Szent Háromságot az Ördögnek kedveért megtagadta és
 annak ellene mondott, — azzal sem elégedvén megh, az
 Ördögöt Férfjének választotta és azzal magát Pöcsétöl-
 teté, a Szent köröszttségben vett igazi nevét elváltóztatta,
 számtalanszor az ördöggel testi gyönyörűségeket végez-
 vén, fajtalankodott, fertőzött, azonkívül sok külön különféle
 embereket az Ördögtől vett kárhozott mesterségekkel és
 Macska képeben megnyomott és az Ördögnek mestersége
 által szent Gellért hegyére ragadtatott, az holott több
 hasonló ördögi szövetségben lévő Társaival vendeges-
 kedvén tobzódott és az Ördögnek örvendezett; — Mely
 illetén vallást nemcsak az kinzásra rendöltetett helyen,
 hanem annak utánna az Törvényszéknek színe elébe ál-
 líttatván, szórul szóra megerősített és helyben hagyott.
 — Mivel pedig kinek kinek az Törvényszéknek színe
 előtt tett saját nyelve vallása Országunk élő Törvénye
 szerint visszavonhatlan és az Bizonyságoknak vallástéte-
 lét és Igazságát felül haladó volna; Annak okáért a jelen
 álló Jászberényi Judit Gonosz tevő Asszonyi állapot, mint
 tudniillik az Isten és világh Törvényének és Igazságának
 általhágója az maga érdemlett büntetésére, másoknak pe-
 dig rettentő Példájára nézve elsőbben hogy feje vétessék,
 következendőképpen pedig a holt teste Tűzre vettessen,
 hamuvá és porrá tétessék, szentencziáztatott, — azon

okból könnyítettvén megh illendő büntetése, mivel hogy se maga, se bizonyságok által ki nem jött, hogy valaha valakit megrontott volna, azon ördögi szövetségből kivetközni és tiszta életre visszatérni szándéka mindenkor volt és által láttatott.

A lopás kegyetlen fenyítéséből következik, hogy igen ingó lábon állt e korszakban Komáromban a vagyonbiztosság.

IV. Közigazgatás.

E fejetlen, nyomorúságos korszakban a közigazgatás és igazságszolgáltatás még nincs elválasztva, közege a megye és város.

A megye közigazgatási teendői a hadi adó beszerzésére, a katonaugyekre, a megyebeli végváarak javítására szükséges rőzse, kosarak, fa és fuvar beszerzésére és az ingyenmunkások előteremtésére, a különféle irányban szükségelt katonai előfogatok kiállítására, a várbelik élelmezésére, utak, hidak jókarban tartására, a partok mentén — a török rablások elhárítása céljából — teletszaka a folyók lékelésére és őrzésére⁹⁶, 1569 óta a dunai töltések javítására⁹⁷, 1640-ben a dunai és Csiliz-töltések helyreállítására, 1657-ben a két Császa csatorna kitisztítására, községek és felekezetek panaszaira és kérelmeire terjeszkednek ki. A megye és város szabja meg továbbá az élelmi és árucikkek árát, rendezi a céhügyeket, végzi a közbiztonsági teendőket, stb.

A megye azonban főleg a megyei törvénytelen és idegen uralommal szemben a rendiség jogait védi. Így 1538-ban kijelentik követei a pozsonyi országgyűlésen, hogy Komárom megye nem ismeri el és nem engedelmeskedik tovább a megye német főispánjának⁹⁸; neve nincs kitéve, de valószínűleg a várbirtokoknak 1535-től zálogbirtokosáról Hartits Ditrikről van szó. Követelik,

hogy ugyanő a várbirtok jövedelméből és jobbágyaival csináltassa a komáromi várat ⁹⁹; a besztercebányai országgyűlésen 1557-ben ez utóbbi szempontból tiltakoznak Paxy várkapitány ellen ¹⁰⁰, 1622-ben a megyei közgyűlésen kijelentik, hogy Reiffenberg várkapitánynak ott nincsen szava. Később is folyton hadilábon állnak a várkapitányokkal. Legtöbbet vetnek ki a követi költségekre, követeik folyton járnak a török tractusokra (békekötés) Bécsbe, a nádorhoz, az országgyűlésekre, a pozsonyi kamrához stb., a XVII. század vége felé pedig 50 talléron et quod supra tartanak oly ügyes embert, ki Bécsben ügyes-bajos katonai dolgaikat dülőre viszi ¹⁰¹, a megyében táborozó generálisokat is megajándékozzák stb.

A főispánok közül a Korláthkeőyek, a Paxyak, Pálffyak, Zichyek magas állású katonák, kik ebbeli elfoglaltságuk miatt csak beiktatásukkor és tisztujtáskor mutatják magukat, így hatalmuk az alispánokra száll.

A főispánok hézagos sorozata ez:

Korláthkeőy Oswald 1501-től 1510-ig, egyúttal komáromi és tatai kapitány ¹⁰².

Korláthkeőy Péter 1519—1520, ki a mohácsi csatában esett el ¹⁰³.

Szomszédvárai Deésházy István 1530-ban ¹⁰⁴.

Markházy Ambrus György 1532-ben ¹⁰⁵.

Hartits Ditrik 1535—1538-ig ¹⁰⁶.

Paxy János komáromi várkapitány 1552—1561-ig ¹⁰⁷.

Gf Pálffy Miklós 1565-ben ¹⁰⁸.

Paxy János 1567-ben ¹⁰⁹.

Gf Pálffy Miklós 1586—1599-ig komáromi várkapitány ¹¹⁰.

Báró Czobor Imre 1625-1642-ig ¹¹¹.

Gf Csáky László, országbíró, Léva, Pápa, Tata kapitánya 1642—1646-ig, ¹¹².

Gf Csáky László 1647—1655-ig.

Gf Csáky Péter 1656—1671.

Gf Csáky László 1682—1690.

Gf Zichy István 1690—1697-ig ¹¹³

Alispánok:

Litteratus Osvald 1519-ben (Pannoh. levéltár.).

Pákos-paksi Szemere János 1552. (Fényes i. m. 59.).

Pozsár Lukács 1577. (Nagy Iván V. 561).

Szelle Ambrus 1603—1610. (A Nedecky család 167. és „Komárom és Vidéke“ 42. sz.)

Markházy Márton 1617 (Megyei I. j.-könyv.).

Markházy Imre 1617—1621 (u. o.).

Patak János 1622. (u. o.).

Laky János 1624. (u. o.).

Thaly György 1635. (u. o.).

Gyárfás Gáspár 1645. (u. o.).

Szeghy János 1649—1655. (Zsilinszky i. m. III. 15.).

Radosits Ferenc 1678—1681. (u. o. III 416.).

Zámory György 1683 (Megyei III. j.-könyv.).

Fiáth János 1688—1690 (u. o.).

Baranyay György 1697-től (u. o.).

A megye központi vezetése az alispán kezébe volt letéve, mellette működött a megye nem állandó jegyzője, 1619-ben Szily Lőrinc, 1642. Pesthy János, akik akkorra fogadtattak, mikor volt írásbeli munka.

A megye négy járásra oszlott; a járások 1611- és 1622-ben a szolgabírák nevén említvék; 1643-ban a mai csallóközinek dunaközi, az udvardinak dunáninneni, a tatái-gesztesinek dunántúli, a Fehér megyéből bekebelezett résznek sári járás a neve.

1690-ben a csallóközi, ujvári pusztai, győri vagy felső pusztai és vértessaljai (azelőtt sári) elnevezések dívnek.

A megye közgyűléseit 1620-ban Aranyoson, azon innen Komáromban hol ezen, hol azon nemesi kurián tartotta, míg végre 1688-ban a régi megyeház kertje el-

adatván, új megyeházat építenek 1000 forintból és a járások robot munkájával, ott hol ma a Jókai-utcában a városi rendőrség helyisége van. (A megye legrégibb pecsétnyomója 1625-ből való).

A járások élén a szolgabírák álltak esküdtjeikkel. Alárendeltjeik a községi bírák, esküdtek tartoztak a jobbagyokat előfogatok előállítására, robotra stb. hajtani. Ez időtt Komárom (Tata, Nagy-Megyer) városi kiváltságai dacára se bírt önállóságra vergődni, mert a várbirtokok zálogbirtokosai önkormányzatukat szűk keretbe szorították.

Az 1619-től kezdődő megyei jegyzőkönyvek 1626-tól 1642-ig és 1663-tól 1665-ig hiányzanak, a meglevőkben sem akadni a tiszttűjtást megelőzni szokott számon kérő széki kimutatásra, azért az 1646-iki különféle szükségletekre gyűjtött 454 mérő buza árából állapítható csak meg a minimális bevétel, a buza mérőjét 1 frt 50 denárra véve (ez az átlagos ár akkor). E pénzszűk világban tehát bejött kerek 680 frt, ebből kellett kikerülni a rendes kiadásnak. Az alispán kapott 150 frtot, a négy szolgabíró 240, a jegyző (ha volt) 50, a pénztárnok 20 frtot, a megyei rendőrségre 200 frtot vehetünk, a többi rabok élelmezésére és kivégezésekre ment. 1690-ben a megye rendes kiadása 1054 frt 79 denár. (Vegyes iratok).

A rovók csak a XVII. század elején szedik az adót, kiknek 1610-ben 63, 1618. 70 frt a fizetésök, beleértve a beszédési költségeket is. A perceptor (pénztárnok) fizetése 1658. 25 frt, a jegyzője 1642. 50 frt, a szolgabírák a XVII. század derekától az adót is szedvén, rámennek egyenkint 120 frtra, a megyei rendőrség 1644. 209 frtba kerül.

De volt a megyének más kiadása is, ilyenek a követségek napidíjai 200—400 frt, ajándéokra 1694-ben 100 frt, 1695-ben 12 tehén = 360 frt, 4 hajdu fizetése 1697-ben 47 frt és 8 véka buza, a század végén törlesztésére átlag 150 frt megy.

V. Adóügy.

A pénzügyi és adózási szerkezet ismerete nélkül a honvédelem állapotát sem lehet megérteni, azért előbb erről röviden.

Az adó sokféle volt. Midegyikre fogok egypár adatot felhozni.

1610-ben az adóbevételi jegyzék szerint a jobbágyok egyenes adója, ebben Komárom is benn van, 396 forint, ebből a rovónak 63 frt járt ¹¹⁴.

1616-ban a török sürgeti a Komárom város részéről öt megillető részt, melyben az összeg nincs ugyan kitéve, de érdekessége miatt mégis közlöm.

Tekintetes és nagyságos úrnak Dietrich Jánosnak, római császár hű kapitányának Komáromban, nekem jó szomszéd, becsületes úrnak, barátomnak adassék.

Mi vezér Ali pasa, Istennek engedelmeiből hatalmas és győzhetetlen császárunknak az tengeren innen való várainak és hadainak és Bosznán, Temesváron, Egren, Kanizsán s több várain is szerdárja, gondviselője és főhelytartója mostan Budán stb.

Kelleték pedig Ngt ez levelemmel megtalálnom, hogy az császár között való végeztések szerint, az komáromi város amivel tartozik adó avagy summával, azt az esztergomi alispánnak adattassa és szolgáltatassa be velök jó emberséggel s meghagyván, parancsolván nekik, hogy az mint eddig cselekedtek, s amit eddig neki adtak, fizettek, most is azon szerint eleget tegyenek, hogy az is előttünk többé ne panaszkodhassék felőlök. Csak ez kinánságom Nagyságodtól. És minket is, ha miből megtalál, mi is Nagyságod szava megvetők nem leszünk. Tartsa Isten Nagyságodat egészséges hosszú életben. Datum Buda 21. aug. 1616.

Jóakaró szomszéd barátja. Ugyanaz, ki föllebb ¹¹⁵.

1618-ban 383 frt portaadó folyt be, ebből 128 frt

a magyar királyé, 128 a török császáré, 70 frt a rovóé, a maradék hovaforrásáról nincs szó ¹¹⁶.

1619-ben ugyannyi folyt be, de csak 200 frtot adnak át a kir. kamrának ¹¹⁷.

A jobbágyság túlnyomólag terményekben és személyes szolgálattal adózott; így pl. 1619-ben a győri pusztai járás 6 községe védő kosarakat szolgáltat a komáromi várhoz. 1622-ben 2104 munkást állít a megye a komáromi vár kijavítására, melyet Bethlen ostroma nagyon megviselt.

1620. die 21. februarii. Az Capitán ur Johannes Dittrich a Reiffenberg, Hédervári István uram vicekapitán által és Földesy István seregbíró által azt izente, hogy az vitézlő rendet kiküldi a városbol avagy, hogy harmad nap alatt kihordozkodgyanak Győrré és ide is az várba, mert reánk gyujtatja az várost és föl égetteti. Ez izenet penig csak azért lett, hogy az vitézlő rend egy rácot fogott meg és mindgyárast kézhez nem adták, mindazonáltal ottan hamar kézhez küldötték az rácot az vitézlők. — Mi protestálunk Isten és emberek előtt, hogy semmire okot nem adtunk, nem is adunk, lássa ő ngys. nem érdemlette az mi hivségünk aztot, holott *másfél száz mérő buzát, száz szűrt, öt hián kétszáz marhát adtunk ilyen szegény város ez véghelynek oltalmára és megmaradására.* (Városi jkönyv II. 350.)

1643-ban minden porta egy szekér fát ad az Érsekújvár építéséhez szükséges téglaegetésre és két-két portától, valamint minden egyes hódolatlantul egy munkást állít a megye, Szöllös, Vizvár egy, a két Gúta két hajó pöst (rőzse) ad.

1644-ben 40 megyei lovas tartására és elszállásolására kivet a megye 363 frt 29 denárt, de csak 209 frt folyt be a nemességtől.

A koronaörökre, országházra többször van kivetve

1—2 forint az egyes nemesekre, de nem akadtam rá, hogy mi folyt be.

1644-ben Komárom városát — a megye egyedüli menedékhelyét — kerítik be és erősítik meg, mire a megye roppant sok rőzsét szolgáltat, továbbá 1000 mázsa lisztet szállít a megye Kassára, valamint ágyúkat is; a tüzérséget mindig Komárom város lakói látták el előfogatokkal; de ezuttal, mivel már ez évben 9 lovuk és 4 ökrük kidőlt, föl lettek mentve és a megye nyakába szakadt a még hátralevő szállítás.

1645-ben folytatják Komárom városának megerősítését, a csallóköziek roppant sok rőzsét szállítanak, Komárom városa 100, a járások pedig 50—50 munkást állítanak.

1649-ben hét számra limitálja a megye járasonkint a munkásokat a fentebbi célra.

1650-ben az összes megyebeli molnárok ki vannak rendelve a palánkok építésére.

1653-ban minden egyes porta 5 munkást állít az érsekújvári sáncárcok kitisztítására.

1661-ben az esztergami bég az udvardi járásban ezen levelet körözteti: Ti, kik ezen levelemet megkapjátok, nyissátok ki szemeiteket, hogy három nap alatt a kivánt szekerek táborunkban legyenek; ellenkező esetben bírák és előljárók, szétzúzom kezeiteket és lábaitokat és a csecsemőt anyja hasából hasíttatom ki. Ez nem az én, hanem leghatalmasabb császárunk parancsolata. Kelt Esztergamban, 1661. máj. 4-ikén (Ortelius).

Ha meggondoljuk, hogy a török a hódoltságbeli falvak lakóit szinte elhajtotta vár építésre s nemcsak épületfát kellett e célra adniok, de a várakra bizonyos összeg pénzt is fizetniök; ha megfontoljuk, hogy a hódolt parasztnak nemcsak a magyar ellen kellett palánkfát állítani, bástyákat és védműveket építeni, hanem a

török hadsereg tisztjeit élelmezni, fizetni, podgyászukat, valamint a törököknek lő-, ostrom- és öntermesztete élelemszereket szállítani, ahová azok akarták — akkor világosan látjuk, hogy a hódolt jobbágy helyzete még siralmasabb volt mint a hódolatlané.

1663-ban hajókat vontat a megye Györré, e célra minden hódolatlan 20 és minden behódolt 40 háztól egy embert rendel.

A hármas könyv pontosan kijelöli, hogy melyik megye melyik végvárhoz ad ingyen munkát, a mi három megyebeli végvárunkhoz Komárom megyén kívül Pilis és Fehér megyék is tartoznak közmunkával járulni.

Hogy a nyersterményekben való adózás visszanyúlik a XVI. századba, arra következőkből vethetünk. 1541-ben Roggendorf serege Komáromban várja be gf Salmot ¹¹⁸, 1543-ban szinte sok katona van Komáromban, kihágásaik és fosztogatásaik a beszterczebányai országgyűlésen szőnyegre is kerülnek ¹¹⁹, 1544-ben 40,000 ember táboroz itt, mint a hadak ez idétti gyülekező helyén ¹²⁰, 1594-ben Komárom felmentésekor szinte, 1595 megint 40,000 ember táboroz Komáromban ¹²¹, 1598-ban 900 francia, ugyanannyi vallon, 350 német és 1000 huszár, ugyanannyi hajdu és 7 csapat páncélos katona táboroz itt ¹²²; a XVII. században 1645-ben 600 kenyeret, 4 meddő tehenet adat a megye az itt táborozó katonaságnak, azonfölül az ezredest bőven ellátja 8 lovával, de a katonaság evvel nem érte be, azért még 50 göbolyt és 2000 mérő lisztet kellett a jobbágyságnak előteremteni. 1658-ban ugyanily teher nehezedik a jobbágyságra.

1668-ban az óvári Duna medrének kiigazítására 200 frtig adóztatja meg magát a megye.

1674-ben s a rá következő években 7992 frt van kivetve a megyére, de csak 30% folyt be ¹²³.

1682-ben a megyében téli szálláson levő drago-

nyosok számára havonként 4 kilo zabot vet ki portánként a megye, a fehérmegyei községekre 30 frtot, Komárom városára pedig 50 frtot.

A megyeház építésére 1686-ban 73 frt, 1687-ben szinte annyi, 1688-ban 200, 1690-ben 300 frt folyt be ¹²⁴.

1687/88-ban a hat havi (nov.—ápr.) téli katonai beszállásolás címén adott portiók 14,455 frt 41 denárba, 1688/89-ben 14,898 frt 78 denárba, 1689/90-ben csak 7401 frt 94 denárba kerültek, 1120 frt 20 denár pedig Kanizsa ostromára fordítottatott, 1690/91-ben még kevesebbet 5402 frt 18 denárt adott ki a megye portiók alakjában ¹²⁵.

1692-ben a város portiója 1699 frt (városi levéltár).

1694-ben a megyére 4642 frt 83 denár, Komárom városára 3592 frt 70 denár katonai portió volt kivetve ¹²⁶.

1696-ban 28,316 frt 74 denárt vetnek ki e célból a megyére ¹²⁷.

Ugyanazon évben Komáromban befolyt 1194 frt 53 denár adó.

A nemesség, mint látni fogjuk, csak háboru idején tartozott felkeléssel és hadiadománynyal, vagy sereget állított, melynek ellátásáról gondoskodott, úgy amint a hármaskönyvbe be van cikkelyezve. Ezenkívül a nemesek a korona őrei, országház és saját megyeházuk építési költségeit viselték s fizették a házi adót, mely az igazságszolgáltatás-, közbiztonságra és a tisztviselők fizetésére kellett.

Az adó terhe, mint láttuk, első sorban a jobbágyokat sújtotta; az országos bizottságok által összeírt porták, melyek a jobbágyok által művelt telkek szaporodását vagy fogyását állapítottak meg, nem a jobbágytelkekre, hanem a jobbágyok számára vonatkoznak; azért a lakatlan, pusztá telek mindig adómentes.

A porták után a megyére kivetett adót a községekre

és egyesekre a megye veti ki; az adókulcs a dica, a dicák számát a megye határozta meg, valamint azt is, hogy mennyi adótárgy tesz egy dicát; a jobbágy csak haszonélvezője lévén a jobbágytelepnek, munkaerejéből (fiaí-, cselédeiből) és ingó vagyonából (marhái- és terméséből) csináltak adóegységeket. Egy dica pl. 2 munkabíró fiu, 2 igás ökör, 4 ló vagy tinó, 16 sertés stb.

Az 1683 óta kiadott hadi regulamentumok szerint a hat téli hónapban megyénkben állomásozó katonaság ellátására szükséges cikkeket bizonyos — az élelmezési biztos és a megye közt évről évre — meghatározott áron tartozott a jobbágyság adni. A vegyes iratokban a katonai túlkövetelésekre vonatkozó rengeteg beadvány van, a községi előljárók könyörgő leveleiből látni, mennyire prédálta a fegyelmetlen katonaság a nép vagyonát, menekült is e pusztító sáskák elől, a ki csak tehette.

Az adóalap összeírása megyénkben még 1694-ben is nagyon fölületes és megbízhatlan. Így pl. az egyik kimutatás szerint ezen évben Tatán volt 1917 mérőről való termés, 291 jármás ökör, 36 göboly, 458 $\frac{1}{2}$ tehén, 102 $\frac{1}{2}$ ló, 186 akó bor, 3 kas méh, 1049 juh; a másik szerint ugyanazon évben ugyanott van 3030 $\frac{1}{2}$ kereszt buza (egy kereszt 22 kéve s valamivel több egy mérőnél), 354 kereszt árpa, 766 k. zab, 702 $\frac{1}{2}$ k. köles, 13 k. czirók, 72 $\frac{1}{2}$ mérőről való lábán álló buza, 72 $\frac{1}{2}$ árpa, 17 zab és 19 mérőről való lábán álló köles, 383 jármás ökör, 4 göboly, 316 $\frac{1}{2}$ tehén, 105 ló, 271 $\frac{1}{2}$ darabból álló gulya, 30 ménesbeli ló, 1186 juh, 3 kas méh és 250 akó bor.

Ha ehhez a pontatlansághoz hozzávesszük a rossz és nehézkes adóbehajtást és gondatlan kezelést, akkor nincs mit csodálni, ha az adóból kevés folyt be, vagy szörin-szállán elmállott azok kezén, kik a kir. kamrának tartoztak volna azt beszolgáltatni.

VI. Katonaiügy.

A komárommegyei Csallóköz „bátorságos“ voltát végvárainak köszönhetette, melyek hullámtörői voltak a török áramlatnak.

Kezdjük Érsekújvárral, melyet még a XVII. században is gyakran Oláh-Ujvárnak hívtak. E vár alapját Esztergam elfoglalása évében (1543) Várdy Pál esztergami érsek veti meg és építését 1546-ban fejezi be Lök falu területén a Nyitra bal partján, Ferdinand király már ez évben intézkedik helyőrségéről, 1581-ben a Nyitrából könnyen megtölthető árokkal körülvett, 2 zúgvéddel (ravelin) erősített, hatszögű várrá alakul át Gyorok falu területén a Nyitra jobb partján¹²⁸, de még 1585-ben se volt teljesen kész¹²⁹, 1605—1607-ig Bocskay, 1619-től 1622-ig Bethlen kezére került, 1622-ben királyi várrá lesz, Pázmány 25,000 frtot fizet az őrségre, ez összeget később leszállítják¹³⁰, 1663-ban a török foglalja el, Brown (1669—1670) azt írja, hogy Érsekújvár igen jelentékeny, hatszögű várban fekvő város. A török pasa azon palotában lakik, hol hajdan az érsek, a templomból mecset lett; a török pasa kissé nagyon is összebarátkozván a komáromi várkapitánynyal, a nagyúr lefejeztette¹³¹, 1685-ki felszabadulását leírja Duncker¹³². Másfél század alatt 10 ostromot állott ki, III. Károly teljesen leromboltatta, ma már romjai sem láthatók.

Komárom vára 1526-ban Zápolya kezére jut, de 1527. Ferdinand a Dunán túlról és a feldúlt város területéről fél napig lövetvén a várat, megadta magát; ekkor omlottak össze Hollós Mátyás csarnokai. Ugyanekkor lett a vár a naszádosok főállomása s az is maradt a XVII. század végéig¹³³. 1529. Szulejman üresen találta a várat, mert a német őrség mindent felgyújtva, megszökött.

A Mátyás korabeli vár maradványainak meg-

ujjításáról tanuskodnak az 1538-ki országgyűlések¹³⁴, továbbá Stella, ki 1543. írja, hogy a vár maradványait faerődítésekkel és földsáncokkal vették körül és a Vág-dunát és Dunát háromszoros cölöppel zárták el, csak a várnál hagyva átjárót. Ugyanő 1544. azt írja, hogy a várat egy árok által teljesen elvágták a Csallóköztől, ez szolgált Szentkláray szerint a naszádosok kikötőjéül¹³⁵. Azt mondja folytatólag Stella, hogy felső Ausztriából tégláégetőket és kőműveseket hozattak, de azok megszöktek. Végre azonban az öreg vár kapuja felett levő felirat szerint — 1550. a vár helyreállíttatott. De azért még 1551. és 1555. is nagyban dolgoznak rajta¹³⁶.

Az útleírók közül az 1570 körül erre járt Phigius azt írja, hogy a háromszög alakú várba egy széles, mély vízárkon át lábas hídon juthatni és hogy a Vágduna és Duna összefolyása felé néző szöglete a várnak sokkal hosszabb a másik kettőnél, magasabb és nagyobb erődítményei vannak mint a másik kettőnek; említi továbbá az élés- és fegyvertárt és hogy a magyar katonaság (naszádosok) a városkában laknak és hogy a várat meg nézni nem igen szabad¹³⁷.

Gerlach 1573-ki leírásában említi, hogy a vár olyan mint egy kis város, lakházak vannak benne, mert 300 többnyire házas ember lakik benne. Schweiger, aki 1577 körül járt itt, azt írja: „vor dem Thore zu Comorra sahe ich 24 Türkenköpfe an einen Zaun herumb nacheinander stecken“; a várról semmi jellemzőt sem mond, de a katonák füstös házikóit említve, ő is hangsúlyozza, hogy „die Vestung ist mit einer deutschen Besatzung belegt, daher ein jeder Unger, der inn die Vestung gehen wil, der muss unter dem Thor sein Sabel von sich legen, darauss abzunehmen, dass man ihnen nicht trawt“. 1585. Bongars röviden említi az öreg vár négy bástyáját, mellvédeit, puskapor-malmát, ágyuit.

Megemlítem végre Zrinyi Miklósnak e várra vonatkozó kifakadását, a vezekényi csatáról szólva (1652) így folytatja: „Építenek és jobbítanak a végekben s így talán hasznunkra vannak? Úgy van, hogyha lehetne tőlök, új végházakat építenének hazánkban: de nem hogy magyar birná, hanem német, amint most is nem mondják, hogy Győr és Komárom magyar királyé, hanem a császáré; noha császárok nincs is a magyaroknak. Ebből a fundamentumból bánnak Komárommal és Győrrel, midőn úgy rendelték a bástyákat és azon az álgyukat, hogy onnét a várost belől szintén úgy löhessék, mint kívül az ellenséget. Ugyde (belül) magyar vagyon: úgy tehát a magyar ellen fegyverkezik inkább a német Magyarországbán és a tulajdon végházainkban, s nem a török ellenség ellen, kivel való békességet, frigyet igen hiven megtartja, mert nem akar ellene csatázni, amint világosan kitetszik ¹³⁸.

De nemcsak az öreg vár, hanem a város is megvolt erősítve, 1555. a győri várkapitány e célból összes rőzsekészletét átengedi Paxynak ¹³⁹, 1563. a kiküldött biztosok jelentik, hogy: „Der Flekhen (a város) so mit Zaun vnd etwas Graben vmbfangen, ganz vnd gar nichts werdt, an villen orthen ville Löcher vnd mit Spreitzen vndergepilzt auch inwendig gar nit verworffen, auswendig an villen orthen auch nit, es steen etliche klaine Thor offen darzue gar khain Thor darangehenkt, dessgleichen khain prusstwehr, darauf man sych im fall der Noth wehren khundt. Derhalben gross von Nötten das der Zaun allenthalben gepessert vnd Innen vnd aussen nach notturfft verworffen werde, vnd was so gar erfault von newem gemacht mit prust vnd streichweren rings vmb versehen werde, gleichfalls soll auch der Graben, wie er den Wag hinymb anfangen, gar an die Stat ausgefuert vund gemacht werden“ ¹⁴⁰. Gerlach 1573. a város falait gátorból és kőből valóknak és jókora magasságuknak mondja.

Schweiger 1577. ezt írja: „Der Fleck ist mit einem starken aichen Zaun umgeben anderthalb manns hoch, welcher durchaus geflochten und mit Laimen geschliert ist.“

Tewrewk József¹⁴¹, id. Szinnyi József szerint, a Lakyak családi följegyzései alapján azt írja, hogy a XVI. századbéli városból már csak a barátok utcájának, továbbá a vágóutcának az újvár felé néző sorai (hol ma a tiszti pavillon áll) vannak meg, ezek tehát a régi, XVI. századbéli város falain belül estek.

Tudva levő, hogy a törökök 1594-ben, Bethlen pedig 1621-ben ostromolták az öreg várat, de sikertelenül.

A jóval tágasabb és most az öreg várral egyet képező újvár építése történetének egy részét a főbejárat felett levő őrtorony mögötti fölirat mondja el. Eszerint 1663. a török háború kitörésének hírére nagy sietséggel földből rakták az újvár védő műveit; de ezek csakhamar romlásnak indulván, már a következő években elkezdték az újvárat téglából építeni, mely az újvár kapuja feletti fölirat szerint 1673. készült el, de csak azon őrtoronyig, mely alatt a koszorút tartó szűz látható. Komáromot utoljára 1683-ban Tökölyi ostromolta¹⁴².

Brown (1669—70) azt mondja, hogy akinek kedve van hadi gépeket és eszközöket látni, az csak menjen Győrbe vagy Komáromba, mivel sehol a világon nem láthat ennyit egy rakáson. Ilyen „a hajnalcsillag“ nevű eszköz, melyet az örök ostrom alkalmával vagy pedig a rés védelmére használnak. Vannak továbbá löporral és egyéb hasonló anyagokkal megtöltött fazekak, melyeket az ellenségre hajigálnak. Vannak vasszögekkel fődött palánkok, melyeket a védműveken kívül helyeznek el és vékony réteg földdel takarnak be, úgy hogy az előnyomulokat ez által veszedelmesen megsebzik és zavarba ejtik. Ezenkívül használatban van a hajítógolyó, melyet

mindenféle gyulékony anyaggal megtöltenek és kézzel eldobnak, ezek aztán mindent meggyujtanak. A „friziai ló“-nak nevezett eszközt az utakon helyezik el, a lovaság előnyomulásának megakadályozására, láncos golyók stb. Legújabb időben — úgymond — jobban megerősíték Komáromot; a Dunától a Vágig húzott vonal által még nagyobb térséget zártak be és négy új bástyát építettek.

Híres volt az itteni hajógyár, melyből 1540-ben Bécsbe szerződtenek két naszádépítőmestert, a XVII. században négy hajócsináló kompánia volt itt és ágyúöntő műhely a hadi hajók felszerelésére ¹⁴³.

Megjegyzendő, hogy a Vágduna a XVI. és XVII. században a mai Rozátiátér, sétatér, az új és öreg vár szélétől a mostani Vágduna folyása közt levő területen folyt; ezt nemcsak a XVI. századbéli képek bizonyítják, melyeken az öreg vár és a XVI. századbéli város Vágduna felőli falai hosszában keskeny part húzódik, hanem az új várnak legrégibb mérnökkari tervrajzai, melyeken a mai pintyligeten folyik a Vágduna. A városnak a XVIII. század közepéről való térképén még a pintyligeten két tavat, továbbá a mai szekér-, hajósutcában és a cigánytéren az előbbiekkel összeköttetésben álló tavakat látni. Mindezt megerősítik a Lakyak családi feljegyzései: „A cigánymező, a viz-, tó-, József- és szekérutca a mostani Vágduna folyásáig, ennek killebb folyásából származtak, úgy hogy a Vágduna folyása ott volt, hol a tóutca menetét mutatja, a révből a kis piacra szállottak ki.“ Azon városrészt, hol egykor a Vágduna folyt, még 1767-ben is igen jellemzően *Velencének* nevezi a városi jegyzőkönyv. Hogy a Vágduna Komárom mellett bal partját szaggatva, folyton a tulsó part felé gravitál, azt bizonyítják az öregek, kik apáik után állítják, hogy a mai Vágdunasor volt a jelen század elején a Vágduna

partja, ettől nagyon messzire folyik a Vágduna ma, ha az 1817 óta képződött szigetet a város területéhez vesszük, amit joggal tehetünk, mert csak nagy vízálláskor van egy ér által ettől elválasztva, mely ér előbbtutóbb teljesen beiszapolódik.

A megyebeli várak közt legtöbbet szenvedett Tata, mely 1526. Zápolya, 1527. Ferdinand, 1529. Szoliman kegyelméből újra Zápolya és 1540. végleg Ferdinand birtokába jutott, de már 1543. a töröké lett, ezen török ostrom alatt semmisültek meg Mátyás király nagyszerű alkotásai, néhány évre rá Tata felszabadul, de 1558. ismét török kézre kerül, 1566. a magyar királyé lesz, de 1594. újra elfoglalja a török, 1598. megint fölszabadul, azonban 1602. újra a törököt uralja, míg végre 1603. végleg visszaveszik a mieink a töröktől, 1683. elfoglalja Tökölyi. Tatának fiókvárai voltak az 1598. légbe röptett Vitán és az 1629-ig Tata sorsában osztozó Gesztes. Hogy ezeken kívül magánosok kastélyai, várai is voltak megyénk Dunántúli részén, azt bizonyítják a Tarján fölötti Somlyó vár romjai, a Neszmély fölötti Őrtorony, Oroszlán vára — melynek köveit a majki zárdába építettek bele, továbbá a ma már elpusztult lábatlani kastély, a római alapfalakon épült vasi vár a Duna partján és a földvárak, mint Szent-Györgyvár a Bokod-zámolyi utban, a gerencséri a Szépvíz partján, a Kocs melletti Tekevár és a kethelyi földvár a Bakonyszélben.

A komáromi várhoz tartoztak: a Vágdunán túl az öreg várral szemközt és a mai Csillagsánc helyén már 1555. tervbe vett palánkok¹⁴⁴, az előbbeninek 1592—1649 közt Szent-Miklós kastély¹⁴⁵, 1654. 1662-ben az előbbeninek Szent-Fülöp, ennek Szent-Péter palánk a neve¹⁴⁶, 1649. Nagy-Lélen épült egy palánk¹⁴⁷, 1668-ban említve van a némai Káldy-kastély¹⁴⁸, az 1679- és 1682-ki megyei jegyzőkönyvek sűrűn emlegetik a gútai

és keszegfalusi erődöket; 1681-ben Vizvárnál készült egy erőd¹⁴⁹ és végre a csicsói kástély, melyet Ipolyi említ a Csallóköz műemlékeiben.

Érsekújvárnak fiókvára volt a Hyppolit codexekben a XV. század végén emlegetett perbetei vár.

Most lássuk e végvárak helyőrségét, mely német volt, ezenkívül bizonytalan időre fogadott hajdúk és naszádosok szerepelnek.

1543-ban az őrség csekély, a naszádosok száma 40 Komáromban¹⁵⁰, ugyanazon évben Tatában 600 német és olasz van¹⁵¹, 1545. 31 naszád állomásoz Komáromban; 900 főnyi legénységgel¹⁵², 1549. egy zászlóalj katonaság van ugyanitt¹⁵³, 1551-ben »sein fünf teutsche Fendlein Knecht auf Comorn bracht worden«¹⁵⁴, 1552. 336-ról 500-ra emelik a komáromi őrség létszámát és a 10 puska-művest öttel szaporítják¹⁵⁵, 1554—1555 közt Tatában 60 lovas, 96 gyalog és 4 pattantyús van¹⁵⁶, 1556. az őrség Komáromban: „ein vanndl Teutsch Knecht 400, Nassadisten 528, geringe Phardt (huszár) 150“¹⁵⁷, 1558-ban a Velics-féle török defterek szerint 49 török volt a gesztesi várban, félévi fizetésük 52,470 akcse (akcse = legkisebb pénznem 1585-ig, 60 akcse = egy jó magyar arany vagy két forint és 15 pénzzel), 1599—1600-ig 15 ember 25,799 akcsébe került félévenként, 1558—1559-ben Tatában 479 török volt, 1565—66-ig 383, félévi fizetésük 458,746 akcse, 1563-ban Komáromban van 600 naszádos és 250 huszár¹⁵⁸, 1566-ban Tatában 50 német drabant van¹⁵⁹, 1577. Komáromban egy zászlóalj német katona, 300 huszár és 660 naszádos, Tatában 70 magyar ló, 100 magyar drabant és 50 német puskás van¹⁶⁰, 1585. Komáromban 400 német, 200 huszár, 4 drabant és 33 naszád van (Bongars), 1594. Komáromban 300 főnyi a török ostrom alatt a helyőrség¹⁶¹, Tatában pedig ugyanekkor 170 magyar és 150 német katona van¹⁶², 1629. Érsekújvárban

500 lovas és 500 gyalog, Komáromban 100 lovas és 200 hajós gyalog, Tatában 100 lovas és 150 gyalog van ¹⁶³, 1640. Érsekújvárbán alig volt 200 katona, 1641. Komáromban 100 magyar lovas és 200 sajkás, ugyanannyi német katona van ¹⁶⁴, 1683. Tollius 600-ra teszi a komáromi helyőrség számát, 1685-ben a Lubomirszki ezred 2 kompániája fekszik Komáromban ¹⁶⁵.

A helyőrség fizetését illetőleg: 1545. a komáromi helyőrség 2674 frtba került ¹⁶⁶, 1549. ugyanitt a zsold havonként 2240, évenként 26,880 frtra ment ¹⁶⁷, azonkívül 8 rokkant naszádos vajda 40—40 frt nyugdíjat élvez ¹⁶⁸, 1551-ben 11 naszád legénységének eltartása havonként 800, évenként 9600 frtba került ¹⁶⁹, 1554—1555. a komáromi helyőrség kevés híján 50,000, a tатаi pedig 7866 frtba került ¹⁷⁰, 1556-ban 528 komáromi naszádos és a melléjük adott 158 ló havi költsége 5788 frt, évenként 69,456 frtba került ¹⁷¹, 1563-ban a komáromi helyőrség (3 havi zsoldot levontak) 48,058 frt 48 denárba kerül ¹⁷², ugyanazon évben Paxy várkapitány jövedelme: (Memorall von seiner Unterhaltung) Erstlichen er hat auf sein persohn auf sein Obristambt gehabt monatlich fl 150 aber wegen des 250 Ring-Phardt thaffel gellt monatlichen gehabt fl 150 mehr auf das Nasadisten Ambt fl 80 mehr auf ain dulmätsch vnnd auf ein schreyber auf ain ganzes Jahr gehabt fl 200 mer auf ain khunndtschaffter auf ein ganzes Jahr hat gehabt jährlich fl 300 wber des selbigen Allen hat die dritthail von Allen gewin gehabt was auf dem Wasser vnnd Lanndt geschehen ist ¹⁷³, 1569. a rendetlen zsoldfizetés miatt prédálnak, dúlnak Komárom vidékén a naszádosok ¹⁷⁴, 1578-ban az országgyűlésen szönyegre kerül, hogy a komáromi naszádosok 50 hónap óta nem kaptak fizetést ¹⁷⁵, 1619. Komáromban 500 hajdú kijelenti, hogy ha 8 nap alatt nem kapnak fizetést, Bethlenhez állanak ¹⁷⁶, 1677-ben a seregrendnek nem lévén

fizetése, sokan közülök fegyvereiket, lovaikat is elkényszerítették adni, hogy magukat és cselédecskéiket táplálhassák¹⁷⁷.

Hogy Komáromban polgárőrség is volt, látjuk abból, hogy 1708. máj. 24-én megújítatik a három status azon régi rendelete, hogy t. i. ha valaki az lárma idejekor sörényen ki nem megyen, akár legyen az gazda, akár zsellér, akár mesterlegény, egy szóval valaki fegyvert fogható, az olyatén minden irgalmasság nélkül, mindannyiszor, valamennyiszor elmulasztja, az бүдös tóba vettetik. Arra pedig jól vigyázzanak mindenek, hogy ha a szent András temploma tornyában az strázsá dobog verni, az lészen jele, hogy az mezőn van az lárma. Ha pedig (kit az Úr innen eltávoztasson) tűz támadna, az harangot fogja félre verni. Az midőn pedig éjjel leszen az lárma, kiki maga zászlóalja alá sietve menjen, mert ha későn megyen, vagy éppen elmulatná, bizonyosan az tóba vettetik.

A városnak egy hadnagy, 3 vajda és 8 tizedes alatt álló hajdúi és lovasai voltak, kik a város kapuit őrizték és éjjel a gonosz emberek szemmeltartása és megbüntetése, valamint a kihágások megakadályozása céljából a várost körüljárni tartoztak.

1642-ben az egyik tizedes nem levén éjjeli strázsán, 12 frtra bírságotlatik, holott eleitől fogva ez király várasnak az strázsállás szokása volt mind ekkoráig, egyébaránt is minden vég helyiek, ez is mint kerítetlen váras betakarodván, mint egy holtak alusznak és az strázsára szokták fejeket és életeket bíznya (III. 535. Hasonló eset IV. 132.).

A városi gyalogok és lovasok hadnagya következő esküt tette le 1684-ben :

„N. N. esküszöm az egy élő Istenre, az ki Atya, Fiú, Szent Lélek, teljes szentháromságra, egy bizony Istenre,

Boldogságos szeplőtelen Szűz Máriára és Istennek minden Szentire, az én igaz körösztényi hitemre, hogy ebben az tiszten ugymint az várasi gyalog és lovas hadnagyságban, melyre az nemes várastul választattam, híven és igazán eljárók, jeleket avagy parolákat híven és titkossan annak rendi szerint, az hová illik szorgalmatossan megvizsem, az midőn penigh az nemes váras székén ez a hivatalom idején törvényekben lennék, minden perlekedőknek igazat minden személyválogatás nélkül teszek, minden törvényes titkokat meghtartok, Római császár és koronás király urunk eő fölsége komáromi végházához s annak eő fölsége feő és vice kapitányaihoz és Komárom váras feő Biráihoz igaz és hiv leszek és mindenkiben szófogadó és engedelmes és ha mit hallok, látok vagy tudni fogok most és jövendőben, kik az végháznak és várasnak s abban levő tiszteknek kárára vagy kisebbségekre céloznak igazán meghmondom és meghjelentem. Isten engem ugy segéllyen.“

A honvédelmi erő tartaléka a nemes és a porta szám szerint állandóan tartott katona volt, amennyi és amikor a megyének tetszett; sőt akárhányszor látjuk, hogy a nádori parancsnak nem lett foganatja. Felbomlott, elavult az egész intézmény s habár a nemesség a telekkatonaság költségeihez hozzájárult, maga lehetőleg kivonta magát a hadi szolgálat alól. Zrinyi Miklós vészkiáltása iránt érzéketlen maradt a léha nemesség. Az állandó magyar hadsereg helyett lett német, a népen élösködő állandó sereg főleg azért, mert annak eltartása a téli hónapokban nem a rendekre, hanem a jobbágy-ságra nehezedett.

A Bethlen-féle támadások idején a megye a csallóközi járásra kiró 33 lovas és 60 gyalog nemes katonát, utóbb összesen hatvanat, azonkívül a birtokos nemesek tartoznak személyesen Komárom város védelmére meg-

jelenni. 1643-ban a nádor belenyugszik, hogy a megye 50 lovast és 20 gyalogost állítson. 1644-ben Rákóczy Gy. ellen 40 lovast ígér a megye, de kéri, hogy itthon maradhassanak a Csallóközben is garázdálkodó hajdúk megfékezésére. 1645-ben kéri a megye a nádort, hogy a megyei katonaság itthon maradhasson a csavargók megfékezésére és 20—20 embert állít a gútai révhez, kik hetenkint váltakoznak. 1647-ben 20 gyalog katona fogadását határozza el a közgyűlés a győri Duna védelmére. 1660-ban részleges fölkelést rendel a megye, 1663-ban minden be nem hódolt 20 jobbágyháztól és minden behódolt 40-től egy gyalogot állít, 1683-ban 50 lovas katonát ígér a megye, s azt írják a nádornak, hogy itthon nagy szükség levén rájuk, a körülményekhez képest fognak intézkedni.

Az önkény-uralom alatt 1683-tól kezdve nincs említés a megyei katonaságról, hanem téli szállásra folyton idegen hadak vannak megyénkbe rendelve¹⁷⁸.

A huszár öltözete az egykorúak szerint ez: fején könnyű sisak, mellén páncél, melyet köpeny vagy bunda borít. Fegyverzete szablya vagy pallos, jobb kezében kopja zászlócskával, a kopja nyele fehérre vagy vörösre festve. A nyeregkárában pisztoly van.

A gyalogkatona rendes nevén hajdú, rövid csövé puskát hord, bal oldalán lóg szablyája, jobb oldalán egy övben van a buzogány vagy csákány. A gyalog szintén köpenyt vagy bundát viselt¹⁷⁹.

A naszádosokat a XVI és XVII. századból való képek majd széles karimájú kalapban, rövid ujjas zekében és bő csizma-nadrágban, majd a huszárok vagy a hajdúk öltözkéiben, majd ismét németesen megvasalva, fölvertve, sisakban és bőr-saruban, vagy pedig a hazai közpolgárok és parasztok módjára egészen egyszerű darócban, báránybőr subában és ködmenben tüntetik fel¹⁸⁰.

VII. A külföld véleménye rólunk.

Aránylag elég számos utazó méltatta figyelmére Komáromot és vidékét; ezek vagy a Konstantinápolyba utazó császári oratorok kísérői, mint Gerlach, Schweiger; vagy tudósok mint John Brown, Ercole Scala, Tollius, kik független emberek levén, részrehajlás nélkül írják le amit láttak.

A külföldön akkor elterjedt túlzó felfogást, hogy t. i. hazánk járványfészek, megerősíti Schweiger, ki a Komáromban kevésel előbb megszűnt pestisről (1577.) emlékezik meg. (L. föllebb.)

De másrészt nem győzik dicsérni a föld termékenységet, a nagy bőséget Komárom vidékén. Suntheim 1500 körül említi, hogy százával viszik a vizát, tokot besózva hordókban Bécsbe és a külföldre¹⁸¹, Ercole Scala azt mondja 1686-ban, hogy Komáromban sok nemes és kereskedő lakik, vidéke gazdag és termékeny, de lakói természetlenek a hitben¹⁸². Brown (1669—70) szerint Komáromon fölül a Csallóközben van a Dunamenti legnagyobb halraktár; Szőnyött 1000 lovat látott, melyek mind a parasztokéi. A tatai vörös márványt egy se hagyja el.

De evvel nem azt mondják, hogy a nép jómódban van. Phygius (1570) tőlünk Győrbe menet a néptelen, műveletlen vidéken összeomlott falvak, templomok és kolostorok romjait említi, csak itt-ott látott egy-egy szegényes pásztorkunyhót; keresztény emberre — úgymond — nincs a világon szomorúbb, mint nálunk utazni. Amit Brown Komáromból a bányavárosok felé utaztában említ, hogy t. i. vermekben nyomorog sok helyütt a nép, azt megerősíti a Pesty Fr.-féle topographiai adatgyűjtemény a nemzeti muzeum levéltárában; mert abban Für, Jászfalu, Radvány és Izsa vidékén vannak jelezve ilyen vermek. Brown részvétellel írja le a szegény nép nyomorát,

kik szándékosan nem építkeznek s nem mutatják, hogy van valamijök, nehogy megkopasszák őket, említi a kétségbeesett protestansok elégtelenségét s kilátásba helyezi egy vészteljes forradalom kitörését.

A követségeket Komáromban rendesen nagy pompával fogadják, tűzijátékokat, a naszádosok pedig díszgyakorlatokat rendeznek és a várban dáridóznak tiszteleltükre stb.¹⁸³.

Tollius (1687) megemlítve, hogy a Tökölyi-féle támadáskor magok a komáromiak gyujtották fel a várost, melynek nyomain még meglátszanak, azt mondja, hogy a város régi szépségének csak egy pár emléke van meg. Most épül újra a város és mint a réginek nagy terjedelme van. Négy templomának tornyai igen szépek. Legszebb a német templom tornya, mely azelőtt a lutheranusoké volt; a második a magyar templom (Szent-András), harmadik a Ferencieké, a negyedik a rácoké, említendő még a jezsuita-collégium. A lakosság magyarokból és rácokból áll, kik mindnyájan igen gazdagok. Német kevés van köztük. A nép itt olyan életet él, a milyent sehol sem találtam. Olyan víg, oly kedélyes itt mindenki. Azt hinné az ember, hogy mindennap ünnep van a városban és az egész esztendő szüntelen lakodalomból áll. Oka ennek: a hadi népeknek sokasága és a tiszti uraságoknak jelenléte, a földek termékenysége és a nagy bőség és jólét minden képzelhető dolgokban. A piacon és utcákon mindenfelé fehérbe öltözött nők élelmi szereket árulnak. Az asszonyok fejüket bekötik, a lányok hajadon fővel járnak s pártát viselnek, a szegényeké kaláriszal, a módosabbaké igaz gyöngygyel van ékítve. Hajadon alig akad, mert már 13—14 éves korukban férjhez adják, a 18 évesek már vénleány számba mennek. Az özvegyiségre jutott nőket, habár fiatalok és szépek, magyar ember el nem veszi többé, mert azt hiszik, hogy

szolgáikkal adták össze magukat, azért legföllebb németnek kellene. Látott előkelő családból való nőket, kiknek férjei nemes emberek voltak és mégis fürdős és vendéglős kezére jutottak. A naszádosokról azt írja, hogy ha elmulatták pénzöket, fehér köpenyeikbe burkolva napokon át összekuporodva fekszenek a hajókban, mint a barmok. Semmit se tesznek, csak hangjokról ismerni rájuk, hogy emberek. Bármit dolgozni vagy a hajóból a partra kitekinteni is borzasztó nekik. Ételök ilyenkor száraz kenyér és egy kis sajt, italuk a Duna vize.

Gerlach Komáromban a tábori iródeák menyegzőjére hivatalos levén, a dudát mondja az itteni magyarság legjobb zeneszerének, midőn hajóra szálltak dudaszóval kísérik ki őket s útközben magyar táncot lejtenek.

Brown Komáromba egyszer éjjélkor érkezve sok zaklatást szenvedett a kutyáktól, melyek oly dühösen ugattak és oly állhatatosan szaladtak utánuk, hogy kénytelenek voltak az őrszobába menekülni, míg lakást készítettek nekik.

Franck világleírásaiban a XVI. században a magyar ruha átlag kivágott, szűk; a bélése valamint a kalap vászonból való, a férfiak haja fodorított s szakállukat nyírják, de hosszú bajuszt hagynak s mindkét nembeliek lábbelije bocskorhoz hasonló; a nők törökösen befödik arcukat s hosszú kabátot viselnek. A XVII. században a férfiak öltözete olyan mint a magyar katonaké és ezt viseli minden nemzetbeli, még a végbeli törökök is, a ruha színe igen élénk még a papoké is, a férfiak feje kopaszra van nyírva s csak a homlokukon van üstök hagyva (Brown).

A velencei követek azt írják a magyarokról, hogy rendkívül bírják a fáradalmakat és nélkülözéseket. Míg meg nem házasodnak, nem szoktak ágyban hálai; elég nekik egy lóca, egy pokróc, mely alá legfellebb egy kis

szalmát tesznek s nemcsak a közemberek, hanem a nemesek is.

Zeiler szerint a magyar szereti a foghagymát, a magyarok szokásai nem valami finomak, nem igen utaznak, szeretik a háborút, mindenbe maradiak. Kocsisok, hajósok s legalacsonyabb származásuak is latinul beszélnek. Brownt gf Csáky halmozta el mindennemű udvariassággal Tatában, B. a katonák társaságát mondja a legtisztességesebbnek, kik mind nagylelkű, bátor emberek. Latinul, flammandul, olaszul tudnak. Sohasem hallott embért, ki szebben és jobban beszélt volna latinul mint Csáky. Bicskén a templomban volt s idézi a magyar Miatyánkot.

Herberstein (1517) említi a kocsit, melynek neve Kocs falutól ered (ad normam Landauer), azt írja, hogy 3 lovat fognak eléje, vasalás alig van rajta, a kocsissal együtt 4 személyre van hely benne. Brown szerint a kocsi fedett alkotmány, a kocsison kívül 2 embert vihetnek rajta; 2, 3, 4 lovat fognak elé és kényelmesen lehet benne feküdni.

A cigányokat nagy tolvajoknak s török kémeknek mondja Brown, Komáromon túl sört, ágyat, keztyűt, kézelőt nem kapott és félt a kóbor huszároktól.

VIII. Főúraink és a köznemesség.

Ekorszakban igazi társadalmi élet bajjal gondolható, mert nem csak a nemesség, polgárság és jobbágy elem volt széthuzó, hanem azon felül a nemesség mint hitfelekezet határozott politikai pártokat képezve csakis saját külön érdekeiért harcolt.

A XVI. és XVII. századbéli főúri osztályból és köznemességből csakis a megye határain túl szerepet játszókat véve, díszes csoport vonul el előttünk.

A Bajcsiak közül János, Báthory és Miksa közt mint követ szerepel.

A Baranyayak közül Gáspár Érsekujvár és Buda ostrománál tünteti ki magát.

Ilyen a XVI. század elején megyénk dunántúli részén birtokos Both András horvát bán.

A gróf Csákyak közül a XVII. században többen komáromi főispánok és Tatán kívül több várnak kapitányai.

A Csuzyak közül János alországbíró.

A báró Czoborok közül Imre komáromi főispán, Ádám tábornok Érsekujvár megvételenél tűnnek ki.

A Bagotán birtokos Deésházy István komáromi főispán.

A gróf Eszterházyak közül Miklós, a nádor, csallóközi birtokos, Antalt Temesvár alól foglyúl viszik Konstantinápolyba, kiszabadulva komáromi főispán és egy huszárezred tulajdonosa, később pedig Rákóczy egyik vezére.

Fiáth János, ki az elsők közt volt a budai vár fokán, később pedig komáromi alispán.

A Héderváryak közül Ferenc a hűtlen belgrádi kapitány, 1523-ig megyénk dunántúli részén nagybirtokos.

A követségekben szereplő Izdenczy András komáromi alkapitány.

A Konkolyiak közül Péter 1602. Básta ellen harcol, mint az erdélyi hajdúk vajdája.

A nagybirtokú Korláthkeőyek közül Ósvald kir. kancellár és komáromi főispán.

Lábatlanon birtokosok a nagy történeti multú Lábathlanok.

A Markháziak közül Márton alispán Bethlen híve.

A Milkovicsok közül János sokfelé vitézkedik Miksa királyi herceg oldalán.

Bekethfalvi Móroc Ferenc alnádor.

A Nádasdyak közül Ferenc a dúsgazdag országbíró.

A Nedeczkyek közül Sándor előbb hadbíró, később mint alispán Esztergam megye ujjászervezője.

A báró Paxyak közül János komáromi főispán és várkapitány, György tatai várkapitány.

Gróf Pálffy Miklós komáromi főispán és várkapitány, János komáromi főispán.

Báró Petheő komáromi főispán és naszádos főkapitány.

A Spáczayak közül Márton komáromi vicekapitány és aranysarkantyús vitéz.

A Szapáryak közül Péter a csákvári ükőzetben megsebesülve török fogságba kerül.

A Thalyak közül a párkányi csatában a komárom-megyei nemesség élén elesett Ferenc.

A Thuryak közül a hős tetteiért aranylánccal kitüntetett György, ki mint kanizsai kapitány esett el.

A gróf Zichyek közül Pál alezredes és fia István csallóközi birtokosok és ifj. István országbíró, komáromi főispán és győri főkapitány, ki diadalaiért hálából alapítá a győri Zichy kápolnát.

A főurak közül a nyilvános szerepléssel és fényes udvartartással járó költségek folytán Eszterházy Miklós többször zálogba veti csallóközi birtokait¹⁸⁴; a Csákyak a gesztesi, később a tatai várbirtok tulajdonosai, ezek közül a Brown által emlegetett László fényűző, pazarló ember volt¹⁸⁵, a Zichyek közül id. István az akkori viszonyokhoz képest igen gazdag volt, mert a komáromi várbirtokokért egyszerre közel 50,000 frtot le birt fizetni 1659-ben; a Crözus Nádasdy Ferenc, úgyszinte ifj. Zichy István is tele voltak adóssággal.

Ezek közül a Csákyak Tatában és a Zichyek csicsói várukban tartottak udvart, környezetük mint aféle katonánaké kevésbé lehetett pallérozott.

A tatai, csicsói, keszegfalusi erődök leírása nem maradt ránk, de ezek is olyanok voltak mint az idétt a többi kastélyok, melyekben a tisztartó a kapitány. Az ágyúgolyó, fegyver, puskapor oly nélkülözhetlen volt életök föntartására mint a buza és bor, melylyel az uraság kenyeren élő őrség táplálkozott; a tisztartónak szintugy kellett érteni az erődítéshez mint a szántásvetéshez.

De nemcsak a kastélyok, hanem a templomok is meg voltak erősítve, ilyen lőrésekkel ellátott kerítésű templomok ma is láthatók Nagy-Megyeren, Lakon és Neszmélyen. (A gútainak kerítése későbbi időből való.)

A megyénkbeli Korláthkeőyek ősi vára három emeletes épület volt, mindegyikében voltak stubák, azaz termek, ezeknek ismét atriumai, azaz pitvarai és rejtékhelyei latrinái, az épület alatt pincék, börtönök és egyéb melléképületek. Lábatlani várunk már 1559. romban hevert. Lábatlan helység régi pecsétjén a Lábathlanok címere és egy régi vár van nyitott kapuval.

A neszmelyi várhegyen levő romok vagy a Héderváyak, vagy a Kanizsayak vára volt, mert a helység pecsétjén levő szárnyas sasláb ezeknek és a Kanizsayaknak címerében fordul elő, kik szinte birtokosok nálunk a XV. században.

A Nedeczkyek kastélya sincs részletesen leírva, csak az van mondva róla, hogy volt benne hypocaustum, vagyis alulról meleg levegővel fűltek a szobák, volt benne levéltári helyiség, továbbá atrium, az épületnek elején levő csarnok és minthogy családok fértek el benne, nemcsak emeletesnek, hanem elég tágasnak is kellett lennie; hozzátartoztak még kertek, sörfőző és melléképületek¹⁸⁶.

Butorok lajstromára nem akadtam, csak a korlátkői családi ruhák, ezüst étszerek és ezüst kupákkal van említve egy eöreg falra való zönyegh és még 3 kis zönyegh továbbá egy vörös aranyos bársony paplan.

A Nedeczkyek egy másik rokonának Horváthnak

végrendeletében öreg virágos kupák, öreg merő aranyozott poharak, ezüst mosdó medencék, ezüst tányérok, handzsárok, szablyák és ékszerekkel együtt felsoroltatnak még: 2 paplan, egyiknek rác atlasz a közepi; 2 paplan egyiknek közepi vörös arany; 2 paplan, egyiknek vont arany a közepi, az széle vörös és zöld tafota; az másik aranyos jutából csinált, az közepi, az széle szederjés tafota; 3 közpaplan vörös kenderbárson az közepi; 4 vörös zönyeg; öreg vörös, falra való zönyeg¹⁸⁷.

A komáromi Thalyak leltárában egy üstös pallos, egy üstös aranyos kard, egy aranyos gömbfejű buzogány és egy aranyos ezüst pártá említetik.

Főuraink és köznemességünk időtöltésére, életmódjára nincsenek adataim, azért utalok báró Radvánszky idevágó műveire.

Csak egy specialitást említek, a vizákra való hajtóvadászatot, melyet 1536. Oláh Miklós mint szemtanú ír le; ugyanis Komárom után Gúta, Naszvád primási birtokok szerepelnek mint fő halásztelepek e korszakban.

A viza — úgymond — a folyó mély örvényeiben tartózkodik. November végén, mielőtt a jégzajlás beáll, a Duna és Vágduna medrébe egyenközüen karókat vernek, a meder közepén pedig a varsa számára nyilást hagynak. A karók közt a halászok ladikokból hálót vetnek. A parton e közben ágyúznak, az ágyuk hangja a vizákat kiriasztja rejtekhelyeikből, — s ha a hálókba keveredtek — könnyű szerrel huzzák ki a vizákat a partra. Néha nem számítva a kisebb halakat, ezret is fognak egy halászat alkalmával. Némely viza 12 lábnál is hosszabb volt¹⁸⁸. Ez a közönséges viza volt, a másikat az „örhalat“, mely 10 mázsát is nyomott, erős karókból való cégével fogták, mely sajátságos tömkeleget alkotott, a melyekben a betévedt halakat furkóval verték agyon, mint az ökröket¹⁸⁹.

A megyén kívül és területén lakó birtokos fő- és köznemesség csak az 1643-ki megyei jegyzőkönyvben van összeírva, 1670-en innen a tömeges hűtlenségi pörök révén sokan kizavartattak javaikból, s fizetés mellett sok új család kap megyénkben birtokokat, kik a kormány törekvéseit előmozdítják¹⁹⁰.

Ugyane miből meríték a nemességre vonatkozólag még egyet-mást.

Amilyen becsülete volt a dolgos, erkölcsös nőnek, a hanyag és kikapóst még a végrendeletben sem átalolták megbélyegezni, mint a Nedeczkyek egyik távoli rokona nejét és leányát. „Felesége — úgymond — dologtalan ember, gyarló semmi gazdasszony volt, ő nála egy fél fertál vásznat nem font, egy imeget soha nem varra, kedve szerint bucsukról bucsukra szelelt; nem kicsiny bút, keserűséget látott öregebbik Kata lánya miatt, ki meggyalázta még fekete szakállát, nemzetét, mert elszökkene Istennek negyedik parancsolatjátul, elfeledkezvén B. J.-al martalóc módjára“.

Akkoriban sokáig nem temették el a nemesek halottjaikat. Így pl. Zeleméry Kata 1640. nov. 20-án hal meg és csak jan. 6-án temetik el. Nedeczky Sándort 1690. febr. 20-ikára Györré hívják Széchényi Márton temetésére, aki 1689. decz. 29-ikén halt meg.

A nemesség fiait Komáromban iskoláztatta, ide küldözik a Nedeczky-fiúknak a szállásra, kalapra, sörre való pénzt. Nedeczky Sándor Matolay protonotarius — akkor híres jogtudós — diákjai közé állt előhasú patvaristának Pozsonyban; az ítélőmester el is fogadja a fiatal embert, de csak úgy, ha potom áron kaphat a családtól bizonyos jószágot, különben nem lesz az ifjúra és előmenetelére gondja. Nedeczky innét küld sógornéjának női czipellusokat és kéri, hogy azok fejébe varasson neki kaftán alá való ingeket.

Nedeczky hat nyelvet beszélt, volt könyvtára. A könyveket igen becsülte. Egyik rokonától visszaköveteli a parolával és szóval megígért Marcus Aureliust, mert nem hiheti, hogy merő bizalomból tartsa magánál; a családi levéltárban megvan azon írott francia imakönyv, melyet Rákóczytól kapott ajándékba.

Ha nemesi praedicatumát elhagyták a levélcímen, azt nagyon rossz néven vette, valamint azért is pattog, ha valaki szóba merte hozni, hogy napa lányaival Bécsben fején hordott vizet a konyhára és eladni való kenyeret sütött a piacra. A hiuságában sértett nemes ember erre azt dörmögi, hogy az a kenyérkereset gyalázatukra nem vált, se a pokolba nem mentek azért!

Nedeczkynek szép birtokai voltak megyénkben. Ezeken kívül egy helyütt felsorolja, hogy van 12 lóra való szerzáma, felvonó bőrs hintaja, több vasas parasztkocsija, télre szalonnái, feles gabonája, mindennemű téli victuáléja, baromfia, lisztje stb. A lábatlani jobbágysok 2 mázsa vizát tartoztak neki adni, a pathiak pedig baromfiakon kívül őzzel vagy nyúlal látták el.

Vendégszerető ember lévén, meg-meghívja barátait egy-egy tál tehénhússal. A hivatalos commissiók sohasem kerülték el a házát. Szakácsot tartott, mert a szakácsnék sok helyen nem egészségre, hanem nyavalyára főznek. Az egyik főispáni installációt ő rendezi Komáromban. 30 személyre készített ebédet, a vadat a nemesség adta, a díszebédhez szükséges bútorokat Bécsből kölcsönzi ki, s hozatja el négyes fogaton. A csigát, teknősbéka-levest igen szerette, egyik rokonának is küldözget teknősbékákat Bécsbe. Teknősbéka-tojást és galambzuzát etetnek egy öreg úrral, aki kőben szenvedett; hogy fogott-e rajta, arról nem szól a krónika.

Az urak megbecsülték a cselédet. Egyik rokonuk végrendeletében Hanzel és Szabó szolgálának egy-egy

darab földet hagy és hozzáteszi: tudom — hogy nem lesz oly indiscretus Imre fiam, hogy azonfelül egyetmást, holmi ruhát ne vetne nyakokra, látván jámbor és hiv szolgálatjokat stb.

Köznemességünk is túlnyomólag a katonai pályán szerepel, a másik rész pedig a megyei közügyekre veti magát. A vagyontalan uj nemesek nálunk is a kóbor hajdúk zömét képezi.

A nemesség megkapván az 1635. 21. t.-cikkben a jogot a városban való letelepedésre és ingatlan szerzésére, kezdi tömegesen Komáromba áttenni állandó lakhelyét. Ez az oka annak, hogy oly nagy buzgalommal járul hozzá a megye a város megerősítéséhez.

IX. A polgárság.

A megye lakosságának jelentékeny töredéke s vele a politikai, társadalmi, anyagi élet Komárom falai közé szorult, Tata mint város e korszakban szóba se jöhet.

Komáromban a magyarokon kívül a szinte magyar ajkú rác elem viszi a vezérszerepet, de a várbeliek dörgő parancsszava túlharsogja a magyarságot s a rácok pártjára áll. A polgárság kizárólagos, hagyományos iránya féltékenyen küzd a befurakodott katonai és nemesi elemek túlkapásai ellen. A polgárság nagy része iparos és földmives elemekből áll, a kereskedői elem elenyésző csekély, mely egyre megújíttatja régi szabadalmait, de ennek dacára alig bir önkormányzattal e korszakban.

A megyei jegyzőkönyvekben Komárom mindig várbirtoknak van jelezve, az országgyűlésekre soha sem kap meghívót, az ujonnan választott városbirák hódolati ajándékul 2 kenyeret és egy bárányt tartoznak a várkapitánynak vinni, és a városi törvényszék halálos ítéletet csak 2 megyei és 2 katonai személy hozzájárulásával hozhat.

Pedig voltak a városnak a királyoktól 1518., 1538., 1576. és 1578-ból való írásai, melyek régi szabadalmait megerősítik.

A szegény polgárok hivatkoznak is ezekre s vádolják pl. 1559. Gall Ádám várkapitányt ő felségénél, hogy nem hederít azokra¹⁹¹.

Hivatkozhattak a írott malasztra, midőn már az 1549. 15. t.-c. kimondja, hogy a városi kiváltságok csak annyiban érvényesek, a mennyiben azok mások jogait nem sértik.

Már pedig azokat folyton sértették, mert a kincstár örökké üresen állván, minduntalan elzálogosítja a komáromi várbirtokot a várkapitányoknak, kik zálogjogon birták és birtokolták Komárom területén is a földesuri jogot minden vele járó hatalommal, urasággal, jövedelemmel és haszonélvezettel mindaddig, míg a kincstárnak kölcsönzött pénzeket vissza nem kapták. Így már 1527. elzálogosítja I. Ferdinand Komáromot Braunstein Ernőnek 9710 forint¹⁹², 1535. kiváltja és Hartits Ditriknek 14,000 frtért adja zálogbirtokul¹⁹³, 1587-ben Jakusich Ferenc bírja ugyanazon címen¹⁹⁴, az 1592-ki urbarium szerint — úgy látszik — nem volt zálogbirtok.

A XVII. században is bőven hull a papiros-áldás a városra, 1602 és 1605-ben tiltják a várkapitányoknak, hogy ne merjék a város polgárait sarcolni, 1609. a város szabadalmi megerősítetnek, 1610-ben Draskovics János tárnokmester elnöklete alatt a kir. bizottság azt határozta, hogy Komárom a kir. kincstárnak évenként 418 frt adónál többet nem fizet, 1612. a nádor védi a végig zaklatott polgárságot a nemesség és vitézlő rend ellen, 1639. és 1651-ben szinte kap a város szabadság-megerősítést; de mit használt mindez, mikor az Isten az égből, a király pedig messze volt.

Mindezen kiváltságok dacára Komárom 1609—1614

közt Khuen János Özséb várkapitányt kénytelen földesurának elismerni¹⁹⁵. 1615-ben Reiffenberg Tódor várkapitány birtokába megy át a várbirtok*, utódjának Kolonics Ernőnek (1622—1631) nem lévén pénze, Eszterházy Miklós nádor kifizetve a 17,000 frtot magához váltja oly kikötéssel, hogy Kollonicsnak Komáromot és Szent-Pál pusztát ingyen tartozik átengedni, a többi 7 falut (Ujfalut, Neszmélyt, Almást, Szent-Pétert, Nagy-Megyert, Izsapot és Ekecsét, pedig 17,000 frton Zichy Pál győri alezredesnek és utódainak adja át mint zálogbirtokot azon kikötéssel, hogy bármely komáromi várkapitány 17,000 frton visszavehesse azokat. Kolonics utódja Puchaim János (1649—1650) átvevén azt a birtokrészt, melyet elődje ingyen kapott, kifizette a 17,000 frtot és még 37,118 frtot beleépítvén a komáromi várba, a fölség összesen 54,118 frttal tartozott Puchaimnak, ezen tarto-

* Reiffenberg jellemzésére kiírom az 1623. ápril 25-ki városi jegyzőkönyv „Pro memoria sempiterna aliorumque exemplo“ följegyzését (II. 430.):

„Mivelhogy az komáromi feő kapitán Reiffenbergi Dietrick János ur ő nagy, az Nagyszigethen levő szeghénnny embereknek kerteit elakarván foglalni maga számára, sőt nem csiak azokat az kik az elmúlt háborúban elszélhédtenek és elbuidostanak, de még az kik véle egiütt ez niomorult helyben szenvedtenek is, hasonlóképpen sub pretextu occupationis, az árkaik azon kerteknek bevonatatta, mely szeghénységnek köniörghésekre és esedezésekre az városi Biró Uram egynehániod magával az szeghenség mellett által menvén azon szigethen Ő Nagnak alázatosan köniörghettenek az szeghénsséggel egietemben, hofi Ő Naga ne banchia az szeghenséget az kerteknek elfoglalásával, praetendálván hofi mi az melli ideőtől fogva emlékezünk egienlőképpen várassul és sereggel egiütt éltük azon szigetet. — Melli alázatos köniörzésre, Ő Naga tellies levén haraggal mindgiárt parancholván vitézinek, hogy azon órában Biránkat megölliék, Selmoknak mondván mindniáiokat, forgódván lován, ha fegiver volt volna nála és Isten nem örzeütte volna az Birót megülte volna: Melliet hofi az vitezek véghez nem vittének paranchiolattiára mindgiárt megfogattatta az varban és az tizteket el vevén teölleök, tizedesbeől muskatérossá chinálta; hofi az Birót meg nem ölték; az Birót is fogva vitette be az varban és ha az egész város nem köniörghéött volna ő Nagnak, három palczával (= 100 botütés) ugyan meg verettette volna, de Isten nem engedte és nem bochiátotta reá.

zás fejében kapja a maga és örökösei részére kir. adományban az összes komáromi várbirtokot.

Halála után özvegyére szállt tulajdonjoggal a várbirtok; ez hogy férje adósságait rendezze, férje utódjának Puchaim Adolf Ernőnek (1651—1659) vételre kínálja a várbirtokot, Puchaim ekkor rávette Zichy Pál fiát Istvánt, hogy fizesse le az 54,118 forintot ő felségének kezeibe. Ennek fejében kapta Zichy István a várbirtokot örök birtokul 1659-ben, de köteles volt e birtokból Komárom városát, Ujfalut, Neszmélyt, Szent-Pétert és Szent-Pál pusztát Puchaimnak és hivatalbeli utódainak átengedni ¹⁹⁶.

1692-ben I. Lipót megerősíti az 1610-iki rendeletet, hogy t. i. a komáromi polgárság évi 418 forint fizetésen túl egyéb adóval ne terhelteessék.

Amit tehát egyik kézzel kapott a város, a másikkal elvették tőle.

Bámulatos az a szivósság, melylyel a polgárság a várkapitány-földesurak ellen küzd, kik folyton zaklatják és nyomorgatják őket.

A várkapitányok azon vannak, hogy a város ismerje el őket földesuruknak és ennek volt is alapja, de viszont a város joggal támaszkodva szabadalmaira, örökösen tiltakozik az ellen; ezen villongás a gyakorlatban aztán oda lyukadt ki, hogy a várkapitányok a városi privilegiumoknak — ezen, szerintök, álmok és meséknek — fittyet hányva, élnek az erősebb fél jogával és sarkantyúikkal új helyi törvényt irnak a földre tiport polgárság hátára.

A városi jegyzőkönyvek szerint az újonnan választott birónak a földesúri jog elismeréseül hódolati ajándékot kell a várba vinni; a mészárosok ez okból tartoznak a levágott marhák nyelvét nekik beszolgáltatni, a céhzászlókat minden tiltakozás dacára a várbeli templomba vitetik és a céheket egyenkint 6—10 arany fizetésére

kényszerítik; az iparosok — hogy ne kelljen kétfelé fizetni — beálltak várbeli céheknek; akik kétfelé fizettek mint a halászok, várbeliek és városiak is voltak.

A Komáromnál megállapodó hajókat, talpakat a város nagy kárával a várkapitányok vámolják meg és pedig hatalmasan, a malmok után járó karópénzt ők szedik, az újonnan letelepedő iparosoknak, kereskedőknek ők adnak jó pénzért erre engedélyt; — a városi tanácsnak pedig megmaradt a joga mindezek ellen tiltakozni, fellebbezni; a sok lótás-futás rendes vége az, hogy maradt minden a régiben, pedig sohase nyújtották be üres kézzel panaszkodást felsőbb helyen.

A várkapitányok a Bécsbe menő nagy hajóktól eleinte egy aranyat, később már 40—60 tallért is szedtek, 120 marhabőrtől 2 tallért, 120 marha után a komáromi és gútai várkapitányok egy-egy ökröt vesznek maguknak (a vicekapitány, exactor, tolmács se feledkezett meg magáról), a boros hajókat 6—8—12 tallérral vámolják meg; midőn egyszer gyöngyösi késesek jártak erre, azoknak 400 kését úgy megdézsmálták, hogy maradt is belőle, nem is; az ökröket mintha lopottak lettek volna, lefoglalják, vagy potom áron elbitangolják; egyszer, noha a halszállítmányért a tulajdonosok megfizették a harmincadot, még ráadásul a várkapitány 50, a vicéje 25 tallér árút válogat ki maga számára és semmit se fizetnek érte; a parasztokkal legönkényesebben bántak el, de legtöbbet mégis a törökök- és hódoltságbeliektől szedtek¹⁹⁷. Ez az állapot 1670—1690 közti időkre vonatkozik, de 1594. táján is ilyen állapotok lehettek, mert Braun Erazmus várkapitány maga mondja, hogy egyéb jövedelmeit nem említve, csak magából a borból, melyet ezen szűk termésű években Komáromba hoztak, rengeteg jövedelme volt¹⁹⁸.

A megye is joghatósága alá tartozónak tekintette Komáromot; akárhányszor a megye felszólítására avat-

kozik a katonai karhatalom a megye bitorolt jussának érvényesítésére. A megye hatalmaskodása folytán a város törvényszéki ítéletei a megyei forumhoz föllebbeztetnek. A megye vizsgálja fölül a város évi számadásait és terjeszti be felsőbb helyre, a szolgabíró hitelesíti a városban a mértékeket. Az élelmi- és árúcikkek árát akárhányszor az alispán elnöklete alatt a megyeházán írják ki és erőszakolják a polgárságra, s ha mindezek miatt a város fölülfolyamodik, a város panaszát a megyéhez küldik le véleményadás végett, a megye aztán a várkapitányokkal egy követ fűjva, húzza-halasztja a sérelmes ügyek rendezését.

A városban lakó nemesség és magyar katonaság, ha polgári telken boltot nyitott vagy ipart üzött, minduntalan ki akart bújni a városi adó alól, pedig az adómentesség csak a nemesi telket bíró nemeseket és udvarhelyes katonatiszteket illette meg. (Pesthy Jánosnak 1631-ben polgári funduson és pincében levő borait az akolás nélkül árolni megengedte az tanács III. 6.).

Hozzájárult, hogy a nemesek közül sokan bitorolták a nemesi kiváltsággal bíró telkekre való jogcimet, örökös a huzavona a kir. tábla előtt, hol a városi tanács följelentése folytán, erre vonatkozó jogigényüket kellett volna kimutatniok.

A város jogi és gazdasági viszonyaira sok kedvező rendeletet csikar ki a kereskedést és ipart polgári, sőt nemesi telken üző nemességgel szemben, úgy hogy az ilyen nemesek később a város polgárai közé tartoznak magukat fölvétetni; de a várkapitányok az udvarhelyes tisztekre nézve minden rendelettel dacolnak, annál is inkább, mert az országgyűlések sem tehettek semmit a tulságos szabadalmakkal ellátott vitézrendűek (naszádosok) ellen, kiknek szabadalmi 1609-ben lettek Nagy Komárom kir. városban a megyei közgyűlésen kihirdetve ¹⁹⁹.

Azok után, a miket a város a XVI. század elején kiállott, el lehet mondani, hogy benne kő kövön nem maradt, 1565-ben a naszádosok készülnek főtemplomot építeni. 1567. az óvárbeli templom van dűledező félben ²⁰⁰. Az utazók közül az egyetlen Gerlach említi a belvárosi kis ref. fatemplomot és a külvárosban levő rác-templomot, melyet a szállóknél jeleznek az 1594-ki török ostrom utáni képek ²⁰¹; ez kőből volt építve a mai gazda és új megyercsi-utca összeszőgellésénél. E képeken a Szent-András templom táján egy minaretalakú őrtorony emelkedik, melyben 1604-től óra is volt ²⁰², az óvárbeli két torony közül az egyik templom-, a másik őrtorony volt.

A bekerített belváros feltűnően kicsi és sárfészek volt, még Pethő főispán és naszádos főkapitány házához se lehetett száraz lábbal menni. »Wo der Herr Pethew als Obrister wonndt, kan man nit mit trukhen fuess gar an sein Haus, vnnder das Venster hinzugehen«. ²⁰³. Ez a ház a »nagy utcá«-ban volt az kapu (az öreg vár kapuja) előtt, közel hozzá voltak a belső piarcon levő boltok ²⁰⁴. Telekkönyvek (felvallási jkönyvek) csak a XVII. századból maradtak reánk, de mivel a hozzávaló térképek elkallódtak, ma nem lehet azok nyomán eligazodni. Ezen legrégibb belvárosban (a mai újvár közepe táján) egy hatalmas csonka tornyot látni a legrégibb képeken, ez még a XVIII. században is megvolt, ez volt a Hollós Mátyás által épített templom maradványa ²⁰⁵. A három részből álló külvárosban voltak a kertek, szállók és szántóföldek, itt laktak a naszádosok. (Kriegsarchiv 1563. 12/3.)

A XVII század elején a Bethlen-féle ostrom újból tönkre teszi Komáromot. A század derekán kezdenek kőből építeni templomokat a felekezetek. A városház tornya 1641. táján készült, mert az ezen évben befolyt 100 frt bírságot annak építésére rendelik (III. 473.). A város

1655-ben veszi meg a szent-András-utcában Patonai György fundusát 100 imperiálisért és városi piarcznak alakíttatja át (IV. 435.). 1664. októberben a város porrá ég ²⁰⁶, nagy tűz volt 1672-ben is, mert a városban túlnyomólag náddal fődött sövényfalas házak voltak.

Az újvár építésekor a belváros kilyebb szorult. Tollius képén ²⁰⁷ a város sánczai 1687-ben a mai halász, fürdő, hajnal, magyar utca táján huzódnak a kisér felé, úgy hogy a belvároson kívül fekvő régi rác templom romja a város sáncárával tözsomszéd, a XVIII. század elején már a mai szent-János utcától huzódnak a város sáncai a kisérig, e sáncokat a kurucok ellen emelték, két városkaput emlegetnek rajta a városi jegyzőkönyvek, u. m. a györdunait és megyercsit.

Tollius 4 templomot említ 1687. és gazdagnak mondja a várost.

A régi Komáromból az egymást érő viszontagságok miatt az időbarnította komor várfalak maradtak meg maig és a báró (Hornig) ház 1601. Komáromy, ma Freistadt tulajdona, melynek kapuja felett ott van a Salva Guardia és a kétfejű sas alatt 1601. Továbbá ilyen régi ház volt a Duntsa, később Hoferház (a mai takarékpénztári bérház helyén), melynek nyílt — a piacra s a várba vezető utra is szolgáló — földszinti oszlopos folyosója boltok előcsarnoka volt és a hatalmas Puchhaim, később Zichy-curia (ma Weisz-ház).*

* Ház, kert, szálló, házhely, szántóföld (a város területén), bolt, mészárszék, korcsma, malom árak:

1587-ben ház ára 30 frt. 1589. ház födestül 75 frt, ház 24 frt.

1604-ben ház árak: 24, 32 frt, kert 34 frt, háztelek a Varga-utcában a győri Duna felé 200 frt.

1606-ban házárak: 7, 10, 50, 150, 250 frt.

1607-ben házárak: 24, 25, 30, 40, 48, 60, 75, 170 frt, kert 44, 56 frt.

1608-ban házárak: 25, 50, 80, 100, 108, 220, 350 forint (ez utóbbi beltelekkel együtt).

A város élén a bíró állt, a jegyzőkönyvekben főbíró, kit a hatvanas vagy külső tanács választott szent György napján ápr. 24-ikén, azonkívül a 10 esküdtet egész életükre, ezek közül való volt a pénztárnok és jegyző.

Volt azonkívül a városnak ügyvédje (1659. Pesty János IV. 831.), hadnagya, vajdái, tizedesei és akoló meszterei. A hatvanas tanács képviselője a népszószóló volt.

A bíró fizetése 200, az esküdteké 80, a jegyzőé 215, a tömlöctartóé 20 frt volt.

1609-ben házárak: 6, 20, 35, 100 frt, két mézárszék 4, kert 37 frt.

1610-ben házárak: 25, 36, 54, 55, 100, 210, 725 frt, kert 45, házhely 2, bolt 35, malom 150 frt.

1611-ben házárak: 5, 9, 10, 20, 24, 49 frt, házhely 21, kert 2, tiz hold szántóföld 31 frt.

1612-ben házárak: 68, 175 frt.

1616-ban házárak: 14, 210 frt.

1617. házárak: 10, 15, 40, 75, 105, 130 frt, 200 tallér, kert 50, 100 frt.

1618-ban házárak: 54, 78, 102 frt, kert házzal együtt 16 frt, kert 4, 19 frt, 5 hold szántóföld 6 frt.

Pesthy János két házának, boltjának és a hozzávaló házhelynek becslése is be van igitatva a városi jegyzőkönybe.

Az ház fundussa fl 70, az kőművesek munkája mind kövével, meszé-
vel fl 270, az ácsok munkája minden faszerszámmal fl 108 den 50, az lakat-
jártók míve fl 30, ismegh az ivergjártók mindenestül fl 7 den 20, az fazekas
bőcsüje fl 4, ismegh azon udvarban ellenében az megh nevezett két háznak
s egy pitvarnak vagyon egy boltoeska kis pincejével. Az kőművesek
munkája az bolton fl 150, az ácsok munkája fl 28, az lakatjártók munkája
fl 15 den 15.

In summa az egész ház fundusával és minden circumstantiájával be-
csültetett fl 638 den 85. (II. 194.)

1619-ben házárak: 8, 19, 20, 39, 40, 41, 44, 65, 70, 83, 110, 125, 250,
470 frt, kert 4, 19, 40 frt, szálló 41 frt.

1620-ban házárak: 15, 550 frt, kert 14, 20 frt, kert és $\frac{1}{2}$ sessió 150 frt.

1622-ben kert 26 frt.

1623-ban házárak: 12 tallér, 20 frt, kert 35 frt.

1633-ban házárak: 27, 60, 65 frt, szálló 39 frt.

1634-ben házárak: 67, 120 frt, házbér 8 frt 79 den.

1645-ben fél malom 141 frt.

1647-ben gróf Csáky László főispán 1700 frton vesz házat
az öreg (ma nádor) utcában. (IV. 19.)

1654-ben a város kocsmája 80 frt, ház 135 frt, egy sessio (11 hold) 80 frt.

1666-ban Örsön egy nemesi curia 35 frt, 50 denár. (Jezsuiták évkönyvei.)

1689-ben egy ház 225 tallér.

A város jövedelmére következő adatokat találtam: 1606. a város boltjait biró kalmárok egyenkint 12 frtot fizettek, a boltok száma nincs említve; 1622. a város összes jövedelme 24 frt 50 den.; 1631. bevétel 769 frt 97 den., kiadás árendára és erogációra 769 frt 83 den.; 1632. a bevétel 698 frt 43 den., kiadatott a város költségére, harang öntésére és egyébbre 578 frt 35 denár; 1634. bevétel 888 frt 64 denár, kiadás ugyanannyi árendára, nótárius fizetésére és egyébféle költségre; 1636. a bevétel és kiadás 618 frt; 1657. a bevétel 597 frt 4 den., (a boltok és egyebek jövedelme 56 frt 99 denárt tesz ki), a kiadás 513 frt 27 den.; 1658. impositio, akolópénz a bor után (218 frt) és boltoktul 1168 frt 9 den., kiadás 1019 frt 61 den.; 1659. az akoló mesterek a bor után befizettek 231 frtot; 1661. impositio, boltbér és piactul való perceptio 747 frt 74 den., kiadás 596 frt 7 den.; 1662. a bevétel 930 frt 98 den., a kiadás 692 frt 69 denár; 1663. a városházát javító ácsoknak 3 frt 50 den., tringeltre 20 den., item azelőtt fl 5, item szegre 40 den.; 1665. a bevétel 817 frt 36 den. (ebből 94 frt akolópénz), kiadás 688 frt 13 den.; 1669. az akolópénzt a város sáncaira és az óraigazgató fizetésére fordítják; 1680. az akolópénz 55 frt; 1694. a nemesek borának accisája 100 frt; 1696. a bevétel 1194 frt. 1699. az nemes város az minemű 5 boltokat és tömlöcöt újonnan épített, ment reá költség in universum és az város pincetorkára 1314 frt, 1699-ben a városnak hét boltja volt, a bevétel pedig 2064 forint.

A birák hézagos sora e korszakban ez: Kapitány Imre 1518, Zsydó Kelemen 1538, Kolthán Balázs 1576, Görcs Imre, ez készítette a város ezüst pecsétnyomóját 1604, Kathona Szabó Pál 1605, Kozma Mihály 1606, Kathona Mihály 1607, Marthon Szabó Pál 1609, Kovács György 1611, Somogyi György 1617—1621, Mészáros

Miklós 1622, Kovács Imre 1625, Csontó Gál 1627—33, Labady István 1646—47, Naszvady Jakab 1654, Káldas Miklós 1655—1657, Somogyi Hollósi Mátyás 1663—1665, Hattyú István 1667—70, Stadler János 1670—71, Záporszky János 1673—1681, Győrödy István 1682—83, Kövecses Pál 1689, Konkolyi László 1690, és 1691-től Zambald Pál.

A bölcs tanácsnak törvényszerű jogköre messze meghaladta a mostanit, még a magánélet aprólékos viszonyaiba is belenyúlt; korlátozza a fényűzést, megszabja a piaci árakat, megszabja hány fogásból állhat a lakoma, megint a mulatni szeretőket, stb.

A városi törvényszéken az ország közönséges törvényén kívül hivatkoznak „a mi törvényünkre“, a mi arra vall, hogy volt írásba foglalt saját polgári és büntető törvénykönyvük, de ez nem maradt reánk.

A halálbüntetést túlságosan alkalmazták a csekély bűntényekre is, ebből az következik, hogy roppant lehetett azok száma, kik ellen ily brutális elrettentéssel akartak védekezni. Lássunk egypár XVI. századból való határozatot is.

A szomszédságot bestye, nyilván való kurváknak szidó asszony „nyelvén maradván, nyelvét kihányják neki az álla alól.“

Ha a ház, kert, szántóföld birlalója ellen „az orzag decretom könyve zerint eztendő és két holnap alatt senki nem tesz prohibitát (attól számítva, mikor) az törvent (végzést) kimondták az kiáltó zékből, praescriptio telik benne, s elmarad mellőle.“

Az mi az testamentom dolgát illeti, senki örököt senkinek nem hagyhat, sem kertet sem házat, — az ki östül maradt.

Ha „megegyesedtek vlmi ingatlan végett“, arról levelet is kellett adni.

A városi jegyzőkönyvben előforduló legrégibb boszorkánypörben 1589. aug. 29. arra hivatkozik a tanács, hogy a vádlott Ekli Balogh György huszonötöd magával purgálja magát, ha peniglen meg nem mentheti magát, tehát az felpörös esküdjék rá harmad magával, hogy az Ő fia az (a boszorkány) miatt holt meg és az miatt égessék meg.

Hogy némelyik tanu azt se tudta hány éves, az abból világos, hogy Elek Albert 140 évesnek vallja magát.

Egy kótyavetyén egy asztal kikiáltási ára 1 frt, 3 szalmapárna és egy almáriomé 6 frt, 3 átalag, 1 dézsza és 2 széke 2 frt, egy fűrészé 1 frt, egy csáklyáé 5 denár.

Egy vízbefúlt legény holmiját mátkájának itéli oda a tanács, névszerint egy zöld karasia mentét, egy veres karasia nadrágot, öt imeget, egy gatyát és egy kezkenőt, egy veres dolmányt, egy karmazsin sarut, 2 ezüst gyűrűt, a szűrét pedig annak, aki meghozta a testet.

Voltak ügyvédek is. 1618-ban Tali János tiltatik, hogy itt a város székén semmiképen senki causájában ne procuratoroskodhassék, hollott a bíróságot megsértette (II. 198.), de 1619-ben fölmentetett a silentium büntetésétől (II. 205.). 1622-ben újból baj van vele, mert megintetik, hogy ne boszantsa a tanácsot (II. 382.).

Figyelemmel voltak a közbiztonságra. Erős éjjeli őrszolgálatok cirkáltak, kik mindenkit, aki 9 órán túl lámpás nélkül mert az utcán járni, vagy különben gyanus volt, a börtönbe vittek; esti 9 órán túl való korcsmázás, idegeneknek bejelentés nélkül való szállásadás tilos volt. (Harangozás után az korcsmákat tegyék be, mely ha az csaplárok miatt valamely kárt fog vallani, magának tulajdonítsa).

Kövezetről szó se volt, a belvárosban úton-útfélen árkokat emlegetnek a felvállási jegyzőkönyvek.

Van nyoma, hogy egészségügyi szempontból valamelyest intézkedtek. Így 1641-ben vicekapitán és udvarbíró uraimék intimációjából és engedelmeiből ez komáromi sereg-, városi és nemes rendektől deliberáltatott, hogy az várasbéli belső kis hidnál, az árok körül való boltoknak urai, úgymint Labadi István két mészárszékek rendeltetett bolttyait hasonlóképpen Mészáros György mellett az ő mészárszékeiket, ismét Vásáros Károly és Eötvös Mihály az ő pusztai bolttyaikat, harmadnap alatt mind elhánnyák és horggyák, melyet ha elmulatnának, az harmad nap eltelvén, azon statusok közönségesen reá küldenek s elhánnyatván az épületbéli fáját is mind elhorggyák. Az kik pedig az belső árok partjára ganét, szemetet és döngöt hordottanak, azok is elhordassák onnan 12 forint birság alatt (III. 481.).

A kis belvárosban laktak az esküdt polgárok,* a

* Lássuk egy jómódú polgár ingóságait. Kún György és neje ingóságának leltára 1661-ben ez volt: 1 vörös pamukkal szőtt dupla párna héj, 1 kék pamukkal szőtt vánkös héj, 7 selyemmel varrott vánkös héj, 1 vörös pamukkal készített vánkös héj, 2 paraszt abrosz, 2 pamukkal szőtt abrosz, 5 kendő, 1 öreg ágyra való recés lepedő, 1 öreg másik recés lepedő, 1 darab vászon, 4 paraszt lepedő, 3 fél ümög, 1 új selyem juta, 1 aranyesipkés kék tafota kötény, 3 aranyos keszkenyő, 1 darab vánköska, 1 selyem varrott nadrághéj, 1 asztalkeszkenyő, 2 férfi ümög, 1 lábravaló, 1 vörös kamuka ködmen, 1 vörös chimazan szoknya két-két kapcsokkal, 1 férfi kék dolmány az kezén ezüstgombok, 1 vörös férfi mente, 3 darab fonál, 2 kis óntál, 1 réz mosdó, 1 kis ón kanna, 1 ón palack, 1 vitorla, 2 gombolag fonál, 1 kis réz gyertyatartó, 1 cserép sórtartó, 1 öreg szivazsemű öreg parthaöv ezüst láncsal és ezüst hüvellyel együtt, 1 udvari ezüst aranyos pohár, 4 pár pikkelyes alföldi kapcsok, 2 pár horog mentére való, 4 ezüst kanalak, 2 öreg tű gyöngyös, 2 kisdéd tű hátulról való, 10 ezüst gombok, 4 ezüst gyűrűk, 1 erszény, 1 pár gyöngyházás kés, 1 tüzet ő és új kalán, 4 vállhoz való aranyos kötés, 1 pallos, 1 zöld szoknya szalaggal, 5 fűró, 2 vizafogó horog, 3 fejsze, 2 szekercze, 2 késvonó, 1 csákány, 1 dárda, 1 vaslapát, 2 kapa, 2 égett borégető vassfazék, 25 fatányér, 20 fazék, 1 halfőző vas fazék, 1 nyárs, 1 kis kárpit, 3 teknőcske, 1 réz mozsár, 19 kű sók, 5 sajt, 15 avagy 16 akós hordó, 2 derékalj tollas, 8 tollas vánkös, 3 mellékpárna, 1 paplan, 1 öreg ponyva, 1 kis ponyva, 11 zsák, 1 szőtt lazsnak, 1 vörös köpönyeg, 3 ágy, 4 láda, 2 szekrény, 2 asztal, 3 karszék, 1 puttöny, 1 öreg süítő teknő, 1 vas rosta, 1 eladni való új háló, 1 kas, 1 szita, 1 vasláb, 10 cseréptál, 2 fa kanna, 7 korsó, 4 rostély, 1 szapulló (V. 99.).

külső részeken a szegényebb elemek. A belvárosban szorosán egymás mellett voltak a házak, s ha szeles időben tűz támadt, nagy volt a veszedelem, mert sok volt a nádkerítés, sövénykonyha és sövénykémény. A gyujtogató büntetése a megégetés volt, 1672-ben még ráadásul azon a négy helyen, a hol gyujtogatott egy katona, tüzes vasfogókkal megcsipkedik. A tűzrendőri szabályzat a XVIII. század elején lép életbe.

A polgárőrségre már láttunk rendeletet. Hogy a családját, házi tűzhelyét, vagyonát, szabadságát védő iparos- és kereskedő-céhek emberül helyt álltak veszedelem idején, azt mondani se kell. Kár, hogy a polgárőrség szervezetéről semmi sem maradt reánk, nálunk, mint láttuk, a nemesség is részt vett a város védelmezésében.

Egy gazdag özvegy ingóságai. Mobilia Mariae Magdalenae condam Puelin 1692-ben (VIII. 394—399.) Elsőbben arany és ezüst marha (a készpénz, ezt elhagyom.) Arany és ezüst partéka: 1 arany gyűrű, Boldogasszony képe rajta 8 rubintos. Arany gyűrű halálfej rajta. Egy tiszta kerek arany gyűrű. Ezüst gyűrű. 2 ezüstben foglalt béka kü. Kisebb ezüstben foglalt békakü. Ezüst títartó. Ezüst skatulyácska. Szív formára egy ezüst balzsam pixli. Pecsét, kinek csak az alja ezüstös. 6 darab ezüst kanalak. 3 darab ezüst és belül aranyozott poharacska. Ugyanolyan sőtartó. Messzülős ezüst pohár. Skatulácska vörös apró klárisal és 2 kristály kövel. 6 sor igaz gyöngy. 2 sor igaz gyöngy valamennyivel nagyobb szemű. Egy sárga klárisból való olvasó, 2 ezüstből való figurával és egy rajta függő sárga kláris öreg gombbal. Ezüst hajtű. 2 sor nyakra való igaz gránát. 1 sor nyakra való szem kü. 1 próba kü. Ólom és réz partékák. 6 öreg ólomtál, 3 kicsiny ólomtál. 12 ón tányér. Ólom korsó. Ólom kanna. Ólom palack. Ólom gyertyatartó hamvевő nélkül. Ólom poharacska. Ólom fődél korsóra való. Összve foglaltatott szép mázas három korsócska. Török kanál csontbul. Perspectiva. 4 csipkeköthő fa, 1 fehér csontgombbal. 3 pár gyöngyházás kés. 1 batedli. 1 kötés levelek. 2 sárga atlaszból való képek. Fehér ruhák. Vékony lepedő. 3 dunyahéj. Kék dunyahéj. 4 vánkös héj. 3 öreg abroszok. 23 asztal keszkenyő. 2 vánkös héj. Török kendő. Patyolatból való öregh kerek keszkenyő. 4 németh firfy vékony üngök. 4 asszony vékony üngök. 4 éjjelre való gatyák. 2 pár üngökre való csipkés táczly. 1 csipkés slaár. Nyakravaló csipkés. 1 szoknyára való rojt. Egy nyakravaló csipkés keszkenyő. 1 pár ümögure való csipkés új. 5 közönséges keszkenyő csipke nélkül. 3 kötén. Kötén csipkével. 1 pár csipkés vékony új. 1 pár fejjér cérnából kötött kesztyű. Német csipkés fejre való. Arany csipkés nyakravaló. Fekete fátýolból való sládlí. Fekete fátýolból való halzli. Fekete

A városi polgárjogot a születés adta meg; aki felvétel útján akarta megszerezni, csak két esküdt polgár kezessége és 1 frt, 1692-től 7 frt lefizetése mellett nyerhette el (VIII. 401.). A bevett polgárnak nem volt szabad 3 év előtt elköltözni Komáromból 36 frt büntetés alatt (III. 49.).

A ruházat, mint a köpönyeg-, szűr- és magyar szabók, gombkötők, szűcsök remekeiből látható, majdnem kizárólag magyar volt.

A koczka és kártya el van terjedve. A komáromiak többnyire Fertő- és Balatonmelléki bort ittak, de volt sörfőző házuk is, a jezsuita évkönyvek 1691. három polgári sörfőzőt említenek; a katonáknak is volt a várban, mert már 1559-ben jön ide e célból egy morva sörfőző mester ²⁰⁸, a szegénység égett bort ivott.

tafotából való balzli. Fekete tafota asszony süveg. Utra való fekete tafota süveg. 1 pár fekete tafota sticli. 1 pár tarka stuczni. Posztó és matéria ruházatok. 1 crosethbul való német asszonynak való szoknya vállastul. Török atlacbul való vörös alsó szoknya. Kék jubinbul való szoknya, kin egy sor ezüst csipke s 2 sor fekete csipke vagyon. Viselt kék tafota szoknya. Fehér német asszony váll. Sujtásos vászonbul való háló köntös. Prokacsbul való német Bommesz. Viselt vörös sárlet szoknya. 2 kék mantli egy zacskóval. Vörös selyem posztóbul való asszony mente ezüst zsinór és ezüst fonálbul való gombok rajta. Török kendő. Tükör. Imádságos könyv. 2 kalendárium. Historicus könyv. Egy fertály czukor. 2 tarka szűnyegh. 3 sátoroeska. Következnek réz edények. 2 ólom korsó fűdél. 1 süveg fa. Középszerű réz fazék. Réz palack. Réz lábas. Réz tál. Réz gyertyatartó vas hamvevővel. 2 vas serpenyő. Vas rostély. Nyárs vasbul. 2 vas kanál. 2 vágó kés. Vas vellácska. Füstölő. Bagyaggal burétott vay tartó. Hordócska. Réz tálacska és poharacska. Harangoeska 4 apró réz harangokkal. 1 számárra való fűdél. Asszonynak való nyereg. 8 zsák. 1 fejsze. Ágybeli ruhák. 2 alsó öreg párna. Fehér dunyha. Derék alá való párna. 3 vánkös. 1 tábori ágy. 1 ágy körül való Kék chartesbul való fierhang. 2 akós hordó.

Akadtam még 1609-ből, (I. 182.) 1620-ból. (II. 344.) és 1608-ból való ingóságokra; ez utóbkiakban 5 kendőkeszkenyő, egy bokor kezelő, 2 serpenyő pénzt mérni való fordul elő, (I. 66.) s végre a XVIII. század elejéről egy szegény ember ingóságára, mely következő: Oltárka, 16 kép a falon, egy öreg fekete almáriom, egy öreg fogas, 5 cserép tál lévén rajta, egy nyereg, egy kerek rokka, fűrés, fakanna, számvető tábla, 2 spéles (faszeges) láda, 2 varró ráma, vas gereben, fa kalamáris porzóval együtt, 2 tariszná, rostély, ágy, sörös hordó, 2 fa tányér, gyalu, merítő háló (VIII. 1021.)

X. A jobbágyság.

A török világ páriája, a jobbágy viselte a készpénzben és terményekben kivetett állami adót és teljesítette a sok állami robotot s végezte a productiv munka legnagyobb részét; a hódolt jobbágy a török állami adón fölül fizette a kir. adó felét, eleget tett török földesura évről-évre fokozódó követeléseinek és igyekezett keresztény földesura leszállított vagy pénzzé változtatott követelményeinek megfelelni. De azért még se részesült semmi ótalomban és elismerésben. Vagyona mindenkié volt; amit meghagyott az adószedő, a pap vagy a földesúr, azt elvitte a kóborló török, a magyar hajdú vagy a német zsoldos. A maga személyét, nejét és gyermekeit folyton fenyegették a török martalóczok, kik emberrel kereskedtek. Lelke, hite, vallása a földesúr kénye-kedvétől függött.

A jobbágyokat sujtó terheknek akkoriban se szeri, se száma.

A közsadókhoz járult először az egyházi és iskolai adó. A XVI. században az Oláh-féle Urbarium tanúsága szerint Gútán a plébánost minden viza után 12 denár, Martoson egy-egy hivétől évenként 23 denár illette, Naszvadon pedig a terményekből tizenhatodot kapott. A XVII. század első felében a hódoltságbeli plébánosoknak a Pázmány-féle alapítvány kamataiból 100 frt fizetés járt. A kereszteléstől pedig 4—20, háznál való gyóntatásért 12 den. járt. Az egyszerű temetés stólája 12—40, a halotti beszédé 1 frt, a halotti miséjé 12 den.—1 frt; a házasulandók kihirdetésének díja majd 1 frt, majd 1 pint bor volt, az esketéstől 12—60 den.; több helyen 1 pint bor is járt; a szülés utáni avatás díja 6—10 denár, vagy egy tyúk, egy kenyér, egy viaszgyertya volt. A legjobb plebánia megyénkben a XVII. század elején az érsekuj-

vári volt; az ottani plebános ugyanis az érseki malom 4 kerekétől a szombati jövedelmet élvezte, az urodalomtól 45 frtot és 40 mérő búzát kapott. Az őrség kapitányai tetszés szerinti összeget, a vajdák 1 frtot, a tizedesek 50 denárt, a hajduk pedig 25 denárt fizettek évenként. A fiókegyházakban pedig rétje és földei voltak ²¹⁰.

A kath. iskolamesterek megyénkben 6—25 denárt kaptak Pázmány korában a temetésektől, a harangozásért pedig 3—7 denárt; hogy a gyermekek tanításáért mit kaptak a házaspároktól, arra nem akadtam. Hogy átlag a mestereknek megyénkben nem volt annyi jövedelmük, mint az érsekujvárinak, az bizonyos, mert ez a primástól évenként 50 frtot és a plebánostól élelmezést kapott.

Komáromban a szent András-templomának mestere és orgonistája így osztottak 1700-ban a jövedelemben: a requiemtől a mester 1 frtot kapott, de abból tartozott az orgonistának 7, a deákoknak 6 garast adni; a temetéstől a mester 50 denárt kapott, ebből az orgonista is 3, a deákok is 3 garast kaptak; ha a husvéti és pünkösdi cantióval 10 frt jött össze, abból 5 frt a mestert, 3 frt az orgonistát, 2 frt pedig a deákokat illette; ha a mester a halottasháznál virrasztott fél, ha negyedmagával, egy tallért kapott; ami pedig az ostyározást illeti, amit akkor a mester keres, fele az orgonistáé, de az orgonista hozzája való accessoriumokat szinte annyit tartozzék adni, valamennyit az mester ad, lisztet, fát et reliqua. Később a német mester a szt. András-templom pénzéből 40, a magyar 80 frtot húzott ²¹¹.

A protestánsokra vonatkozólag Kiss Károly a tatai tractusbeli papok és tanítók 1712-iki jövedelmét a matrix ecclesiasticorum proventuum alapján közli, melyben az áll, hogy ezen jövedelem hajdan magasabb volt.

Legtöbbre ment az őszyi ref. pap, kinek 50 frt készpénz járt, a malomtól 40 mérő buza illette meg, to-

vábbá 10 mérő kölest vagy zabot, 12 m. őszi vetést, 5 akó és 1 pint bort, 30 font fagygyút és elegendő fát kapott. A matrix szerint az egész országban alig van eklézsia, melynek annyi parochiális földje volna, mint Szőnynek. — A kocsi papnak 50 frt készpénz, 50 mérő gabna, 10 m. őszi, 2 ekényi tavaszi buza, 12 kaszás szénaréte, elegendő fa, praebenda bor (egy akótól 1 itce), szőlő és 30 font fagygyúilletéke volt. A tatainak 100 frt készpénze, 10 (hajdan 50) mérő buzája, 10 m. kölese, 10 m. őszi, 5 m. tavaszi buzája, elegendő fája, 6 szekér szénája, 6 frt ára fagygyúja és kenderföldje volt. Az ácsi és mócsai pap is körülbelül annyira ment, mint a kocsi, a többinek jövedelme kevesebb. Legcsekélyebb jövedelme volt a szomori papnak, t. i. 16 frt készpénz, 16 m. buza, 5 m. őszi, 2 m. tavaszi, szőlő és 4 szekér széna.

A kocsi iskolamester 25 frt készpénzt, 25 m. buzát, $2\frac{1}{2}$ m. őszi, egy ekényi tavaszt, egy font fagyút, állandó élelmezést és fát kapott. A többi falunál a mesterek jövedelme nincs kitéve (a dadi mesternek a harangozásért egy pár kordován csizma járt)²¹².

Az egyházi adónál sokkal súlyosabban nehezedett az igavonó jobbágyságra az urbéri tartozás; a jobbágnak ugyanis földesura kiutalt egy egész, fél vagy negyed sessiót (nálunk 1655-ben egy sessió 21 hold), hogy azon gazdálkodjék, a zsellérek csak házat, beltelket kaptak a faluban; ezektől aztán készpénzzel, terménnyel vagy kezők munkájával adóztak földesuruknak, de az új települők négy évre, az égettek egy évre fel voltak mentve az urbértől.

Az urbéri kötelezettségek az urbáriumokban irattak össze, de az urbéri terhek kivetésében nincs egyöntetűség, aminek oka a helyi körülményekben, a föld minőségében stb. keresendő. A primási jobbágyság sorsán már Várday sokat enyhített, Oláh ez irányban még tovább

ment. Ezeknek a termények, majorság, halak, juh, sertés stb. után való kötelezettségeit lásd a komáromi tört.-rég. egyesület 1891-iki évkönyvében.

A komáromi várdominiumhoz tartozó almásiak 1580-ki urasági tartozása husvétkor 20 magyar pénz és 40 tyukmony, Szent-György és Szent-Márton napra 5 frt 21 magyar pénz, karácsonra 20 kappan és 20 kalács volt, azonfölül 20 öl fával, 28 mérő kétszeri búzával, 2 akó borral, szénakaszálás és gyűjtéssel s annak a komáromi partra való beszolgáltatásával tartoztak, a mennyi vizát, sörögöt, tokot és más nemes halat fogtak, azoknak negyedrésze az uraságot illette s a másik három részt is tartoztak, ha szükség volt azokra, az uraságnak elszenvedhető áron átengedni ²¹³.

A komáromiak 1592-ben Szent-Györgykor és Szent-Mihálykor 6—6 forintot fizettek, és biróválasztáskor tetszésök szerinti konyhapénzt adtak, a földdel is bíró házbirtokosok 12 napon a vár körül tartoztak ingyen dolgozni, 12 napon pedig a naszádokat vízbe rakni vagy onnan kiszedni és az urasági malmokat kijavítani; akiknek csak házuk volt felényire köteleztettek. Két hónapon át (jul. aug.) csak a királynak volt bormérési joga, ezen időn kívül 25 forintot fizettek a városi borméréstől, 19 malomtól 1—1 frtot fizettek, a halak negyedrésze a várdominiumot illette, a vásáros bódéktól 24 frtot fizettek. Az uradalomnak birság fejében 30 frtot fizettek ez évben ²¹⁴.

A tataiak 1685—1692-ig a budai kir. tiszttartónak 300 és a Csákyaknak szinte 300 tallérra menő dézsmát adtak be hol bárányokban, hol gabonában, vagy méhekben vagy tiszta búzában ²¹⁵.

Acsády szerint a telkes jobbágyok és molnárok átlag 102, a zsellérek 51 napon dolgoztak ingyen az uraságnak.

Legsúlyosabb volt a készpénzbeli kötelezettség, mely

a XVII. században egyre fokozódik, mert az uraság saját termését se tudta értékesíteni.

A urbéri visszaélések orvoslására alkotott törvény-cikkek végrehajtása a tehetetlen közigazgatás és a földesurak akarátának zátonyan többnyire hajótörést szenvedtek, és ráadásul a földesurak jobbágyaikat a kóborló nemes hajdúk gazdálkodásai ellen soha sem védelmezték, végre 1652-ben engedtetik meg a jobbágyoknak ²¹⁶, hogy a tetten ért gonostevőket elfoghatják és illetékes hatóságoknak átszolgáltatathatják, de azoknak — mint láttuk — egész más bajuk volt, mint katonáikat büntetni; ha aztán se földesuruk, se a megye nem fenyegette meg e zsitányokat, a nádorig mehettek panaszaikkal, ha volt rá költségük.

De ha nem törődtek jobbágyaikkal a földesurak, annál inkább törődtek velök az olyanfajta kapzsi gazdatisztek, a kikről Verancsics 1572-ben azt írja, hogy megcsömörlötte rablásaikat és végtelen gondatlanságaikat, mert még a nagy bőjtben se látták el őt hallal. Mivel — úgymond — e dolgot sehogy se tudtuk eligazítani és az engedetleneket kötelességökre szorítani, akarjuk hogy Podoray Miklós és Gewreg János katonáink tegyenek le Gúta, Naszvad, Szakállas és Lándor birtokainkról. Mig róluk máskép gondoskodunk, szolgáljanak ugy mint azelőtt. Eddiggelé eltelhedtek a mi halainkból, jövőre már mi is gondunkat viseljük s magunk akarunk halászni. Azért meghagyjuk neked (Lindvay Mihálynak), hogy jelentsd ki nekik, miszerint pusztulniok kell onnét, engedelmeskedjenek nekünk s adják át hivatalukat Nagy János szolgánnak ²¹⁷.

Az Oláh-féle urbáriumban foglalt gazdatiszti utasítások a primások emberséges intencióiról tanuskodnak, de hogy lett-e azoknak a felfordult török világban fogatja, az más kérdés. Hogy Pázmány pórázon tudta tar-

tani gazdatiszteit, az kitünik abból, hogy megyénkben Szalay Tamás érsekújvári udvarbirótól hivatala átvételekor 1623. ápril 23-ikán térítvényt vesz, melynek értelmében valahányszor a bibornok kívánja, tartozik lelkiismeretesen beszámolni, a fölmerülő hiányokért vagy károkért felelősséget vállal, mivégből Szalay köteles nemesi szabadalmáról lemondani, javait és személyét a bibornok rendelkezésére bocsátani ²¹⁸.

Az urasági tisztek után a falusi birák játszották a jobbágysággal szemben a gondviselés szerepét, kik a török urak urbérét hajtották be.

A III. fejezetben láttunk példát arra, hogy egész falvak menekültek a zaklatások elől, sőt a vizváriak a török védő szárnyai alá akartak menekülni, de nem engedik őket. Az Oláh-féle urbáriumban Lándornál az áll, hogy a jobbágyság Komáromba s más helyekre menekültek s csak azon föltétel alatt hajlandók visszatérni, ha a primás szabadossá teszi őket. Gyöngy soruk lehetett Iványosi Miklós bokodi jobbágyságának is, kik 1636-ban Pathasra szöknek ²¹⁹.

Egyes hatalmaskodó urak akárhányszor rablás útján tesznek szert jobbágyságra, így 1517-ben Török Imre horvát bán és Gesztes ura a bársonyosi jobbágyságot elpáholtatja, pénzüket elveszi és elhajtatta; ugyanazon évben a komáromi és tatai várnagyok kirabolják Kis-Makkot és a jobbágyságot elhurcolják. 1547-ben pedig Hartits János komáromi várkapitány hajtja el a nagy- és kisfüssi jobbágyságot Csicsóra és Tanyra ²²⁰. 1625. Huszár Mátyás komáromi hadbíró és naszádos vajda Tolna megyébe megy le prédára három cinkostársával és katonáival ²²¹.

A csallóközi jobbágyság sorsa még eldoradó volt a behódolt területen lakó jobbágysághoz arányítva, mert ezek az állami adón és keresztény uraságuk irányában

való kötelezettségeiken felül még a török sulyos igáját is viselték.

Velics magyarországi török kincstári defterei szerint: 1562—1563. Tata török cászári adója 852 akcse. (Az akcse értékét lásd a katonaugynél.) — 1562. a tатаi nahie (birósági kerület) kincstári jövedelme 100,000 akcséért adatott bérbe, 1565. a bérlő Tatáért 100,000, Tábor pusztáért és a tóért 2000 akcsét fizetett, u. a. évben Vitán, Gesztes, Tata, Zsámbék várak kincstári jövedelmének bérösszege 3 évre 16,000, 1566-ban már 21,000 akcse. A bérlők, hogy rövid időn meggazdagodhassanak, mint a pióczák szipolyozták a népet.

1576-ban Tatán 10 adófizető ház volt (500 akcse), 1579-ben Neszmély kincstári adója 6638 a., 1580—1581. Piskén 10 ház volt, ezek kincstári adója 500 a., 100 kila buza után 1400 a., 100 kila kétszeres után 80 a., borsó és lencse után 100 a., bárány tizede 16 db után 320 a., fa- és szénaadója 800 a., mátka- és hordóadója 150 a., vásárjövedelme után 300 a., rétek után 100 a., összesen 4779 akcse. 1595-ben a tатаi nahie-ben Sikátor 1000, Tarts 501, Kocsa (Mocsa?) 1000 akcsét fizet.

A Pázmány-féle urbárium (1617—1622) szerint Naszvad iszpája (földesuri) adója 300, a török császári adója 90 frt, adnak továbbá 35 pint vaját és különféle ajándékot; Martos iszpája adója 70, császári adója 30 frt az ajándékokon kívül; Hetény i. adója 23, cs. adója 18 frt az ajándékokon kívül; Imely i. adója 32, cs. adója 28; Anyala török adója 40 frt, Udvard adója nincs kitéve.

A Velics-féle defterek szerint 1627. Tatán a kincstári adó 30 ház után 1500 akcse; 1631-ben a hűbéradó Jászfalun 10,000, Marcelházán 10,000, Bagotán 8200, Héregghen 5999, Kerekszálláson (Koltha mellett) 3000, Radványon 2500 akcse; 1632-ben a hűbéradó Szákon 12,000, Szent-Miklóson 9000, Szent-Iványon

(mindkettő Tatához tartozik) 8000, Bánfalva (Bánhida?) 3000 akcse, 1633—34. Tatán 17,500, Kocson 1000, Császáron 500, Bánhidán 100 akcse.

Az almásiak 1645-ben az esztergami Omer agának 100 magyar forintot s minden veteményből igaz tizedet, azonkívül a monótól (kőmalomtól) 12 kila jószágot tartoztak adni ²²².

A XVII. század második felében a Szécsényi György primás birtokában levő megyénkbe bekebelezett — ma fejérmegyei — Zámoly az érseknek 60, a török császárnak 15 frtot, a török földesurnak minden telek után 1 frtot, két kocsi tüzi fát és szénát, egy pint vajat és tizedet, Csákerény az érseknek 60, a török császárnak 10 frtot, Mór az érseknek 100 frtot, a török császárnak 35 frtot fizetett, a többiben kötelezettségük olyan mint a zámolyiaké ²²³.

A sok törvényes és törvénytelen, jogos és önkényes igények közt a legiszonyúbb módon az idegen katonaság tartása sújtotta a parasztot; erről már szóltam az adóügynél, most egypár panaszlevelet vegyünk elő 1693-ból. Sötét, komor korrajz tárul elénk e levelekből, melyekben a jobbágyság panaszai és szenvedései vannak megörökítve.

De mi volt e feljajdulások eredménye? Az, hogy noha csak 1695—1697-ig 22,499 frtnál többet vettek meg a vérszopó idegen katonák megyénk jobbágyságán, mint a mennyi portio ez időre ki volt vetve rájuk, a General-Kriegs-Zahlambt 1700-ban e jogos követelésüket negyedrésztre reducálja és a kifizetést felfüggeszti, végre sok sürgetés után 1712-ben utalványozza ²²⁴.

A szentpéteriek panaszlevele ez: Alázatos szolgálatunk ajánlása után minden kíváncsú jókkal áldgva Isten Uraságotokat. — Minthogy a sok elviselhetlen nyomorúság bennünket igen megnyomott, melyek miatt pusztulásra

kell jutnunk, akár mint erölködgyünk maradásunkon, de csak éppen nem lehet, ha csak Uraságtok rajtunk nem könnyebbít. Immár penigh portiónkat régen fellyül haladta sok haszontalan hijába való kölcségünk, amint im Uraságtok irásunkból megértheti: csak ez utolsób két táborokon kívül, az előtt rajtunk megfordult németekre való kölcségünk legalább 613 frt. A Sitva mellett heverő Dániai király népének kellett adnunk 14 vágó marhát, ezeknek az ára summásan fl 172 den 25, a Commissarius uraimék is eladták két eökrünket, melyeket mások becsültenek 48 tallérokra; amely szekeret a német megszeret, nála fogja, oda veszti, amint most is oda vagyon három szekerünk, ezek is többet értenek volna 23 forintoknál. A Liniburgumi nép mit nem cselekedett jószágunkkal? Minden tartózkodás nélkül prédálta, mert csak zabot hordott el fl 200, hát hol a Lencse, Buza, Tyuk akit eltékozlott? Nincsen száma. Ami nagyobb és keservesebb Nemes Vármegye, Télen reánk rendelték quartélyra az eö fölsége marháját Nro 52, hozzájuk látó szekeres legént 39. Ezeknek is tartások teszen fl 304 den 20. Akkor azt fogadta a Nemes Vármegye, hogy portiónkban be veszi. Immár most ez eránt is semmit se akar tenni, noha eö fölsége Vice Ispány Urunknak az marhatartástul megh fizetett, a mi tartásunk penigh csak oda vagyon. Ez ilyen s ehhez hasonló dolgokbul vesszük eszünkben, hogy egyátallyában pusztulnunk kell, meg is leszen, ha ily haszontalan és méltatlan kölcségünket mind csak hijában hadgya Uraságtok, megh válik, ha jobb leszen-e a pusztaságh mind minekünk, mind másoknak. Ezen kölcségünkről pedig hit szerint felelünk, hogy nem ennyi, hanem csak legalább, azért ha maradásunkat kívánnyá Uraságtok, efféle súlyos nehéz inségtül könnyebbicsen rajtunk. Actum in Pago Szent Péter.

Uraságtoknak, Nadságtoknak minden jót kívánnak a szent Péteri Birák és Esküdtek.

Summa Aritmetice computando ad minimum fl 1384 den 45.

Az ekli szegénység levele: Tekintetes Nemes Vármegye! Kényszerítettünk Ngtokat és Kegyelmeteket ez alázatos írásunkkal megtalálnunk, mivel jól tudgya Ngtok és Kgyk is közönségesen miképpen szállottanak ezen mostani quártélos németek vármegyénkben, az hertelen dislocatio miatt hova több hova kevesebbek, mivel penig Eklet nem régen szállottuk meg és mostis ugyan jó ha 4 vagy 5 ház vagy az kik tartjuk ezen reánk szállott hét németet egy asszonnyal gyermekestül s nyolcz lóval, az kiket penig közülünk ott értis az német karácsony innepeiben azok közül ide beszöktek Komáromban és azok az kit tartottak hármát, azokis reánk szállottak. Az ott possessionatus nemes uraim penig semmi segítséggel nem akarnak lenni, noha nyaratszaka ottan takaróznak és onnadj élnek ide be Komáromban. Mínek okáért alázatosan kérjük Ngtokat és Kgyteket talállyon mentül hamarabb oly módot, hogy az németekben vitessen el, mert lehetetlen négyen 14 portiót tartanunk, zsellérek lévén, most is azon németek tisztí Keszire vitette egyik emberünket ugy eresztvén má el, hogy az pénzt ma kivigyük nékiek vagy itten tegyük le.

A nagy-kesziek írása: Alázatos szolgálatunk ajánlása után Istentül lelki és testi jókat kívánunk Natoknak és Klmknek. — Kényszerítettünk elviselhetlen terhünket Nagtok és Kelmetek eleiben terjesztenünk. Mi mindenestül csak nyolczan vagyunk, azkik az nagy-keszy pusztán nyomorgunk, még se házaink se más alkalmatosságunk, ahhoz se szénánk se abrakunk se más takarmányunk nem lévén, kivel nem hogy annyi embernek az mennyit reánk limitáltak, de csak harmadrészenek is eleget tehet-

nénk, mivel tizenhárom fegyveres, két asszony, egy gyermek és tizenhat ló vagyon rajtunk, azok peniglen minden napra huszonkilencz portióra kívánnak tőlünk, hogyha Nagtok és Kelmetek meg nem könnyebbit, lehetetlen dolog, hogy megállhassunk, holott némely falukra azhol mindenképpen jobban vannak kéczéris mint mink, harmadrésze is alig vagyon reá vetve, egy szóval egy falu sincs úgy megterhelve mint ezen nyomorult pusztá. Kérjük azért alázatosan Nagtokat és Uraságtokat ezen állapotban könnyebbicsen meg bennünket s olyan terhet vessen reánk az melyet elviselhetünk, hogy az a kevés is azkik eddig épülgetni kívántunk volna tellyességessen pusztulásra és koldulásra éhhalálásra ne jussunk. Mely Nagtok és Uraságtok irgalmasságáért az Ur Isten álgya meg Nagtokat Keglket.

Nacsátoknak Uraságtoknak alázatostan szolgáló nagykeszi pusztán nyomorgó szegény emberi.

A nassvadiak kérelme: Tekintetes Nemes vármegye! Nagy alázatosan kéntelenítettünk Nagysághtok és Kegyelmetek kegyes színe elejbe folyamodnunk ez csekély instantiánk által, hogy Nacsághtokat molestálluk alázatosan megkövettyük. Jól constál az tekintetes nemes vármegyénel, hogy az emult nyáron volt nálunk az káplárral együtt 5 oralis (száj vagy emberadag) és 6 equilis portio (lóadag), a melyet is nagy nyomorúsággal alig tudott az szegénység interteneálni, mostan pediglen jött hozzánk megént ugyan káplárral együtt 6 oralis és 7 equilis portio, kit is a szegénység az nálunk lött nagy szükség miatt el nem tud tartanyi, mert aki valamire való gazda volna is nálunk, nem éri meg karácsonyig maga termett búzájával, aki is csak konkoly, a melyet kölessel, árpával majd legjobban török búzával összekeveri a szegénység úgy élődik, kit is most sem akar az katona elvenni, hanem hogy városokról hozzon

neki a szegénység kenyeret úgy leszen contentus véle, az abrakot is csapva mérczit nem akarja elvenni, hanem tetézve köllött neki adni, ugyis ippen tavaszi nálunk semmi sem lett az nagy szárazság miatt. Hasonlóképpen az reánk következő sulyos téli quantumról is nagy alázatossan istálunk, az tekintetes nemes statusok előtt méltóztassanak valamely kegyes engedellemmel lenni, mert taval is az quantum miatt 300 forintig vertük magunkat adósságban, kiben is mégh csakegy pénzt sem fizettünk meg. Mellyre is alázatossággal kérjük és instálunk Nacsághatok s Kegyelmetek előtt, hogy tovább is maradhassunk kegyes szárnyai alatt, ezen megirt nagy inségünket és nyomorúságunkat méltóztassék Nacsághatok és Kegyelmetek respectusba venni és szegény alázatos szolgálait szokott irgalmassággal consolálni.

Vége a jobbágyság terhe volt még a vámfizetés, mely alól csak a gyalogszerrel járók vagy örletés végett malomba menők voltak fölmentve. Az Oláh-féle urbáriumban az udvardi vám évi jövedelme 100 frtra, a gútai vízi vám (kormánypénz) 2 frtra van taksálva.

A föntebbi keserves állapotok nyomása meglátszott a jobbágyok életmódja, szokásai, lakóhelyeinek s falvainak kinézésében. John Brown (1669—1670) Komáromból a bánya városokba menet azt írja, hogy a tatárok és törökök csaknem mindent fölégettek vagy kifosztottak, legtöbb helység adót is fizet a töröknek, ennél fogva a lakosoknak nyomorult életmódot kell folytatniok, nehogy gazdagoknak látszanak. Sok házban alig mernek butort tartani, már az is sok, ha a házigazdának ágya van. Az udvardi járásban föld alatti vermekben nyomorgott a nép. Nem dolgozott, nem takarékoskodott, hisz keresménye úgy sem lett volna a sajátja. A náddal fedett sárkunyhókból álló falvak kinézésének megfelelő volt a templomok és paplakok állapota. Az almási, tatai, vértesszent-

kereszti, monostori bencés-kolostorok és góth templomok még a XVI. században pusztultak el, a tatai egyházi ruhák Kassára és Szécsénybe kerültek ²²⁵ és ott veszttek, a török világot csak a nagymegyeri kath. és nesz mélyi és laki ref. templomok éltek túl.

Ily viszonyok közt nem a két keze munkája, hanem a természet bőkezősége folytán vegetált a sanyarú sorsába belefásult nép, de ha szűk termés ütött be, a gabnakészletekkel nem bíró nép annál nagyobb inséget szenvedett s annál több áldozatot szedtek a járványok a rosszul táplálkozó nép soraiból.

XI. Az intelligens osztályok.

Bármilyen merevek voltak is e korszakban a rendi válaszfalak, a szakképzettség már rést bírt ütni rajtok. A városokban a diplomás emberek, mint a tanárok, ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek állása tisztelt volt s biztosította a kenyeret. Az értelmiségben első helyet a pap-ság foglalta el.

A kath. egyház régi uralkodó állását gyökeresen felforgatta a reformáció és a török uralom, vagyonának csak romjait bírta megtartani. Megyénkben a primási javakat Pázmány ésszerű gazdálkodása tette újból jövedelmezőkké. A bencések birtokai ellenben elforgácsolódtak; a tatai és vértesszentkereszti apátságok birtokai még a XVI. században kerültek mások kezére; Füzitő s tőszomszédja Sár, továbbá Almás 1624-ben Reiffenberg, 1651-ben Puchhaim komáromi kapitányok birtokába megy át ²²⁶. A mindenéből kifosztott főapát 1539-ben gelléri és tarcsali földeit 14 forint árára búzáért kénytelen zálogba adni, 1553-ban pedig a szent István által ajándékozott kelyhet más szent edényekkel együtt eladni ²²⁷.

A falusi papok ily viszonyok közt természetesen csak

hiveik pénz- és terménybeli szolgálányaiból nyomorogtak. Megyénkben a XVII. század elején a maroknyi plebánosok nagy részéről maga Pázmány igen kedvezőtlenül nyilatkozik²²⁸, de nem mozdíthatta őket el, mert nem volt kit helyökbe tennie, másrészt attól tartott, hogy az elmozdított papok híveikkel együtt a protestantizmushoz fognak pártolni, vagy a nép lelkész nélkül levén, maga fog a prot. prédikátorokhoz fordulni. Pázmány a hódoltságbeli papok sorsán egy nagy alapítvánnyal lendített, mert azok hiveik részéről vajmi keveset remélhettek. Az udvardi és csallóközi járás plebániáira a XVII. század elején az érsekújvári Ferenc-rendüek jártak ki, 1670-től a komáromiak a megye tulsó részén végezték a lelkészi teendőket²²⁹, a jezsuiták szintén ez időtájt járnak egypár közelfekvő faluba. Nagy lelki erőt, sok lemondást igényelt akkor a papi pálya. A szabályszerű papokon kívül jólelkű licentiatások, civil félpapok is működtek.

A protestáns lelkészek anyagi helyzete nálunk még a hivatalos üldözések idején is jobb volt, mint a katolikusoké.

Részletes adatok hiányában a papság társadalmi helyzete, életmódjáról és erkölceiről nem szólhatok. Hogy a protestánsok mily szeretettel ragaszkodtak prédikátoraikhoz, az kitetszik a többi közt a somorjaiak 1613. május 8-án kelt leveléből, midőn Tolnai Istvánt onnét Komáromba viszik papnak. Tolnairól ugyanis azt mondják, hogy e jámbor lelki tanítójuknak második esztendeje kitelvén, nem gondolkodnának arról, hogy ő kegyelme tőlük elmenjen, holott sok fáradságot, bút, boszuságot vett fel közöttük, igazán való tanítása mellett; de látván ő kegyelmének kedvét és akaratját a Komáromba való menetelre, nem tartóztathatták meg; jöllehet ha magának akaratja nem volna, bizonynyára sem a város irására, sem püspök uraméra el nem eresztették volna²³⁰.

A papság jelentőségével a többi honorationrok egyike sem mérkőzhetik e korban, mert nem befolyásolták oly mértékben a népet s nem osztoztak annak jó és balsorsában úgy mint a papság.

Komáromban orvosokra a török világban nem akadtam, csak borbélyokra, kiknek céhét a körmeneteken a legutolsó, mint legmegtisztelőbb hely illette meg²³¹. 1606-ban azt végezték uraimék az borbélyok felől, hogy az borbély mikor elsőben beköti az sebet, más mester hozzá ne nyuljon, az első mester akaratja ellen: holott kezével hozzá nyulna, büntetése lészen még testében is. Ha ott seb volna az mell nehéz volna, tartozik ottan mester az egész mestereket egyben hinya és az sebet meglátnia büntetés alatt²³². Csak az 1710-ki pestis idején javítják meg a varosi borbély fizetését 5 forinttal, úgy hogy havonként 10 tallér fizetése lett, az doktornak pedig napjára 1 forintot rendelnek, a mellette levő borbélynak pedig 50 pénzt dietim.

A jezsuita évkönyvek 1676-ban Wolter György lutheránus gyógyszerészt említik Komáromban, az 1694-iki adóösszeírásban pedig Herpius nevű gyógyszerészre akadtam; megjegyzendő hogy régi szokás alapján a péksüteményt a patikában árulták nálunk²³³, hogy a jezsuiták is beleártották magokat az orvoslásba kitünik abból, hogy 1666-ban hét lázbeteget lapillus fojensis-sel sikerült meggyógyítaniok.

Jövedelmes kereset volt továbbá az ügyvédeké. Egy prokátorról már volt szó, kitől egy évre megvonták a praxis jogát. Acsády Sánta Horvát Gergelyt említi, ki 1668-ban mocskos nyelve miatt, Komáromban és Győrött el volt tiltva mind a megyei, mind a városi törvényszéktől.

Az állandó fizetésre utalt emberek díjazásából látható, hogy az intelligens emberek munkáját mily kevésre taksálták akkoriban.

A városi és megyei tisztviselők fizetését láttuk föllebb, de ha hozzávesszük a sokkal többre menő mellékjövedelmet, még ezek mondhatók legjobban fizetetteknek; rendszeren módos embereket választottak tisztviselőknek, kik nem voltak a fizetésre utalva.

A fizetésre utaltak sorába tartoztak a tanárok és tanítók is; az iskolamesterek fizetését illetőleg a mi keveset összehöngézhettem, már föllebb közöltem.

A harmincados fizetése közép nagyságu hivataloknál — mint a komáromi is — Acsády szerint 150—250, az ellenőré 100—200 frt közt volt.

Körülbelül megfelelt a harmincadosok fizetésének a postamesterek fizetése. Nálunk már 1540-ben volt posta, ugyanis Taxis Mátyás ezen évben nyitotta meg az első postavonalat, mely Bécsujhelyből Komáromba s innen Esztergamba ment, míg Komáromból Győrbe külön küldönc járt s minden járataért egy forintot kapott²³⁴.

A főurak szolgálatában s gazdaságában szintén sok ember vállalt szolgálatot. A XVI században az Olah-féle urbárium szerint az urod. gazdatiszteknek 6 ló tartása (rendes szolgálaton kívül egy lóra 2 frtot kaptak havonként), 12—25 akó bora, 16—25 köböl búzája, 8—12 frt ruhapénze volt s az 1 frtot meg nem haladó birság is őket illette.

E töredékes adatokból is látni való, hogy a török világban az olyan intelligens ember, aki mindenestre számottevő hatáskörben működött, annyira se ment, mint ma egy szorgalmas gyári munkás.

XII. Mezőgazdaság és állattenyésztés.

A földmives-nép a törökvilágban a harcias idők minden zivatarainak ki lőn szolgáltatva, s így nem csodálható, hogy csak annyit dolgozott, amennyi a megél-

hetéshez mulhatlanul szükséges volt, hisz sohasem látta hasznát munkájának.

A kis magyar alföldön, következőleg megyénkben is, a mohácsi vész előtt — Acsády szerint — a földmivelő nép a baromtenyésztés állapotából már a felsőbb kulturfokon álló földmivelésre emelkedett, de a török világban a mezőgazdaság elijesztő módon indult a hanyatlásnak. A vizek nélkülözvén a gondozást, újból elfajultak. Van ugyan nyoma, hogy a Csallóközben a védtöltéseken valamit pizmogtak, de mindazt egybevetve az alsó-csallóközi és csilizközi, a Vág jobb- és balparti árvizmentesítő társulatok jelenlegi nagyszabású erőfeszítéseivel, bátran el lehet mondani, hogy a törökvilági intézkedések a legkezdetlegesebb színvonalon álltak; az 1569-iki III. törvencikk 21. fejezete az azon és megelőző évi nagy károk következtében hat napi munkára szorítja a pozsony- és komárommegyei csallóköziet, hogy a régi megromlott védtöltéseket kijavítsák és néhány ujat emeljenek. A megyei jegyzőkönyvek tanúsága szerint II. Mátyás 1618-ban ad ki ez irányban rendeletet, 1640- és 1657-ben a komárommegyei közgyűlés elrendeli a dunai és Csiliz-töltések helyreállítását, valamint az összes vízlevezető erek, különösen az öreg és kis Császa csatornák kitisztítását.

Megyénk dunántúli részén az u. n. felsőpusztai járásnak 1553-tól 1622-ig nem voltak adó alá vonható lakói, nem akadt ott falu s a kevés pásztornép, mely nádkunyhókban tengődött, csakis baromtenyésztést űzött, mert a marhát veszély idején a hegyek közé lehetett hajtani, és így biztosságba helyezni, majdnem hasonló mostoha állapotra jutott az alsó-pusztai (a mai udvardi) járás, amint a török megvetette lábát Érsekujvárbán; már 1669-ben tíz falu pusztult el, a következő években pedig számuk fokozódott.

Ami földmivelés volt megyénkben, az kezdetleges

volt. A tavaszi, őszi és ugar váltották fel egymást, trágyázásról szó se volt és csak egyszer szántottak a vetés alá. A XVII. század végén csak Őrsön a jezsuiták birtokán voltak gazdasági épületek. A termést meggyeszerre asztagba rakták, a cséplés ló- vagy ökörrrel folyt s a kicsepelt gabonát vermekben helyezték el. Az aratók munkabéreiről alább lesz szó. Eladó gabona kevés volt, háború esetén a komáromi és érsekújvári annonae praefectus vette meg a primás készletét (a tatai várat Komáromból élelmezték), béke időn a terménybeli adó fődözte az őrségek szükségleteit. Vizi malmok Komáromban a Dunán és a Vágon az Apályi-sziget alatt, Gútán pedig a Vágon és az érsekújvári Dunán voltak, szárazmalmok pedig Almáson, Tatán és Érsekújvárban.

1691-ben a csallóközi járásban 2085, 1694-ben a győri pusztai (ma tatai, gesztesi) járásban 5447, 1698-ban az ujjváriban (ma udvardi) 1610 mérő alá való művelés alatt álló szántóföld volt, míg ma a csallóköziben 51,261, a tataiban 49,501, a gesztesiben 94,211, az udvardiban 82,428 hold szántóföld van.

A termesztés rendes tárgyai a XVII. században: a buza, árpa, zab, köles, tengeri buza. A kender is rendes mívelési tárgy volt, úgyszinte a dohány; 1703. febr. 21. azt határozza a városi tanács, mivel hogy az Tabaca és Dohánnak való vetése az kerti és mezei vetéseknek úgy az gyümölcsöző fáknak és Méheknek nem kevés kárával értetik megh lennyi: a komáromi kertekben senkinek sem szabad dohányt termesztetni, s ha valaki mégis ezt tenni merészelné, dohányja kiirtatik és minden kegyelem nélkül 12 frt büntetés pénzt fizet. Azon kívül a tűz eltávoztatására nézve ez mai napsághtól foghva ez után senki toties quoties 12 forint büntetés alatt füstös Dohánt itt az Városon se utcákon se háznál, se akárhun ne merészellen színya; — — — ha pedig Pénzi nem leszen, valahány-

szor rajta tapasztaltatik, mindannyiszor az Piarcon megh csapattatik. Acsády szerint a várakban állomásozó katonaság részére a XVII. század második felében más szükségletekkel együtt dohányról sem feledkezett meg gondoskodni a kincstár.

Gyümölcstermelés csak Tata vidékén volt²³⁵. A műkertészetnek semmi nyoma sincs e korszakban, pedig Bonfini szerint Mátyás király idejében Komáromtól Tatáig egy hallatlan szépségű óriás park terült el, telve a legszebb ültetvényekkel, szobrokkal, halastavakkal, mesterséges vízvezetékekkel. Csak 1733-ban vetik meg alapját Majkon a kamalduliak a kolostor délkeleti oldalán egy nagy kiterjedésű és emeletekre vágott, legjobb izlésre valló kertnek, melyben Korabinszky szerint a legszebb alóek és mindenféle ritka növények virultak.

A szőlőt csakis a dunántúli részeken művelték, az 1694-iki áösszeírás szerint Lábatlanon ez évben 58, Almáson 40, Neszmélyen 80, Mocsán 34, Naszályon 5 $\frac{1}{2}$ Tatán 200, Kocson 100 akó bor termett, Komáromban a szőlők a Tolnai-utcától a Mátyás-utcaig és a régi rác temető táján voltak, de oly kevés termett, hogy bort más-honnan kellett importálni, többnyire a Fertő és Balaton mellékéről, l. alább.

A marhatenyésztésre minden kellék megvolt Komárom-megyében, de a marha exportra kevés volt, sőt a városi jegyzőkönyvek tanúsága szerint úgy kellett ide szállítani más vidékről (l. alább). Ezt bizonyítják az alábbi adatok is, melybe a harmadfű és tavali rugott nincs belevéve. Ugyanis 1691-ben Apáca-Szakálloson 60, Kamocsán 46, Nagy-Megyeren 40, Szémőn 31, Tatán 36, Gútán 157, az egész megyében 493 *göböl* volt. A *jármas ökör* állománya 1691-ben a következő volt: Szímőn 163, Gútán 125, Nagy-Megyeren 120, Ekecsen 120; 1694-ben Tatán 291, Kocson 202, Ácson 190, Ó-Szőnyön 176, Igmán-

don 144, Szenden 110, az egész megyében 4230. A *tehén-állomány* 1691-ben Gútán 234, Szímőn 132; 1694-Tatán 460, Banán 395, Kocson 353, Ácson 320, Igmándon 300; 1698-ban Izsán 187, Szent-Péteren 161, Kürthön 112, az egész megyében 5270. A *lóállomány* 1691-ben Gútán 79, Megyeren 72; 1694-ben Ácson 310, Kocson 118, Tatán 103, az egész megyében összesen 2018. A *juhállomány* 1691-ben a Csallóközben semmi; 1694-ben Tatán 1049, Mocsán 831, Banán 739, Naszályon 750, Ószőnyött 731; 1698-ban Szent-Péteren 765, az egész megyében 8912. — Sertésekre nem akadtam.

Méhkas 1691-ben Kamocsán 67, Gútán 46, az egész megyében 624 volt.

A márványbányáknak csekély jelentősége volt. A tardosi bányák, melyek a Hyppolit-codexek szerint a budai Mátyáskori építkezésekre kitűnő vörös bányát szolgáltatottak, a török világban nem is említetnek, Oláh Miklós-nál csak a tatai márvány jó szóba.

A Gerecse és Vértes erdőségeivel akkoriban nem törődtek; épületfakereskedés Komáromban volt, mely lerakódó helye volt a Vág vidék talp, épületfa, deszka és zsindelykészletének.

XIII. Kereskedelem és ipar.

A megye kereskedelme Komáromban összpontosult. A kereskedők nálunk is céhet képeztek, de céhokmányaikra nem akadtam. A helybeli marhakereskedőknek a bécsiéknél csak úgy volt hitelük, ha összes ingatlanaikat lekötötték, a városi törvényszék az idegen kereskedők követeléseit be is hajtotta.

Lássuk a helybeli kereskedést megvilágító adatokat, melyekben az akkori kereskedés korrajza tárul elénk. A

kereskedelem helyhez kötött volt s a mindennapi szükségletek kielégítésén túl alig terjedt.

1553-ban Weli hatvani bég küld 3 hajón 1500 mérő buzát Komáromba vásárra, de midőn emberei javában árulják a buzát, a fegyverszünet megszakítottatott, Weli bég csak 1 hajót és 400 frtot kapott kezéhez, a többi 600 frtra és a 2 hajóra Tarnóczy András várkapitány önkényűleg rátette a kezét ²³⁶.

1559. a komáromiaknak rossz legelők és kevés szántóföldek lévén, kénytelenek borkereskedésből élni, de Győrött Korlatovics Jeromos katonai verwalter boruknak felét lefoglalja, ha azonban az ő hitvány borát borsos áron megveszik, akkor nem vámolja meg őket ²³⁷.

1561-ben Báthory István tárnokmester a komáromi szigetnél 2 kompot járat, melyek segélyével vámmentesen folyt a kereskedelem Stiriába. ²³⁸.

1589-ben Memy bég ir Pálffy Miklós komáromi főkapitánynak, hogy akik Komáromból jönnek a kakati (párkányi) vásárra semmitől se féljenek; akinek egy marháját elveszik, tizet ad helyébe ²³⁹, vagyis Acsády szerint más komáromi kereskedők adóssága fejében nem fogják a vásárra jövők portékáit lefoglalni.

A kiviteli kereskedelem majdnem egyedüli cikke a hal volt

A városi jegyzőkönyvekben a vizakereskedők pörei előfordulnak ugyan (pl. I. 78., 80.), de árakat hiába keresünk azokban, a vizát kizárólag Bécsbe vitték; Gútán 1594-ben 9 viza 135 frt, tehát egynek ára 15 frt ²⁴⁰. 1611-ben egy pörben 175 hal ára 4, 625 halé 43 frt 75 denár (vár. jk. I. 268.), 1617-ben az export-halról az van elítve, hogy hordókban és lében szokták szállítani (II. 36 l. továbbá a VII. fejezetet).

A cserépedényeket és vásznat a tótok hozzák ide, a fakereskedés gyér nyomai is előfordulnak helyel-köz-

zel, az anyag akkor is Liptó, Turócz és Trencsén megyékből kerül Komáromba.

A kereskedés, egy-két zsidót leszámítva, nem a görögök, hanem a magyarok kezén volt.

1612-ben Tolnay István és Kecskés Benedek 78 mágla (hordó) mézet, melyet a vidéken (ott kin kyföldön) szedtek össze s melynek máglája magoknak 13 frt 75 denárba volt, böjt közép napjaiban Bécsbe felvittének és ott a mézet 14 frt 50 denáron ugyanazokban a máglákban eladták. De ott olyan szokás vagyon és törvén, hogy az ki a mézet megveszi (jelen levén az ki elaggya is) ahoz látó és próbáló hütös mesterembereket hivatván és azok megpróbálják, azonképen az bécsi ember azkynek az mézet adták cselekedvén, mikor az mézet próbáltak volna az hütös próbálók: és az minemő azért való próbáló szerszámjok vagyon úgymint furó, ennihán máglát vele próbálván, semmiképen alá nem ment az máglába, ezt látván a próbáló mesterek, mondták talán ezeknek az mágláknak mind két két feneket csináltak, végezetre az mágla mézekben majd hatvanig felbontottak és fölhántak és találtak mindenik máglában darab fákát, tehén ganajt, annak fölötte agyag földet, csontot ugyannyira, hogy az hütös emberek azkik fölbontották azt mondták, hogy csak az egyik máglában 60 darab fát találtak. Ezt hirül adván az polgármesternek és bécsi tanácsnak, csak az Ispitálban 8 máglát küldtenek az mézben és 7 máglát reá töltöttek az több fogyatkozó máglákra, minthogy nem törték jól meg az mézet és így 15 mágla ott mindgyárást kárba ment, azonfelől fl 14.50 attak volt el mágláját az méznek. Így levén az dolog az áros ember is megakarván másolni az árút, csaknem mind oda vesztették velek az pénzt, hanem mégis az actorokon (felpörös) szánakozván és sok könyörgésekre és szabódásokra új árút kezdvén velek: az megmaradt

úgy mint 63 máglát csak fl 12 vette el az mágláját, hanem osztán megint ez actoroknak sok könyörgésekre szánakodván sok kárvallásokon megint úgy adott egyáltalában fl 50 reá. Mind ezek meglevén az felől megírt incattusok (alpörösök) miatt vallottunk fl 350 kárt annak fölötté, hogy hirünkben nevünkben így meggyaláztattunk. Sőt még nem csak my, de meg ez hírs neves várasnak is gyalázattyára esett ez, mivelhogy az hire nagy volt, hogy komáromi emberek és Komárombul hoztak illen rút és nem tiszta mézet, kit életünkért fel nem vettünk volna, mert csak Isten oltalmazta fejünket is, hogy el nem vesztettünk mind marhástul, sőt még az magyar tanács urak is Bécsben levén, ő nekik is hirekkel esvén ez az dolog, Török István uram eő Naga az tanácsbol haza menvén tudakoztatta, hogy honnan hozták volna azt az mézet gondolván azt, hogy az ő nagának jószágából hozták volna, mert az volt az hiri, hogy azokat azkik az ollan rút mézet odavittek, megfogják és fogságban tartják Őket (I. 321.).

1616-ban szent Márton napján vettenek volt idevaló emberek hitelben 553 forint érő marhát Halil basától Budán (II. 59.).

1617-ben említettetik Mendöll helybeli zsidó marha-kereskedő (II. 83.) és Pesthy János deák, aki Laittner Jánosnak és Merboltnak Bécsben 308 frttal tartozik marha árában (II. 95.), ugyanő B(W)olff Reszl norimbergai áros embernek szinte marha árával fl 343 den. 74 (II. 40.), továbbá Trauttner János bécsi, Georg Lang és Paul Vogel nürnbergi áros embereknek 484 forinttal tartozik (II. 61.). Ezen adósságok fejében Pesthy János összes ingatlanait leköti és mint egy pár lappal odább olvashatni, noha a külföldi adósságokat hazánkban nem lehetett végrehajtani, a városi hatóság azok kiegyenlítését önként magára vállalja és Pesthy birtokát eladás céljából meg-

becsülteti. Ezen adósságlevelekből látjuk, hogy a hitel-műveleteknek alapjául a zálog szolgált.

1618-ban Todorosz helybeli zsidó marhakereskedő 791 frt 50 denárt vesz föl a bíró előtt (II. 123., 129.). Ugyanazon évben Tolnay István deák adós Koffler Péternek Bécsben 665 frttal marha árában (II. 246.).

1630-ban azt határozza a város, hogy ha valamely városi ember birája hire nélkül idegen embert házában fogadván társul és kereskedésbeli közösül veszi magához, avagy hogy az *salvus conductus* levél mellett *libero et pacifico* marháival jártatja, vagy házánál az idegen embernek marháit, borát és egyéb javait árultatja cégér alatt vagy cégér kívül, tehát minden javai az idegen embernek és várasai személynek is az város számára *confiscáltassanak* és *foglaltassanak*. Az házi gazda pedig az bíró akarattya és hire nélkül való befogadásért javai vesztésén kívül is *convincáltassék* 12 frttal. Ha pedig az vám levél mellett idegen társot, olyat azki nem *concivis* az várasnak semmi terhét nem viselné, fogadna tehát ugyan azon várasai ember ellen az várasnak terhes *sententiája* *militálhasson*, mivelhogy de *privilegio* vagy az dolog és sok költséggel és fáradsággal kölletik oltalmazni (III. 5.).

1633-ban a fentebbi Tolnay Laittner Jánosnak és Merboltnak 308 frttal adós marha áraban. (II. 95.)

1637 ben az mely szűröket gróf kapitány urunk ő naga az komáromi szürszabó mesteremberektől szokott kívánni az német várbeli vitézlő rend szükségére, császár urunk ő felsége az *praesidiumban* való fizetéseig való reménységnek várakozása alatt nem tartozik az szabócéh az céh ládából azon szűröknek az árát megfizetnyi az szürszabók kívánsága szerint, mivel az vásár-és varró míves szabók is gyakran munkálkodnak az urak számára, melynek érdemlett jutalmokat meg nem adván,

gyakran munkájoknak kárát szenvedik. Mindazáltal arra kötik magokat az szabó mesterek, hogy ha valamely szűrszabó megfogyatkoznék, készek lesznek azt megsegíteni, az céh ládában való collecta pénzből, csak magát obligálja az megfizetésre (III. 300.).

Ugyanazon évben mivelhogy az mészáros céhbeli mester emberek bíró uram parancsolatját penitus megvetették s ahoz nem accomodálták magokat, valakire az ő kegyelme parancsolatja tendált, tizenkét forinton convincáltatnak irremissibiliter, melyet tartoznak in instanti deponálni, két része az törvénytevő bírának s az egyik rész pedig az fölpörösnek cedál (III. 322.).

1644-ben Bécsbe visznek marhát s onnét vasat hoznak (IV. 50.).

1646-ban 12 frtra itélik azt, aki a borát 12 denáron mérte (IV. 140.).

1647-ben azt határozzák, hogy senki meg ne merészelje próbálni, hogy szokatlan helyen, avagy az maga udvarán marhát vágjon, hanem az mely helyet magok kívántak vágóhelynek az Vág Duna mellett Comárom vára előtt, azt meghcsináltatván magoknak, marhát ott vágjanak 4 forint büntetés alatt (IV. 150.).

Ugyanazon évben mivel sokan az komáromi boráros emberek közül nem adnak sémmit semmi hirt az bírának, sem penigh előttök járóiknak, hanem contumaciter magok magokat bírakká tevén az must árulást bírák uraim hire nélkül és az várasnak régi rendtartása ellen föl verték és titkon alattomban pintit 8 pénzen árultatták, ez okáért azkik ez illetén állapotban tapasztaltattak ez jelen való napnak előtte mindenik irremissibiliter büntetessék poena fl 4. Ennek utána pedig azkik mustot akarnak árultatni az mai naptul fogva megengettetett cégér alatt hogy árultassák scilicet 8 pénzen (IV. 181.).

1647-ben mivel maga Mészáros György proprio ore

fateállja, hogy valami vas horoggal nehezítettve találta-
tott az mészáros székben való hus mérő serpenyője és
hamis funttal való mérése is convincáltatott. Ezokáért
noha több és nagyobb büntetést érdemlett volna, de
bírák uraim ex gria sedis convincálták in poena fl 12, ha
penig ezután ezféle dologban tapasztaltatik félkeze vá-
gassék el (IV. 155.).

1648-ban Magyar Szabó Mihály maga is megismer-
vén mind hiti s mind az várasnak szabadsága ellen való
cselekedetét coram tribunali fateállja, úgy mindazonáltal,
hogy némely társai ingerlették volna reá, hogy az maga
vámlevelével másoknak kereskedésbeli portékájokat az
vámhelyen megoltalmazta, de az nem obstat, hanem
minthogy az vámlevéllel nem igazán élt és hiti ellen
vámlevelével másokat oltalmazott, megérdemelné, hogy
mint azféle fideifragus az ország törvénye szerint bün-
tettessék az maga díján ugymint 200 forinton, de bírák
uraim megtekintve az irgalmasságot és Magyar Mihály-
nak is szegényi állapotját ez egyszer convincáltatott 24
forinton (IV. 235.).

1656-ban azt határozzák, hogy akik bőrt kivisz-
nek a timárcéh engedélye nélkül azok a bőrök árának
dupláját fizessék. (IV. 514.)

A helybeli kereskedést sujtó, vámviassaélések folytán
1662-ben Kerekes András pozsonyi kamarai tanácsos a
városi tanács és a helybeli harmincados Köszöghy Ádám
közt következő egyességet kötött:

1. Az komáromi réveken az komáromi várasbeliek
minthogy ő felsége comissáriusa által régen elvégeztetett
és ő felsége által confirmáltatott rendtartások az, hogy
az Dunán által menetelért egy fillérrel, viszont azáltal
jövetelért is egy fillérrel tartoznak, ezen végzés mellől
nem akarnak recedálni, hanem az nemes Camrát első

alkalmatossággal felőle megakarják találni. Quoad externos, ahhoz semmiben nem ártják magokat.

2. Az Stukgelt tolláltassék az komáromi mészárosok részéről, és az mészáros székre való marhák és egyéb marhák is az melyek itt való komáromi embereké az kereskedésen kívül, mivel sem Győrött sem Uyvárbán nem éltenek s most sem élnek vele, cédula váltás és minden tartóztatás nélkül az révészekkel által hozzattassanak, mindazáltal a mészárosok ujonnan tartozzanak megesküdni, hogy fraudulenter azféle marhák vételében és inductiójában nem cselekesznek az ő felsége proven-tusa ellen, hogy ha penigh rajta tapasztaltatnak mind in perjurio maradjanak s mind penigh azféle marhák contrabontban menjenek.

3. Mivel az itt való komáromi lakosok mind nemes és váraasi szoktanak ugy cselekedni, mint szintén Győrött és Uyvárbánis, hogy az kívül való parasztembereknek bizonyos pénzt szoktanak kiadni, hogy azon magoknak valami haszonra való marhát vetethessenek, mivel hogy magok törököktől való félelem miatt ki nem mehetnek, ezféle marhának és kereskedésnek régiáját ne az paraszt embernek hanem annak az nevére ki az pénzt kiadja, az harminczados tartozik kiadni.

4. Az terhes szekerektől való 25 pénz exactio tolláltassék, hanem az mint annak előtte az jó rendtartás volt, minden marhátul mely az szekér előtt leszen, ha szintén azok közül valamelyet által nem hoznának is két két pénz exigáltassék.

5. Az harminczados az kősonak harminczadját sóul ne exigállyá hanem az vectigal szerént pénzül és maga kereskedésére sőt ne foglallyon és azeránt az sóval való kereskedőket azféle foglalással ne impediállyá, és harminczadot sóra való visa cédulátul többet két pénznél ne vegyen.

6. Az piacra questus gratia behozandó victualétul semmi harmincadot és az vectigal ellen való exactiót ne tegyen: hanem az mit inducálnak avagy educálnak affélétul. (V. 211.)

1665-ben a megye limitatiója szerint egy pint bor 8 pénz, az ki penigh titkon avagy nyilván akár cégér nélkül akár cégér alatt felyebb fogná árulnia, rajta tapasztaltatván toties quoties in poena fl 17 büntetessék.

1666-ban elhatározatott: 1. hogy az fertő melléki és hegyaljai boroknak itcójét 5 pénzen, pintit pedig 10 pénzen árulják az boros emberek, 2) az balatonmelléki-nek penig mivel alább való itcójét 4 pénzen, pintit 8 pénzen árulják, 3) hogyha penig az boros emberek ide az várasban mustokat hoznának, tehát az mustnak itcője 3 pénzen, pintje penig hat pénzen árultassék szent Márton napig, szent Márton nap után penig az uj borral limitatio tartatik.

1667-ben azt határozzák, mivelhogy már annak előtte más esztendőken is az borrhul való limitatiót, hogy t. i. az jó bort ugy mint fertőmellékieket, hegyaljait, más alább való borokkal ugymint erdőhátival, balatonmellékiekkel egyelitvén föllebb készithessék, az borral való kereskedőktől meg nem tartattak, sőt az alább való borait össze egyelitvén az jó borokkal egyáron árolták, annakokáért az bornak pinti király boráig nyolc pénzre limitáltatott, ugy hogy az kinek jó bora vagyon szabadon azon pénzre kikészithesse, mások pedig azkiket alább valóknak ismerik lenni, az mint akarják szabadon kikészithessék, ily okkal hogy senki az borkereskedők közül drágábbra király boráig borokat hozni ne merészeljen, valaki pedig ezeket transgrediálni tapasztaltatik, toties quoties per suum competentem judicem fl 12 büntetessék, az sörrel kereskedők pedig ugy mint itt valók négy pénz-

nél, az külsőbeliek pedig 3 pénznél különben ne árulják, sub poena superius declarata.

1674-ben elhatározzák, hogy király borának mérésekor (jul —aug.) másnak nem szabad bort mérni, csak a bíró pincéjében lehet 50 akó a tanácsbeliek használatára.

1675-ben az új bornak itcáját hat pénzre limitálták bírák uraimék, valaki pedig feljebb merészelne maga vakmerőségétől viseltetvén árolni, annak egy hordó bora vonattatik ki és szent András tornyának épületire fordíttassék, hasonlóképpen az ő borig folyjon 8 pénzen.

A házak alatt fából épült pincék is voltak. (III. 60.)

1682-ben meghagyatik, hogy bikahúst nem szabad vágni. (VI. 289.)

1685-ben kihirdetik, hogy az kufárok akárminemű árut áruljanak: tyukmonyat, gyümölcsöt, salátát, rákot és egyébbféléket egykét pénzen adható számút, garas számra ne merészeljék adni. (VIII. 67.)

Ugyanazon évben mivel némely komáromi nemesek cum extraregnicolis úgy az austriabeliekkel ugymint Bécsben lakozó Baráth Ádámmal is buza s mind borbéli kereskedésben contra mentem privilegiorum manifeste társalkodnak, annak okáért renováltatott az előbbeni statutum: Hogy valaky affélében most avagy jövőendőben tapasztaltatik, tehát irremissibiliter, kezénél találkozendó jószága attul elvéteessék competens bírája által, az melynek fele része az magyar spítálra divertáltassék, az residuitás pedig az 3 statusbeli bírák közt aeqltr dividáltassék.

1687-ben a boros gazdát 4 frtban elmarasztalják, mert hamis a mértéke.

1693-ban a heti vásárt szerdára teszik. (VIII. 420.) Mind a heti mind az országos vásárok a vár területén tartattak.

1695-ban a mészárosok 100 tallér büntetés alatt tartoznak jó és elengedő hust vágni.

Az útleírók szerint nálunk a XVII. század végén sok kereskedő volt.

A második fontos elem Komáromban az ipart űzők osztálya volt.

Az iparosok céheinek az önbiztosítás volt a célja, melyet azzal értek el, hogy kevés számú mesternek biztosították a kereset állandóságát, a munkaképteleneknek pedig segélyt adtak. Jó munkát adtak s aránylag elég jutányosan s az iparosság erkölcsi és socialis jellegére jelentékenyen behatottak és emelték az ipar tekintélyét. De a konzervatív céhbeli megátalkodottság, mely minden újítástól rettegetett, a munka tökélyesedését egyenesen meggátolta.

A céhek articulusai és az iparcikkek árszabályai a helybeli és tatai helyi lapokban közzé téetvén, azokra utalom az érdeklődőt.

Kiegészítésül megemlítem, hogy legrégibb a magyar vargák céhszabálya, mely 1463-ból való, 1496-ban II. Ulászló szószerint átveszi, a városi tanács 1569-ben megerősíti és 1600-ban kiadja az esztergomiaknak, utoljára 1699-ben I. Lipót erősíti meg a komáromi, győri, pápai vargák számára²⁴¹.

Az ötvösöké 1529-ből való, mely 1603-ban íratott át²⁴².

A tatai takácsoké is ez időből való, 1623-ban csak átiratott²⁴³.

A reánk maradt céhládák közt az asztalosoké valóságos műremek.

Iparosaink közül a XVIII században csakis a tatai agyagművesek voltak hiresek, Majláth 41 tatai gyár vagy műhelyjegyet közöl, negyvenen T áll, egyen teljesen ki van írva TOTIS. A Szalay Ágoston-féle gyűjteményben

a kőkorsók közt kiváló beccsel bír a gyönyörű tatai korszó 1656-ik évből, az Eszterházy-család színeiből összeállított tulipánokkal.

A munkaidőre vonatkozólag, a vargák 1609-ki céhszabályai azt rendelik, hogy a mesterlegény tartozzék az ő gazdájának, urának felkelni téli időben éjjel két óra után és nappal ne legyen szabad sétálni dologtevő napon, este nyolcz óra után pedig szabad legyen a mesterlegénynek foldozni s annak jutalma övé. — A magyar és német szabócéh 1686-iki szabadalma szerint a legények téiben, ugymint szent Mihály napjátul fogva Husvét napjáig tartoznak estve kilenc óráig dolgozni, reggel penigh négy órakor munkára fölkelni. — A szijgyártó-, nyerges- és csiszárczéh 1692-iki alapszabályai szerint tartoznak a legények szent Mihály napjáthul foghva mind Böjt közepeig réghi szokás szerint mindennap három órakor a munkára felkelni. Estve penigh nyolcz óráigh gyertya világnál mivelni stb.

A XVII. század végén kezd a céhekben a vallási visszavonás dlni, megszűnik bennök a közszellem, a testületi egyetértés, a segélyezési hajlam s rosszabbnál rosszabb szokások kapnak lábra. A legképzettebb segéd-től is megtagadják a remeket, ha nem tudja megfizetni a magas taksát, vagy ha a céhbelieknél jobban érti mesterségét. A mesterek fiai pedig vagy más fizetni bíró rossz mesteremberek felvétetnek. Így a mesterré lenni akaró segéd, ha maga a legtisztább erkölcs mintaképe volt is, szüleinek bűne — esetleg ha nő volt, nejeének hűtlensége miatt mesteri jogra igényt nem tarthatott; megtagadják a mesteri jogot attól is, aki törvénytelen ágyból származott; ki valaha egy kutyának vagy macskának bőrét lenyúzta; ha gyepmesterrel vagy ennek pecéreivel társalgott, sőt ha esetleg temetésükön megjelent. A zaklatások közé tartozott az is, hogy a remeklendő

mestert ugyanazon mesterségbeli egyénnek leányával való nősülésre kényszerítettek.

Noha a városi tanács a remekebédek étlapját szabályozta, ezen intézkedések a régi ros szokások zátonyán mindig hajótörést szenvedtek s így a remek ebéd fölemésztette a mesterjelöltnek mindazon pénzkészletét, melyet az több éven át szorgalmas munkájával gyűjtött össze.

Acsády szerint a komáromi mesteremberek a dunántúli hódoltságot keresték föl s leginkább a székesfehérvári sokadalmon jelentek meg teljes számban, hol saját iparcikkeiket eladták, a nyers árut a gyapjut, bőrt pedig bevásárolták. Akadtam is ennek nyomára, ugyanis Paphossy Mihály 1611-ben az minemő száz forintokkal adós az fehérvári törököknek az uraiméknak ugy tetszék, hogy iratnak a vicekapitánnyal az fejérvári bégnek, hogy azok az törökök feljöjjenek ide fel és itten Paphossy Mihály vagy marhájából vagy pénzből megelégti az törököket (Városi jkönyv I. 248.)

Volt azonban akkor a török-magyar kereskedelemben egy árúczikk, mely ma csak Afrika barbár országaiban fordul első s ez: az ember. Az emberrablásra vonatkozó adatokat lásd az I. fejezetben.

Nálunk a Dunán és Vágon kompközlekedés volt, sőt a Duna hadászati szempontból többször cölöpökkel volt elzárva és csak a várnál volt átjáró hagyva.

Az árviszonyokra vonatkozólag megjegyzendő, hogy *a török világi érték a XVII. század első felében ugy állott a maihoz mint egy a tizenöthöz*²⁴⁴.

A IX. fejezetben említett komáromi földek, kertek, szőlők felvallásánál nem találtam meg mindig azok pontos terjedelmét, u. o. megtalálhatók azok árai Örsön 1673-ban egy nemesi kúria a hozzávaló rétek, földek és halászati joggal 35 frt 50 den. Ugyanazon évben Eklen 20, Nagy Keszin 12 hold ára összesen 200 frt²⁴⁵.

A *termények* ára nem igen hullámzik, ami a kereslet csekélységét jelzi.

1553-ban egy mérő buza 1 frt 50 denár²⁴⁶, 1612-ben egy hordó méz 14 frt 50 den (városi jkönyv I. 231), 1634-ben 31 mérő buza 15 forint, 1676-ban 4 $\frac{1}{2}$ mérő prófont liszt 3·50, ötödfél akó savanyú káposzta 4·50 (VII. 193), egy mérő árpa 1.50, a zab pedig 75 den.

1663-ban a fertőmelléki bor pintye 18 den, a balatonmellékié 16 den, 1666—1674-ki bor árakat l. föllebb, 1693-ban az itt való sernek akója 1.35, itceszámra pedig 3 den, égett bor 25 den, az máshonnan hozott jó márcnak itcéje 4 den, az ittvalóé hasonlóképpen 4 den; mindkettőt talpakon vagy a Duna mellett felvont sátrakban nem lesz szabad árolni sokadalmas időn kívül sub poena confiscationis.

A pékek árszabályozása szerint 1663-ban az egy pénzes zsemlye 9, az egy pénzes szarvas tyukmony nélkül 7 latra, az egy pénzes perec 6 latra, az egy garasos derce kenyér 2 funt és egy verdungra; 1695-ben az egy pénzes zsemlye 6 latra, a szarvas 5 latra, a két pénzes zsemlye 12 latra, a két pénzes szarvas 10 latra, az egy garasos kenyér egy funt 3 verdungra limitáltatik.

Dús termésű években az árak leszálnak; így 1539-ben Gelléren és Tarcsalon egy mérő buza 4 den, 1617-ben pedig 10 den, egy akó bor 75 den²⁴⁷; szűk termésűekben pedig természetesen felszöknek, így 1623-ban a közönséges bor ára 5 frt.

A szarvasmarha s minden husnemű ára is hivatalosan volt szabályozva. 1585-ben két ökör 11 frt, 1609-ben egy borjas tehén 10 frt, egy szép tehén 19 frt (I. 182); 1617-ben egy bárány 1 frt, egy gida 50 den; 1619-ben kilenc jármas ökör 150 frt, két bika 32 frt, két ménesbeli ló 25 frt, 1692-ben egy metszeni való borjú 3.50, két bárány 3 frt, egy kakas 12 den, egy tyúk 10, egy kappan 20, egy csirke 4 den, egy hím pulyka 1 frt, so-

vány lúd 20, kövér 30, kövér réce 20, sovány 10, egy malac 20 den.

1695-ben a marhahús funtja 4, a disznóhúsé 6, borjúhúsé 5, marhanyelv 9, füstös szalonna funtja 22, hájé 18, faggyú mázsája 1 frt, 10 kecsége 1 frt 50 den.

Ruha és kelmeárak: 1612-ben egy vörös chimazin mente fekete béléssel 12 frt, egy viselt gránát dolmány 50 frt, egy felső ruha 7 frt (I. 316.), 1618-ban egy viselt szederjes angliai dolmány vörös tafotával bélelt 7 frt, egy kis hitvány perpetuan dolmány 2 frt, egy keztyű posztóból 1.50, térdkötő 20 den (II. 362). — 1620. egy zabó müdolmány és nadrág 273 frt (II. 340). — 1663. egy ködmen 5 forint (IV. 952). 1665. két pár cipellő 2.30 (V. 408.).

1676. egy szürke posztóbol csinált német férfi fölső ruha 5 frt, egy szarvasbőr bugyogó 7 frt (VII. 193).

1677. hat világos trebiczki posztóbol való nadrág 7.50, két szederjes trebiczki posztóbol való nadrág 2.50, kilenc aba nadrág 7.50, négy fejer aba dolmány sárga béléssel 10.50, négy középszerű trebiczki dolmány sárga béléssel 12 frt, 2 aba dolmány vászonnal bélelt 3.50 (VII. 235.).

1618. $5\frac{1}{2}$ rőf pasitt színű csimazin réffe fl 3 den 25, facit $17.87\frac{1}{2}$, 2 rőf szederjes gránát fl 12 (II. 362). 1620. egy vég posztó 12 frt, egy vég bélés 7.80 (II. 340). 1677. négy rőf sárga bélés 50 den (VII. 235).

Butorok ára: 1617. egy kis ládácska pénzt tartani való 1 frt. 1620. egy kárpit 10 frt (II. 340). 1663. egy nyoszolya 2 frt, kályha 1.40, pörgő rokka 1.20, két kar-szék 40 den (IV. 952). 1676. egy födeles nyoszolya 3 frt, egy zöld almarium 3 frt (VII. 193).

Ágyneműek ára: 1617. viselt paplan 3 frt (II. 88). 1663. két mellékpárna 4 frt, derékalj 4, dunya 6, viselt

paplan 4, varrott vánkös 4, lepedő 1, vánkös héja 2, recés lepedő 2 frt (IV. 952).

Házi eszközök ára: 1617. 32 fa tányér 64, ón tál 60, két cserép tál 10, fa tál 3, tizenennyolc fazék és apró gebre 60, üveg pohár 4, töltésér 4, két teknőcske 10 den (II. 88). 1663. egy ón kanna 75, két kés 25, két teknőcske 15, egy öreg fatál 8 den, négy ón tál 3 frt, réz mosdó 1 frt, két cserép tál 30, három fa kanál 25, három zsák 30 den, egy vas fazék 2 frt, két szita 2 frt, nyárs 30, borstörő és serpenyő 25, két dézsa 25, egy pár gyöngyházás kés 25 den, két kád 2 frt (IV. 952)

Arany- és ezüstneműek ára: 1612. hat ezüst pohár, egy ezüst csésze, tizenegy ezüst kalán, egy ezüst hüvely, férfinak való ezüstös öv, egy ezüst pecsétnyomó 151 frt 81 den (I. 316). 1617. harmadfél bokor ezüst kapocs dolmány ujjára való 1 frt (II. 89). — 1618. egy arany gyűrű 4.82, ezüst gyűrű 2 lat egy nehezék 1 frt 35, négy darab aranycsipke 1 frt, aranyas agnus 2 frt, aranyos tolltok 3 frt (II. 162, 362)

Vegyesek: 1611. egy lóra való homlokelő 10 frt (I. 294), 1663. egy hordó ecetágy 1.50, 2 db fonál 12 den, 12 mőtring fonál 75 den (IV. 50, 952), 1665. harmadfél font viasz 1 frt, egy alattság 2.40 (V. 408), 1666. egy egy pár pistoly 5 frt (V. 529), 1676. egy puska 5 frt (VII. 193), egy német muskatéros sátor 1 frt (VIII. 1018).

Ez árviszonyoknak feleltek meg a *munka- és fuvarbérek*. 1663 kaszásoknak, férfi gyűjtőknek magok kenyereén 30, gazda kenyereén 20, asszony- s leánygyűjtőknek magok kenyereén 25, gazda kenyereén 14, férfi és jó arató asszonynak 20, kévekötlőnek 25 den a napi bére. 1700. hat ökröss szekeren, azki az Dunáruł szénát hoz fel annak 35, négy ökröss szekértől 25, négy ökröss szekér fátul 16, három lovú szekér fátul azaz egy öl fátul 12, egy zsák buzátul 1, egy vastag fenyű vontatástul 7, vé-

konyabttul 5, bornak akójátul 2, egy szekér tapasztó földtül 16, egy kocsi földtül 10, egy láda fövenytül 15 den jár, azki itt az városi földön közelebbről egy szekér buzát kevésst behoz 25, ha továbbbrul az határfelől 30 den, vetőszántástul, boronálástul, vetéstül egy holdtól 1.25 den, Györré is járó hajósok egy embertül kit fölvisznek 10, azkit aláhoznak 5, egy zsák gabona lehozatalátul 4, egy só lehozatalátul $1\frac{1}{2}$, az bornak akáját ha le hozza Győrből 4 den jár. (X. 11.)

Bármi töredékesek ezen adatok, melyek megyénk török időbeli munkás elemeinek anyagi állapotát és keresetét tárják elénk, azt az egyet mindenesetre bizonyítják, hogy nehéz hivatásukat tőlük telhetőleg teljesítették, noha akkoriban dolgozni époly nehéz és veszélyes volt akár a katonáskodás.

XIV. Szellemi élet.

A megyei jegyzőkönyvek tanúsága szerint a török világban a megyeházán a megszokott kényelmes házi ruha a latin nyelv — ellenben a városházán, melynek tanácsa 1686-ig kizárólag protestáns, a hivatalos nyelv a magyar, a XVII. század vége felé itt is a latin volt.

Láttuk, hogy nemcsak a nemesség és katonaság, de a kocsisok, hajósok is folyékonyan beszéltek latinul, de a magánéletben, a templomban, a családban a magyar nyelv érvényesült, mert az akkoriak gondolkodása, észjárása magyar volt, e szellem áterjedt a hódító törökre is. Az adóügynél közöltem egy ily szép magyarságú levelet, az almási községi levéltár is megőrzött egypár ily töröktől való levelet*.

* a) Kivülről: Az Almási Birónok Adassék ez levelem kezében. Amen.

Köszönetem után. Ezt akarom értésedre adnom almási bíró, minthogy azon falumnak épölését kívánnám és akarnám, tehát az kik volnának valahol azféle jobbágiok az kik reá jönnének, tehát hinád űket és Törekednél mellett, én penigh azt fogadom nekik, hogy valakik reá jönnek tehát három esztendeigh szabadeságban tartom. Se szolgáljon, se adót ne adgion, se dézmat

A nemzetiség melegágyai az iskolák voltak. Valamelyes népoktatás a falvakban csak a protestánsoknál volt, de a nép még azt is sokallá, hogy gyermeke egy kis írást, olvasást, a vallás elemeit és éneket tanult, mert nem volt tudományra szüksége a rendi világban. Földesuraik szinte nem törődtek azzal, hogy az alsóbb osztályok művelődjenek, tanuljanak, hisz a nép gyermekei úgy sem lehettek soha a politikai jogok osztályosai. A katolikus falusi elemi oktatást a lelkészek az egyházi rendeletek értelmében délutánonként a templomban tartottak volna végezni, de a kath. papság száználmas hely-

ne adgion, hanem ebben én meg tartom valamint ez levelemben nekik fogadást teszek, hanem igen igen Törekedjél az jobbagioknak hívásában azon falumban, az kik penighlen közöttök oda mennek és szőlőt csinálnak tehát tiz esztendeigh abból sem veszek dezsmát tőlök. Ezzel Isten veletek.

Kelt Zambek várában, Anno Dony 1636. die 9. Juny.

Én Zambeki Oszman lovas Aga.

b) Kivülről: Az Almási Biráknak és polgároknak adassék kezekben.

Köszönetem után. Jó Atyámfiai Almási Birák és polgárok ezt akarom értéstekre adnom, az minemő dolog felől az két embert hozzám küldöttétek tudniüllik az minemő mónót (malmot) csináltatok, abból énnemek mi jöjjön, én ezekkel az emberekkel alkuttam meg illyen formán, hogy minden közül énnemek jöjjön 12 kila jószágh, az melynek alatta semmiképp nem engettem, ebben meg állyatok, nemis illendő tinektekis az ellen állanotok, jól tudva, hogy mind imide amoda elég haszon leszen belőle, Én is az miben meg alkuttam az jámborokkal meg állok benne és valamigh az malom tart, meg tartlak ebben mind éltigh, erre bizomos pecsétés levelemet adom jó bizonyyságnak okáért, hagi ezután ez miatt az dologh miatt semmi háboruság ne legyen. Ezek után Isten vellink.

Költ Zambek várában 16. die Decemb juxta vet Cal.

Az ti Izpaitok Zambeki Pesli Oszman Aga.

A levél alatt levő török írás Melezer Oszkár tüzérszázados olvasása és fordítása szerint ez:

Mezbür	Osman aga	Almas nâm	karijé	müschir	ra'ajasilér
(az említett)			(nevű)	(falunak)	(papi tanítósa)
ilé	dejirmén	chuçuc	tschéüleriné	katholyk	üzré
(val, vel)	(malomra)	(nézve)	(egy üres helyen)	(számára)	(megegyezve)
söjleschmisch,	gibi	<i>három szó olvashatlan</i>		tharafimizdân	chimajét olunmady
(megbeszélte)	(valamint)			(részünkről)	(akadály)
chakk	wepír.				
(megerősítés)	(megadatik).				

zete és roppantul megcsappant száma folytán a kath. népoktatás majdnem teljesen tönkrement a falvakban.

Az elemi iskolaügy a városokban emelkedett virulásra. A komáromi elemi iskolaügyre csak töredékes adataim vannak.

Fraknói²⁴⁸ Markus Boldizsár tanítót említi, ki 1594-ben német nyelven folyamodik a pozsonyi tanácshoz s elmondja, hogy Révkomáromban a császár szolgálatába állott, de a törökök ostroma miatt kényszerült hivatalát elhagyni, nagy nyomorban lévén valami kis segílyt kér. Hogy Markus katolikus vagy protestans volt-e bajos eldönteni, valószínűleg ő írta le a komáromi vár 1594-iki ostromát²⁴⁹.

Kemény i. m. 1659-ben Samueli, 1666-tól pedig Borbély János luth. tanítókat említi.

A jezsuiták évkönyveiben 1660-ban említettik az újbéli parochiális német iskola, mely 1682-ben is meg-

Az említett Osman aga Almás nevű falu hiteltleneinek papságával egyességet kötött egy üres helyen a katolikusok számára (felállítandó) malomra nézve, valamint . . . . ., részüinkről akadály nincs, a megerősítés megadatik

Mustafa Abdallah.

e) Én Omer Agha, Hatalmas és Giezhetetlen Teöreök Chiaszarnak Esztergami Végh Házának mostan Feü Capitány Begje.

Adom tuttára mind Teöreök és Magiar Párton Leveü vitézleü Feü és keöz rendeknek az kiknek illik Levelemnek rendiben, hogy az én Almási iobagimmal teüttem illien vigezist, hofi minden szolgálatiokért tartoznak fizetni Magiari száz forintot és mindenbül mind vetemenibül tartoznak ki adni mindenekbül az igaz tizedet, az mint az teüb faluk Izpajának uroknak ki adgiák, ezen kivéül semmit raitok nem kevánok. Ennek nagjobb bizonyiságaiért attam ezen, magam pecsietermmel meg ereüsítettett Levelemet. Ezzel Isten miniaínkkal.

Datum Strigonj Anno 1645. die 4. Juli

Idem qui ut supra.

d) Én Zambekben lakó porkoláb Mehemmet Aga adom tuttára mindeknek akiknek illik ez levelemnek rendiben, Hogy attam szabadságot az Almásiaknak ugyan azon almási tón való vizen egy kő malom csinálására ugyan azon egy folyáson levő vizen, a mely viz adattatott nekem az hatalmas és gyözhetetlen Császártul, szabadságot is attam nekyek ugyan ezen 1677. esztendőben való Szent Demeter naptul fogva a másik szent Demeter napig, annak utána való sommája leszen esztendőről esztendőre hat hat kila liszt, a melyeknek nagyobb bizonságára attam ezen levelemet pecsétemmel megerösítvén.

Idem qui ut supra.

volt; 1662-ben a Szent-András templom mögött volt a kath. elemi iskola (városi jkönyv V. 178); 1672-ben a lutheránusoktól elvett iskolát német elemi iskolává alakítják át a jezsuiták és mindjárt az első évben 50 tanulójuk volt, ezen iskola 1682-ben is említették; 1678. és 1679-ben a jezsuita gymnasium tanulóival együtt említetnek a hozzájuk járó normalisták; 1696-ban a város a magyar és német ajkú gyermekek számára iskolát emel és pedig úgy, hogy a mely szülők az építkezés költségeihez mindjárt nem járultak, ha gyermeküket az iskolába feladták, egyszer s mindenkorra a város főbirájának 1 frt 50 dént, a vidékiek pedig a dupláját fizették. (VIII. 625.)

A ref. elemi iskola a collegiummal volt egyesítve; 1672-től a reformátusok tanítóiktól megfosztatván, a fiukat eleinte Literati Hunyadi és a vak mester, a lányokat pedig Bekéné és Zöme Erzsébet tanította, 1696-ban hozták be Tanyról Patay Istvánt tanítónak ²⁵⁰.

A reformátusok közép iskolája a XVII. század elején a mai középiskola hat osztályának már megfelelt; 1619-ben a magyar soóki rész-zsinat már azt rendeli, hogy a révkomáromi iskolában logika, theologia és pedig a vitás kérdések nyilvános vitatásával együtt; továbbá a retorika, szónoklati gyakorlatok kíséretében taníttassanak, szóval collegiummá fejlődött ²⁵¹.*

* 1619-ben Somogyi György bíró uram Körmondy István, Hollósy Mihály és Marosi Mihály deákok kiadatását követeli, mely dolog miatt felesen az uraim jelen levén: az tisztelendő és istenfélő Nagy Magyarai Ágh Jakab uram, ez helnek lelki pastora és ez dioecesinek espörüst seniorja az ecclesia és scholá képeben per modum solemnitis protestationis ilyen propositiót tett: hogy megértvén mivel az scholai személyek ellen volna az a neheztelés mely esett az megírt Marthon Zabó Pál uramon és ez okon az politicus magistratus simpliciter kezéhez kívánta volna őket, melyet nem akar úgy általlyában tanquam judex fori spiritualis admittálni, minekelőtte az scholai személyek nem aggraváltatnának, hanem comperta rei veritate nem tart semmi ellent benne, hogy az gonosztevők megbüntessenek — Erre aztán nemes Thali János Reiffenberg János Tódor várkapitány nevében actiót tett, hogy miképpen ezen jelen 1619. esztendőben

Ezen főiskolát az egykorú nagyobb ref. collegiumokhoz hasonlítják a ref. egyházi történetírók. A professorok többnyire olyan emberekből teltek ki, kik a helvetiai, hollandi és német akademiákon végeztek tudományos pályafutásukat, melyeknek voltak Péceli Károly Imre, költő és egyházi énekszerző, kit miután már három évig köztük tanítóskodott mint iskolarektor, 1609-ban az eklézsia költségén a heidelbergi egyetemre küldtek; továbbá Marosi János, Sellei Ferenc, Tiba körmendi Tamás, Rasoris György stb. A nagyobb deákok közül 25, 30, sőt több alumnust is tartott tulajdon költségén az eklézsia, sőt még a külső akadémákra kiment deákok közül is segített és táplált némelyeket, ilyen volt p. o. Bátorkeszi Imre ²⁵².

Amidőn az igazságtalan és hatalmaskodó üldözők 1672-ik esztendőben az oskolai tanítókat és deákokat számkivetvén, a felsőbb tudományok folyamatja meggátoltatott, nem állhatott ugyan többé vissza a sopronyi országgyűlés kedvezőbb rendeletei után se elébbeni virágjára az iskola: de a réginek hamvaiból támadt egy kisebb, melyet a sok intselkedések és háborgatások ellenére is, annál nagyobb gonddal és buzgósággal dajkált s őrizett az

vasárnap estve tudniillik 29. decembris az megnevezett incattusok nem követvén az ő állapotjuknak reguláját, kik nem fegyvert viselni, vagadalkozni hanem az oskolában tanulni és egyebeket is tanítani tartoznának: ezek inkább éjeli időn takarodó harangozás után széllyel járván, mikor az ur ő ngsa és az várástul vigyázásra rendelt két strázsára jutottanak volna és szokás szerint megkérdeztek volna: kik legyenek és mit járjanak olyan későn, ez incattusok nem hogy valami tisztességesen mentették volna magokat avagy megfeddettvén utokra mentek volna, sőt inkább nem tudatik micsoda vakmerőségből avagy netalán eltökélett gonosz szándékból az várasnak bücsületes tagját az nemes és tisztelendő Marthon Zabó Pált egyik közülök nála levő szablyájával ellenségesen agyban vágta. — — Kivánja azért kapitány uram ő nsága tamquam magistratus, hogy ha ez Incattusok tagadnák az factumot, mentsék magokat mindenik külön külön ország törvénye szerint, hogy ők nem cselekedték és nem is tudják ki cselekedte legyen. Törvényt vár ő ngsa kegyelmetektől (II. 229. 330.).

eklézsia, mivel megfosztatván már templomától és oltártól, ebben találta egyedül való vigasztalását. Időről időre gondoskodott tehát a rectorokra nézve ugyan a debreczeni collegiumból, a praeceptorokra nézve pedig a kecskeméti és körösi — későbbben a debreczeni oskolákból — oly alkalmas tanítókról, kik a valláson, olvasáson, íráson számvetésen és éneklés mesterségén fellyül, a grammaticus cursust is — noha titkon s az erőszakos tilalmak ellenére — épületesen elvégezték²⁵³.

Tatán is kellett ref. középiskolának lenni e korszakban, mert Kiss Gábor szerint a XVIII. század elején is felsőbb classici tudományokat, rethoricát és logicát tanítottak benne.

A kocsi iskoláról azt írja a tatai tractus jkönyve, hogy eleétől fogva szépen virágzott s minden mestereik prédikátorokká lettek és a XVIII. század elején is ez volt a generális, vagyis egyházkerületi iskola.

A jezsuita évkönyvek nyomán nem igazodik el az ember azon, hogy mely évben nyílt meg a jezsuiták komáromi gymnásiuma; 1654-ben emlitenek először az évkönyvek magistert, 1659-ben jelzik először, hogy a magister a syntaxist és grammaticát (a mai IV. és III. gymn. osztályt) tanította, 1662-ben említik először, hogy a magister mellett civil tanító is működött, 1665-ben azt jegyik meg, hogy e civil tanító és az organista a Szent-András templom jövedelméből kapja a fizetését, 1668-ban van először kitéve a magister neve, úgy hívták, hogy Torkl Márton; 1670. és 1671-ben Körösi János; 1672. Kurhéczi Imre; 1673. ismét Körösi János; 1674. Bezerédi János; 1675. Bóna István; 1676- és 1677-ben Kovalóczy Imre a jezsuita magister; 1678-ban a normalistákkal együtt 200-on fölül volt a tanulók száma, a IV. gymn. osztályban 52, a III-ikban 23, a II-ikban 16, az I-sőben 7 deák volt s alig fértek el az iskolahelyiségben;

1679-ben Harczy Ferenc a magister, a IV-ik gymn. osztályban 16, a III-ikban 5, a II-ikban 16, az I-sőben 11 deák volt, a normalistákkal együtt összesen 100, ez évben a tanulók száma a pestis miatt volt ily kevés; 1680-ban Kászoni István; 1681-ben pedig Székely Ferenc a magister. Ez évben a deákok egy drámát adtak elő, melynek címe „Damietta ostroma II. Endre magyar király által.” Az előadás latin volt, melyből a vendégek női része alig értett valamit. Az előadást s a vele járó jutalmak kiosztását, ami ez alkalommal történt először, Drahosóczy András alezredes bőkezősége tette lehetővé; 1682-ben Ravasz Ferenc, 1689-ben Benthethich Pál; 1691-ben Endes István a magister. Ez évben említik az évkönyvek Szentmártoni Pál civil tanitót, ki már 21 év óta tanítja az I. és II. gymn. osztályt; 1692-ben Nagy István; 1693-ban Székely László; 1694-ben Fekete Ferenc, 1695-ben Szilágyi István; 1696-ban Horváth János, husvétől fogva pedig Vécsey István a magister; 1697-ben Szentmártoni István helyét is jezsuitával töltik be; 1698-ban Kollonics Lipót bibornokérsek 12,000 frtnyi alapítványa lehetővé tette a humaniorák első — az 1848 előtti ötödik — osztályának megnyitását, a melyben akkor a költészet elemeit tanították. Ezen évtől kezdve mindig három jezsuita tanár működik a gymnasiumban, ez évben a deákok száma már majdnem 300-ra emelkedett; 1701-ben megnyílt a rethorikai — a VI. osztály — is, a melyben a szónoklás mesterségét tanították. Ez évben ügyes kezű, valószínűleg bécsi festő által készített szinpadi díszleteket szereztek be és a humanisták előadták: Urunk keresztjének Heraclius császár által való visszahódítást a pogányoktól, vonatkozással a Magyarorszag hármass halmára, valamint a Zichyek címerében is előforduló keresztre. Az egész darab vásonkeői gróf Zichy László, Komárommegye főispánjának tiszteletére volt

szerkesztve, amiért is az előadás költségeit Komárommegye rendei viselték. Az iskolai színművek előadása a jezsuita tanrendszer egyik lényeges alkatelemét tette s mint az egész tanítás, úgy ez is ama célnak szolgált, hogy a növendékek nemcsak a vallásos buzgóságban gyarapodjanak, hanem választékos beszédhez, csinos előadáshoz, önérzetes föllépéshez és sima, világfiás modorhoz szokjanak; 1703-ban már majdnem 400 deák járt a jezsuiták gymnasiumába.

A jezsuiták kitűnő tanrendszerét Molnár Aladár a közoktatás történetében szépen méltatja, e tanrendszer ellenállhatlan befolyást gyakorolt a protestánsokra is; főcélja az volt, hogy classicus műveltségű és a latin és görög nyelvben teljesen otthonos embereket neveljen. E rendszer oka annak, hogy a XVII. század végén élő nemzedék rút zagyvalék, magyarból és latinból összehabart nyelven beszélt.

A magyar könyvek folytonos szaporodása dacára, a komáromiak nem igen lelték kedvüket azok olvasásában, minek bizonyossága az, hogy Lakatjártó István uram könyvtartójában 1617-ben csak e művek voltak: Calvinus institúciói, Cajus prosódiaja, Ovidius összes művei, továbbá Palingenius foliánsai, Columbanus Hessius versei, Euramelis nyelvtana és Bonfinius decadesei (II. 60.).

Mikor lőn Komáromban az első könyvnyomda felállítva, az kérdéses; de az bizonyos, hogy Töltési István a ref. eklézsia kuratora már 1705-ben kizárólagos szabadalmat nyert, melynek értelmében tiltatnak mindazok, valakik tizenöt Esztendőknél elfolyása alatt Komáromban lakozó Töltési István munkáján kívül Magyar Calendario-mokat, kik ennek előtte Lőcsén szoktanak volt nyomtatni, egész Magyar és Erdély országokban béhozni merészelnének, az Privilegiumban kiadott kemény büntetés alatt.

Az ezen korszakbeli irodalom és művészet mezején kitűnt megyebelieink közül megemlítem: Kocsi Csergő

Bálint ref. lelkészt és író, ki később Bottyánnak Bálint deák néven hadi irodai titkára volt; továbbá az Érseklélen birtokos Mányokiak közül Ádám képirót, kit Dörfler tábornok Komáromból Németországba vitt s fiává fogadott, 1707-ben II. Rákócy Ferenc felesége Berlinben mulatván, maga mellé vette, 1709-ben Rákócy pártfogása folytán Hollandiába került, később pedig Varsóban lenygel udvari festő lett. Sok fejedelem arcképét festé le s a természet hű utánzója volt²⁵⁴. A harmadik pedig egy szobrász Szeremlei József az 1862-ki sárospataki füzetekben a heidelbergi egyetemről és könyvtárról írván, a végén egy magyar szobrászról emlékezik meg, aki önmagafaragta mellszobrának hátuljára ezt véste: Henricus Charrárszky statuarius, natus anno 1656. in *Gomorra Hungariae*. Ipse fecit anno 1709.

A fentemlitett iskolai szini előadásokon kívül, a régi emberöltők egyéb szórakozásairól nem írhatok; utazásra, fürdőzésre akkoriban ritka ember szánta el magát, mert ez a mulatság az utak kezdetleges, elhanyagolt állapota miatt fárasztó és a közbiztonság teljes hiánya miatt veszélyes volt; 1666-ban 120 év után újból megkezdik a komáromiak szent István napján a bucsujárást, de a fentebbi okoknál fogva Gönyőig mennek fel s csak aztán kanyarodnak fel Pannonhalmára, 1669-ben 80 nemes úr csatlakozott hozzájuk.

Vázlatom végére érve megemlítem még, hogy a jezsuiták 1697-ben egyházi zenekart létesítettek Komáromban. A komáromi műveltségi állapotokra különös világot vet a jezsuiták azon följegyzése, hogy évről-évre igen sok jelekkel és mondásokkal ellátott bűvereklyét (amulett), szalagot, madzagot, nyakból lóggó zacskókba varrt verset többnyire erőszakkal szednek el, melyektől hiveik a betegségek, boszorkányságok, balesetek ellen ótalmat, kockában, kártyában pedig szerencsét vártak.

Kísérlet-számba menő dolgozatomból láthatja a szíves olvasó a nemzedékről-nemzedékre számban, vagyonban, politikai és művelődési jelentőségben egyre pusztuló komárommegyei magyarság törökvilági szánalmas állapotát.

Majdnem úgy, mint a tatárjárás után első ízben, a török végleges kitakarodása után *a XVII. század utolsó tizedében* másodízben kezdődik a megye ujjaszervezése, a pusztá vadon polgárosítása, betelepítése s újra virulóvá, magyarrá varázslása.

IDÉZETEK.

- ¹ Kisebb tört. dolgozatok 293. és köv. ll.
- ² Kriegsarchiv 1556. 3/20.
- ³ Tudom. Gyűjt. 1836. XII.
- ⁴ Orsz. levéltár fasc. 268. Nro 2.
- ⁵ Primási lvtár. Kemp-féle másolat.
- ⁶ Acsády: A magy. nemesség és birtokviszonya a mohácsi vész után.
- ⁷ Acsády kézirati közleménye a orsz. levéltárból. (Kiss Károly szíves közlése.)
- ⁸ Thaly K. Századok 1877.
- ⁹ Tudom. gyűjt. 1836. XII.
- ¹⁰ Századok 1877.
- ¹¹ Gyűlési iratok Lad. I. fasc. 1. No. I.
- ¹² Magy. tört. emlékek VI. 89.
- ¹³ U. o. XXVI. 45.
- ¹⁴ Salamon F. Magyarország a török hódítás korában.
- ¹⁵ Ortelius II.
- ¹⁶ Ráth K. Győr vmegyei hódoltság.
- ¹⁷ Salamon i. m.
- ¹⁸ Magyarország Budavár visszafoglalása korában 25.
- ¹⁹ Orientalische Reise I. 7.
- ²⁰ Magy. tört. eml. XXX. 48.
- ²¹ Gyűlési iratok Lad. I., fasc. 9., No. 11. és I. 11. 2.
- ²² Lippay: Posoni Kert II. 37.
- ²³ Pannonhalmi lvtár.
- ²⁴ De bello Pannonico 8.
- ²⁵ Kemény K. 1882-iki értesítő.
- ²⁶ Lampe 113.
- ²⁷ Primási lvtár: Kemp-féle másolat.
- ²⁸ Fraknói: Századok 1877. 34, 35. ll.
- ²⁹ Thury E. A révkom. ev. ref. egyház története 15.

- ³⁰ Magy. tört. emlékek XXVI. 16.
- ³¹ U. o. XXVI. 24.
- ³² Windisch: Ungr. Magazin III. 480.
- ³³ Szalay L. Adalékok a magyar nemzet XVI. századbeli történetéhez.
- ³⁴ Gerlach, Fraknói: Magy. orszggy. eml. VI. 261, Istvánffy XXIV. 217. (Kriegsarchiv, Registratur: 1567-ben is említették.)
- ³⁵ Városi I. jkönyv 14. l.
- ³⁶ Balázsovcis: Brevis Historia Ord. S. Francisci 156.
- ³⁷ Engel II. 96.
- ³⁸ Thury i. m. 19.
- ³⁹ Ortelius II. 24
- ⁴⁰ Szenci Molnár Albert levelezései az akad. könyvtárban.
- ⁴¹ Thury 20—26.
- ⁴² Megyei I. jkönyv. 214, 215, 243.
- ⁴³ Husvét u. II. vasárnapi harmadik beszéd II. részében.
- ⁴⁴ Historia diplomatica Thurynál 28.
- ⁴⁵ Ortelius.
- ⁴⁶ Frankl: Pázmány P. és kora II. 395.
- ⁴⁷ Thury 28.
- ⁴⁸ Annales Parochiae Comaromiensis.
- ⁴⁹ Miller I. 115.
- ⁵⁰ Frankl i. m. II. 398.
- ⁵¹ Hist. dipl. Thurynál 28.
- ⁵² Frankl i. m. III. 147.
- ⁵³ Századok 1885. 232.
- ⁵⁴ Frankl i. m. III. 259.
- ⁵⁵ Magyary S. a komáromi kis-gymn. értesítője 1883/4.
- ⁵⁶ Thury 28.
- ⁵⁷ Romy III. 96.
- ⁵⁸ Pauler Gy. Wesselényi összeesküvése II. 282 és Knauz-Lányi II. 210.
- ⁵⁹ Zsilinszky: A magy. országgyűlések vallásügyi tárgyalásai III. 38.
- ⁶⁰ Kemény K. i. m.
- ⁶¹ Magyary S. i. m.
- ⁶² Knauz-Lányi II. 318.
- ⁶³ Zsilinszky i. m. III. 112—116.
- ⁶⁴ Lampe 565, 657, Kiss K.: Nagy-Igmánd multjából.
- ⁶⁵ Annales Paroch. Comarom.

- ⁶⁶ Zsilinszky i. m. III. 208.
- ⁶⁷ Pauler Wesselényi összeesküvése II. 120—122.
- ⁶⁸ U. o. II. 237.
- ⁶⁹ Megyei III. jkönyv 732. l.
- ⁷⁰ Balázsovics i. m. 157. Az elüzlött helvét papok nevei: Szundy István és Csuzy Jakab, az ágostaié: Vigleb János. A jezsuiták a praedikátorok kiűzetését 1672-re teszik. Az egészről az látszik, hogy 1670-ben is kiűzettek, de közben visszatértek, mert u. o. 1671-ben Veresmarti helybeli kalv. praedikátor említetik, aki egy hajdú kétnejűsége miatt a várban fogságba kerül.
- ⁷¹ A Nedeczky-család 477. és Kiss Gábor harang-felavatási beszéde 1871. márc. 10.
- ⁷² Balázsovics i. m. 159.
- ⁷³ Knauz-Lányi II. 248.
- ⁷⁴ Nagy-Igmánd multjából 44.
- ⁷⁵ Acsády: Magyarország Budavár visszavétele korában, 53.
- ⁷⁶ Balázsovics i. m. 159. — 1679-ben a gútai várban Zubák Ferenc, 1680-ban Kiss Mihály a tatai várban plebánosok. (Primási levéltár).
- ⁷⁷ Zsilinszky III. 513.
- ⁷⁸ U. o. 499.
- ⁷⁹ Thury 37.
- ⁸⁰ Zsilinszky III. 562.
- ⁸¹ Takács: Lapok egy kis város multjából 107.
- ⁸² A dunai hajóhadak története. 118.
- ⁸³ U. o. 146.
- ⁸⁴ Kriegsarchiv 1563. 12/3.
- ⁸⁵ Szentkláray i. m. 213.
- ⁸⁶ Takács S. Komárom és vidéke, 1884 42. sz.
- ⁸⁷ Szentkláray i. m. 212—215.
- ⁸⁸ Annales paroch. Comar.
- ⁸⁹ Tata története 166.
- ⁹⁰ Primási levéltár: Protoc. B. Oláhi 1550—1556.
- ⁹¹ Prot. u. Pazmani 1612—1622.
- ⁹² Tört. tár 1881. 692.
- ⁹³ Megyei I. jkönyv 587.
- ⁹⁴ U. o. 611.
- ⁹⁵ Megyei I. jkönyv 385, 460, 474, 533, 547.
- ⁹⁶ Fraknoi: magyar országgy. emlékek V. 265. és 1647-iki megyei jkönyv.

- ⁹⁷ 1569. III. rend. 21. fej és Fraknói i. m. V. 265.
- ⁹⁸ Fraknói i. m. II. 58.
- ⁹⁹ U. o. II. 100.
- ¹⁰⁰ U. o. IV. 13.
- ¹⁰¹ III. jkönyv 273.
- ¹⁰² Pannonh. levéltár, Podhraczký kézírata a nemz. muzeum levéltárában és Hajnik J., A kir. könyvek. 20.
- ¹⁰³ Pannonhalmi levéltár, Podhraczký kézírata és Kohn J. A zsidók tört. Magyarországon 310.
- ¹⁰⁴ Podhraczký kézírata.
- ¹⁰⁵ Fényes. Komárom vármegye. 59.
- ¹⁰⁶ Fraknói országgy. emlékek. II. 58.
- ¹⁰⁷ Nagy Iván IX. 15. Kriegsarchiv 1555. 9/5. és Hazai okmánytár II. 451.
- ¹⁰⁸ Podhraczký kézírata.
- ¹⁰⁹ Lehóczky Stemmatochr.
- ¹¹⁰ Podhraczký kézírata és Istvánffy XXIV. 216.
- ¹¹¹ Nagy Iván I. 207.
- ¹¹² U. o. III. 79.
- ¹¹³ U. o. XII. 384.
- ¹¹⁴ Századok 1877.
- ¹¹⁵ Városi II. jkönyv 16.
- ¹¹⁶ Megyei I. jkönyv 221.
- ¹¹⁷ U. o. 222.
- ¹¹⁸ Monum. Hung. Hist. II. 163.
- ¹¹⁹ Fraknói, magy. országgy. eml. II. 459, 582.
- ¹²⁰ Engel II. 323.
- ¹²¹ Istvánffy XXIX. 423.
- ¹²² Magy. tört. eml. I. 58—60.
- ¹²³ Acsády Magyarország Budavár visszavétele korában 97.
- ¹²⁴ Hajnal megyei pénztárnok számadása a vegyes iratok közt.
- ¹²⁵ U. o.
- ¹²⁶ Megyei vegyes iratok.
- ¹²⁷ Gyül. iratok Lad. I. fasc. 14. Nr. 15.
- ¹²⁸ Magyar Sion 1888.
- ¹²⁹ Bongars (Szamota: régi utazások).
- ¹³⁰ Frankl: Pázmány P. és kora I 222, II. 51—53.
- ¹³¹ Szamotánál.
- ¹³² Mittheilungen aus dem Kriegsarchiv 1888.
- ¹³³ Szentkláray i. m. 115.

- ¹³⁴ Fraknói: Magy. országgy. emlékek II. 20, 30, 100—112.
- ¹³⁵ I. m. 346.
- ¹³⁶ Kriegsarchiv 1551. 8/34. és 1555. 9/5.
- ¹³⁷ Hercules Prodicus 191.
- ¹³⁸ Tört. tár 1890. 21.
- ¹³⁹ Kriegsarchiv 1555. 6/12.
- ¹⁴⁰ U. o. 1563. 12/3.
- ¹⁴¹ Századunk 1845. 13 szám.
- ¹⁴² Magy. tört. tár VII. 39. Annales paroch. Comar. „a rebellio miatt a (jezsuita) székházból alig maradt valami a pusztá falakon kívül.“
- ¹⁴³ Szentkláray 335, 338.
- ¹⁴⁴ Kriegsarchiv 1555. 12/3.
- ¹⁴⁵ Tudom. gyűjt. XII. és megyei I. jkönyv.
- ¹⁴⁶ Annales paroch. Com.
- ¹⁴⁷ Megyei I. jkönyv.
- ¹⁴⁸ Pannonh. levéltár.
- ¹⁴⁹ Győri tört.-rég. füzetek I. 255.
- ¹⁵⁰ Scriptores min. Stella levelei.
- ¹⁵¹ Fessler IV. 624.
- ¹⁵² Oberleitner Finanzen u. Kriegswesen 190.
- ¹⁵³ Podhraczký kézírata.
- ¹⁵⁴ Kriegsarchiv 1551. 9/12.
- ¹⁵⁵ U. o. 1552. 10/6.
- ¹⁵⁶ Villányi: Győr vár és város.
- ¹⁵⁷ Kriegsarchiv 1556. 2/7.
- ¹⁵⁸ U. o. 1563. 4/2.
- ¹⁵⁹ Bethlen F. Historiarum XI. 345.
- ¹⁶⁰ Gömöry: Mittheilungen aus d. Kriegsarchiv 1885.
- ¹⁶¹ Kriegsarchiv 1594. 10 ad 9/a.
- ¹⁶² Horváth M. IV. 419.
- ¹⁶³ Salamon F. kisebb tört. m. 322.
- ¹⁶⁴ Horváth M. kisebb tört. m. I. 205.
- ¹⁶⁵ Mittheilungen aus d. Kriegsarchiv 1885.
- ¹⁶⁶ Oberleitner i m. 190.
- ¹⁶⁷ Podhraczký kézírata.
- ¹⁶⁸ Szentkláray i. m. 161.
- ¹⁶⁹ U. o. 315.
- ¹⁷⁰ Villányi Győr vár és város 94.
- ¹⁷¹ Szentkláray i. m. 315.

- 172 Kriegersarchiv 1563. 1/4.
- 173 U. o. 1563. 4/2.
- 174 Magy. tört. eml. XX.
- 175 Fraknoi: M. országgy. emlékek VI. 259.
- 176 Tört. tár 1879. 539.
- 177 Acsády: Magyarország Buda visszafoglalása korában 121.
- 178 Megyei jkönyv II. 1. r. 62—66 és Gyülési iratok Lad. I. fasc. 10. No. 16. és L I. f. 14. No. 42.
- 179 Acsády: Magyarorsz. Budavár visszafoglalása korában 127.
- 180 Szentkláray i. m. 316.
- 181 Györi tört.-rég. füz. II. 121.
- 182 L'Ungheria compendiata.
- 183 Tafferner: Botschaft an die ottom. Pforte 1680.
- 184 Magy. tört. tár VIII. 33. 106.
- 185 Thaly: Bottyán János 74.
- 186 A Nedeczky család 38. 73.
- 187 U. o. 50.
- 188 Hungaria et Attila 86.
- 189 Herman O., A magy. halászat könyve I. 549.
- 190 E családokat l. a Nedeczky család 121.
- 191 Kriegersarchiv 1559. 12/I.
- 192 Podhraczký jegyzetei.
- 193 Magy. tört. tár I. 79.
- 194 Rupp: Magyarország helyrajzi tört. I. 151.
- 195 Rupp i. h.
- 196 Országos levéltár fasc. 223. Nr. 23.
- 197 Országos lvtár fasc. 1008. No 22. — Pedig a városi III. jegyzőkönyv 554. lapján be van iktatva egy 1630-ki rendelet, mely szerint elvégeztetett, hogy minden fő- és vicekapitányok az végekben azoktól az szedővevőktől, melyekkel ez országbeli kereskedőket, az szokott vámon kívül szokták terhelni, ennek utánna teljességgel megszűnnyenek, az szegény kereskedő embereket ne kényszerítsék az eöreg és apro barmoknak, sónak és egyéb effélének ötvenedik és századik részének és tizedének kiadására, az hatalomnak büntetése alatt, melyet az ország az hatalmasok büntetésére rendelt és végezett.
- 198 Magy. tört. emlékek VII. 310.
- 199 Megyei levéltár: vegyes iratok XXIV. 1525/31.
- 200 Kriegersarchiv: Registratur.
- 201 Zimmermann Eikonographia, Dilich: Ungr. Chronica.

²⁰² Vár. I. jkv. 14. Lött végezésönk varasul az ora csinaloval ezkeppen; hagi minden holnap számra d. 140 járjon neki az ighazjastol.

²⁰³ Kriegsarchiv 1563. 12/3.

²⁰⁴ Városi I. jkönyv 103.

²⁰⁵ Antiquarius des Donaustromes.

²⁰⁶ Zeiler: Hungaria 104.

²⁰⁷ Epistolae itinerariae 148. Szerdahelyi a XVII. század végén körülbelül ezerre teszi a házak számát.

²⁰⁸ Villányi: Győr vár és város 100.

²⁰⁹ Frankl: Pázmány P. és kora II. 45.

²¹⁰ U. o. 260. 262.

²¹¹ Városi jkönyv X. 281. 289.

²¹² Töredékek Nagy-Igmánd és vidéke multjából.

²¹³ Községi levéltár.

²¹⁴ Fényes.: Komárom vármegye 88.

²¹⁵ Rohrbacher Tata története 130.

²¹⁶ Megyei jkönyv II. 547.

²¹⁷ Magy. tört. emlékek XXVI. 34.

²¹⁸ Frankl i. m. II. 438.

²¹⁹ Városi jegyzőkönyv III. 271.

²²⁰ Pannonhalmi levéltár.

²²¹ Nedeczky család 167.

²²² Községi levéltár.

²²³ A gróf Lambergék moóri levéltára.

²²⁴ Kiselejtezett iratok a megyei levéltárban.

²²⁵ Magyar Sion. 1864. 216. 233. 234.

²²⁶ ²²⁷ Pannonhalmi levéltár.

²²⁸ Frankl i. m. II. 45.

²²⁹ Balázsovits i. m. 82. 159.

²³⁰ Thury i. m. 26.

²³¹ Városi jkönyv X. 15.

²³² U. o. I. 21.

²³³ Tört. tár 1891. 171.

²³⁴ Acsády: Magyarország pénzügyei I Ferdinand alatt 187.

²³⁵ Rohrbacher: Tata története 206.

²³⁶ Magy. tört. emlékek IV. 32.

²³⁷ Kriegsarchiv 1559. 12/I.

²³⁸ Horváth M. kisebb tört. munkái I. 175.

²³⁹ Tört. tár 1881. 692.

²⁴⁰ Győri tört. rég. füzetek I.

- ²⁴¹ Villányi Sz.: Három évtized Esztergom m. és v. mult-
jából 263.
- ²⁴² Rómer Fl.: Századok 1877.
- ²⁴³ Rohrbacher: Tata története 134.
- ²⁴⁴ Szilágyi S.: Lórántfy Zsuzsánna 43.
- ²⁴⁵ Pannonhalmi levéltár.
- ²⁴⁶ Magy. tört. emlékek IV. 32.
- ²⁴⁷ Pannonh. levéltár.
- ²⁴⁸ A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században 116.
- ²⁴⁹ Braunii: Civitates V. 55.
- ²⁵⁰ Matricula scholae ref. Comaromiensium.
- ²⁵¹ Thury i. m. 22.
- ²⁵² Matricula scholae ref. Comar. és Lampe 446. 572.
- ²⁵³ Matricula sch. ref. Com.
- ²⁵⁴ Magyar Siebmacher 396.
-

TARTALOM.

	Lap
Előszó	3
I. Terület és népesség	5
II. Vallásügy	16
III. Igazságszolgáltatás	36
IV. Közigazgatás	43
V. Adóügy	47
VI. Katonaügy	53
VII. A külföld véleménye rólunk	64
VIII. Főuraink és a köznemesség	67
IX. A polgárság	74
X. A jobbágyság	89
XI. Az intelligens osztályok	101
XII. Mezőgazdaság és állattenyésztés	104
XIII. Kereskedelem és ipar	108
XIV. Szellemi élet	124
Idézetek	I

